

Уладзімір ГАЎРЫЛОВІЧ

СЭРЦА СВАЁ НЕ ПАДМАНЕШ...

Раман

У 2007 годзе выйшаў з друку мой раман «Забранае ічасце». Падзеі ў творы разгортваюцца ў 30-я гады мінулага стагоддзя, на Палессі, ля знакамітага Князь-возера. Людзі тут жылі вякамі са свае працы, здабываючы кавалак хлеба. Былі і замужныя, але чаго гэта ім каштавала! Бацька галоўнага героя рамана — маладога палешука Рыгора Расевіча — стары хутаранец Іван Расевіч і сам імат працаваў на зямлі, і сына выхоўваў працалюбівым.

Для Рыгора Расевіча пачынаюцца першыя жыццёвыя выпрабаванні: закахаўся ў дзяўчыну з беднай сям'і — Верку Арцёмаву, якая адказала яму ўзаемнасцю, але бацька катэгарычна забараніў сыну браць яе замуж. Хлопца хуценька ажанілі на дачцэ хутаранца-багацея, Ядзі, дзяўчыне хоць і добрай, але ж Рыгор яе не любіў. А неўзабаве пачалася масавая калектывізацыя, раскулачванне. Грамадскія катаклізмы прынеслі гора яшчэ адной маладой пары — сястры Рыгора Ганьцы і яе каханаму Ігнату Адамчыку — старэйшаму сыну нябеднага хутаранца Сцяпана Адамчыка, кума Івана Расевіча.

І тут адбываецца трагедыя для людзей, якія жывуць у пераломны момант: новыя ўлады вырашаюць раскулачыць Расевічаў, як і многія іншыя хутаранскія сем'і. Хто змірыўся — адправіўся ў Сібір, а хто, як сыны бага-

Гаўрыловіч Уладзімір Мікалаевіч нарадзіўся 30 жніўня 1967 года ў вёсцы Вятчын Жыткавіцкага раёна Гомельскай вобласці. Скончыў філалагічны факультэт Мінскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя А. М. Горкага (1991). Працаваў настаўнікам, дырэктарам Бялёўскай СШ у Жыткавіцкім раёне, галоўным рэдактарам раённай газеты «Новае Палессе» (Жыткавічы), гарадской — «Гомельскія ведамасці» (Гомель). Цяпер — старшыня Гомельскага абласнога аддзялення ГА «Саюз пісьменнікаў Беларусі».

Аўтар кніг прозы «Спаднія яблыкі» (1999), «Глыбокія карані» (2001), «На мяжы» (2003), «Плата за каханне» (2007), «Забранае ічасце» (2007), «Анёлак мой, Анёлак» (2013), «Цяпло маладзіка» (2014) і публіцыстыкі «...Дзе над горадам лунаюць буслы» (2000), «Крокі па роднай зямлі» (2005), «Запрашэнне» (Швейцарыя, 2007). Творы выдаваліся ў Расіі, Украіне, Германіі, Швецыі.

Лаўрэат Рэспубліканскага літаратурнага конкурсу «Лепшы твор 2007 года ў галіне прозы» за кнігу «Плата за каханне», літаратурных прэмій памяці Мікалая Мельнікава (Расія, 2009), Міжнароднай літаратурнай прэміі Баяна (Расія, 2011), літаратурнай прэміі імя У. І. Нарбута (Украіна, 2014) і іншых прэстыжных літаратурных узнагарод.

тых хутаранцаў Лейбаў ці Аскеркаў, не скарыліся ўладам і вырашылі помсціць ім.

На вачах Рыгора ў час раскулачвання накладвае на сябе рукі яго жонка, якая толькі што нарадзіла кволюю дачку, а ён, паранены міліцыянерамі, аказваецца ў бальніцы. Праўда, хутка ўцякае з-пад варты і вяртаецца ў родныя мясціны. І разумее: ён цяпер тут чужы. Сям'ю вывезлі, хату перавезлі і ў ёй зрабілі сельсавет, а любая Верка, якая чакае ад яго дзіця, знайшла сабе мужа, таго самага Ігната, Рыгоравага сябра. Хлопец адкрывае дзіўную рэч: у сябра і Веркі каханне нарадзілася, так бы мовіць, з бяды. Але як выратаваліся ад раскулачвання Адамчыкі? Яны схітравалі, каб іх не вывезлі ў свет: усё нажытае дабро аддалі ў арцель.

Уцекача шукаюць, а ён вымушаны хавацца. Дачакаўшыся нараджэння сына, Рыгор разумее, што яго дзіця будзе гадаваць ягоны сябра як уласнае і, прайшоўшы праз неймаверныя выпрабаванні, Расевіч вырашае здацца. Зразумеўшы, што так як раней жыць цяпер немагчыма, а каб хацеў, то не дадуць старшыня арцелі Гаўрыльчык — «бабнік, п'яніца і гультай», не дасць і старшыня сельсавета Мірончык, які, магчыма, чалавек і не блгі, але сляпы выканаўца загадаў, што наступаюць зверху ды зацуклены на ідэалагічных нормах, не дасць малады міліцыянер Андрэй Коршак, які двойчы ўпусціў яго, хутаранца, не дазволіць нягоднік-начальнік міліцыі Калатовіч, для якога жыццё людзей нічога не варта...

Верка, паверыўшы абяцанню старшыні сельсавета Іллі Мірончыка, што яе пляменніка-сірату Васілька (яго маці Зіна, Верчына сястра, трагічна гіне ў пажары, толькі што па-сапраўднаму пакахаўшы і стаўшы законнай жонкай Мірончыка, а бацька — кулак і бандыт Лейба, якога Зіна перад сваёй смерцю, абараняючы сваю годнасць, засекала) пакінуць у яе сям'і, расказвае, дзе хаваецца яе былы каханы. Даведаўшыся пра ўсё, Рыгор Расевіч развітаецца з роднымі мясцінамі, адно просіць свайго сябра Ігната аддана любіць Верку, яе і яго сына ды пакідае малому напамінак пра сябе, бацьку, — золата.

У новым рамане «Сэрца сваё не падманеш...» (часопісны варыянт), чытач даведаецца, як склалася далейшае жыццё герояў «Забранага шчасця», а таксама пазнаёміцца з новымі персанажамі. Твор прасторава па-ранейшаму звязаны з турава-жыткіўкім Палессем і падзейна — са складанымі перадваеннымі гадамі і пачаткам Вялікай Айчыннай вайны.

Аўтар

Пакланіся дарозе

Частка першая

1

Застаўшыся адна, Верка прыдзірліва агледзела жывот. Знакавая акругласць ужо выдзялялася. Памылкі не было: яна насіла пад сэрцам дзіця. І як не заўважыла раней ніякіх перамен у сабе, не адчула, што зноў стане маці?

Гэта яе збянтэжыла. Нават спалохала. Разгубленая, яна доўга стаяла ля акна. На вуліцы хлюпала вясна, і яе сыравата-вербны сакавіцкі водар прабіваўся ў пакой цераз расколатую шыбку. Вецер, днём хлесткі і шумлівы, цяпер, калі добра ўцямнелася, то зусім сціхаў, то зноў становіўся рэзкі.

Жанчына раптам адчула моцны пах гаркавата-едкага дыму. Сюды, на край гарадскога пасёлка, дзе не было больш жылых дамоў, відаць, яго прыгнала аднекуль здалёк. Верка адступіла ад акна і зазірнула ў грубку. Даўно згарэлі бярозавыя дровы, аднак прагрэлася грубка зусім слаба. Падумала, што да раніцы вецер выганіць з пакоя апошняе цяпло, і вырашыла не закладаць юшку, разгарнула качаргой попел, знайшла яшчэ зырккія вугельчыкі і хуценька паклала на іх некалькі паленцаў.

Цяпер, седзячы перад грубкай на ўслончыку, яна назірала, як, награвваючыся, шыпелі сыраватыя дровы, выпускаючы бялёсую вільгаць, а потым, калі крыху падсохлі, дружна браліся яркім полымем. Пачула, як у коміне зашумеў вецер, парушаючы анямелую цішыню, якая сёння Верку асабліва прыгнятала.

Пакой быў невялікі: грубка, стол, дзве табурэтка, услончык, лава з вядром пры ўваходзе, самаробны ўмывальнік, ды два рыпучыя, на спружынах, ложка. Ля сцяны, далей ад грубкі, на адным з іх спала Ганна Аліфіяровіч, а яна, Верка, размясцілася бліжэй да дзвярэй.

Суседка па курсах Верцы падабалася: гаваркая, вясёлая і кампанейская. Яны добра паладзілі, нават пасябравалі. І калі б зараз дзяўчына была тут, ёй, Верцы Адамчык, не так было б адзінока. Тая ўмела суцешыць, урэшце, заспяваць бадзёрую песню, і тады гэты слотны вечар, які так марудна пераходзіў у ноч, хутчэй скончыўся б.

Калі Верка прыехала на раённыя курсы трактарыстаў і ўбачыла Ганну, адразу ж успомніла, што зусім нядаўна, яшчэ ў мінулым снежні, сустракала яе. А было гэта так.

Ігнат, Верчын муж, цяпер быў калгасным брыгадзірам. Адночы, вярнуўшыся дадому з ранішняга нарада, ён раскажаў, як Міколу Чэркаса, іхняга старшыню, у райвыканкаме папрасілі завезці нейкія паперы ў суседні калгас «Сталінец». Адмовіцца той не змог, хаця з-за гэтага трэба было рабіць немалы круг: напярэдадні поўнасцю замяло балотную грэбню, якая звязвала Пуханцы з дарогай на Бечын, што праходзіла непадалёку ад Князь-возера.

У прыазёрную вёску Чэркас дабраўся, калі пачало змяркацца, але пуханцоўскага старшыню ў канторы ўжо не застаў. Аказалася, Прохар Купрацэвіч быў у клубе, дзе мясцовыя камсамольцы рыхтавалі канцэрт. Намёрзлы на морозе, зуб на зуб не трапляў, Чэркас перадаў таму паперы і заспяшаўся дадому. Аднак гаспадар яго не адпусціў: сказаў жонцы, якая загадвала хатайчыгальняй пры клубе, каб напайла Чэркаса гарчай гарбатай на зёлках, а заадно паставіла на стол выпіць і закусіць. А потым Купрацэвіч угаварыў ягозначаваць: «Паспееш, Мікола, дадому, месца хопіць, хата ў мяне вялікая. А пакуль падзівіся, што тут мае артысты прыдумалі!..»

Менавіта тады, як казаў Ігнат, Чэркасу дужа спадабаліся бойкія, смешныя сцэнка пра калгаснае жыццё, якія паказвалі ў клубе мясцовыя хлопцы і дзяўчаты. Прызнаўся на нарадзе, што вельмі рагатаў, ледзьве не надарваў живот. Ад'язджаючы раніцай, Чэркас папрасіў Прохара Купрацэвіча, каб прыслаў сваіх артыстаў і ў «2-ю пяцігодку». Той паабяцаў, і абяцанне сваё стрымаў: якраз перад Новым годам, 30 снежня 1938 года, на некалькіх вазах агітбрыгада з прыазёрнай вёскі дабралася ў Бечын.

Калі пачаўся канцэрт, Верка адразу вылучыла яе, Ганну, сярод астатніх артыстак — высокая, хударлявая, дужа прыгожая дзяўчына з рыжымі густымі валасамі на сцэне адчувала сябе раскавана. Ды як жа хораша яна спявала: голас нібы вясенні ручаёк, тонкі, але напорысты, кранаў за душу. Верка так расчулілася ад яе спеваў, што Ігнату нават прыйшлося суцяшаць жонку. Не

змагла на людзях растлумачыць мужу, чаму ўвесь вечар такая лёгкая на слёзы. А ўсё проста: Верка згадала, як у рэдкія хвіліны шчасця гэтак спявала і яе маці-нябожчыца. І Верцы цяжка было супакоіцца нават тады, калі шквальны рогат захапіў усю прастору клуба: пуханцоўскія дзяўчаты, пераапанутыя ў п'яных мужчын, за гарэлку прадавалі мех калгасных буракоў, а пільны міліцыянер, яго ролю выконвала таксама Ганна, іх арыштаваў...

І цяпер — трэба ж такому здарыцца — лёс звёў Верку і Ганну: вучацца на трактарыстак, два месяцы разам жывуць у гэтым невялікім пакойчыку пры МТС.

Часта пасля вучобы Ганна хадзіла адведаць далёкіх родзічаў. Сёння чамусьці больш звычайнага забавілася. Праўда, Верцы часам здавалася, што Ганна нешта ўтойвае, не дагаворвае, вырашыла: у яе тут з'явіўся кавалер. Але Ганна пра тое — ні-ні. А калі і так, разважала цяпер Верка, назіраючы, як у грубцы ўзгараецца полымя, дык чаму здзіўляцца: заседзелася ў дзеўках. Згадала, як Ганна прызналася надоечы, што па-добраму зайздросціць Верцы, якая ўжо двух дзетак гадуе.

Калі вечарамі заставаліся адны, Верка не аднойчы казала дзяўчыне: «Замуж, Ганначка, табе пара. І куды вочы падзелі твае пуханцоўскія хлопцы? Ты ж такая ладная: і прыгажуня, і сціплая, і акуратная, і гаспадарлівая, усё пры табе...» Ганна толькі сумна ўсміхалася, нібыта гэта не яе тычылася, а потым у адказ зацягвала частушку пра сваю незамужнюю, а таму шчаслівую і бесклапотную, бо «нябітую» долю. Такіх частушак яна ведала шмат.

Як ніколі Верцы Адамчык хацелася, каб Ганначка прыйшла хутчэй, а яна падзялілася б з ёй сваім незразумелым хваляваннем, каб гэты сыры, нудны позні вечар нарэшце-такі скончыўся, пазбавіў яе адзіноты і жудаснай цішыні, якой вельмі цяпер баялася. І што ж так затрымала дзяўчыну ў горадзе?

На душы ў Веркі было неспакойна, нават трывожна. Яна адышла ад грубка, зноў доўга стаяла ля акна і няўцямна назірала, як ад парываў ветру гойдаўся адзіны на ўсю вуліцу ліхтар, кідаючы свае мільгатлівыя позіркы на шэрыя драўляныя будынкi машынна-трактарнай станцыі.

Аднапавярховая кантора МТС была збоку, у засені высокіх таполяў, і святло ліхтара сюды не трапляла. Зусім цёмна звычайна было і ля прыбудовы, якая прыляпілася збоку. Яе склалі са звезеных з блізкіх хутароў хат, гаспадароў якіх раскулачылі і саслалі невядома ў які свет. Тут, у прыбудове, ад дарогі, зрабілі вялікі клас, дзе і праходзілі курсы трактарыстаў, ды адгарадзілі месца для вартаўніка. Часова яго перавялі ў гараж, а гэты вузенькі пакой аддалі пад жытло жанчынам-курсанткам. А з адваротнага боку, за глухой сцяной, дзе свой асобны ўваход, — размясціўся сапраўдны інтэрнат з трох прасторных пакояў: там жылі прыезджыя курсанты-мужчыны.

Адразу за раскіданымі будынкамі МТС пачынаўся густы сасновы бор, і ў яго ўваходзіла, а потым хавалася нешырокая лясная дарога. Куды яна вяла, Верка не ведала. Але, разважыла, калі туды ехалі ці кіраваліся пешшу, значыць, недалёка павінна быць нейкая вёска. Так скрозь жывуць людзі. І нават цяпер, нягледзячы на позні час, мінаючы склады і гараж МТС, яны ўсё некуды спяшаліся. Адсюль, збоку, яна не магла разгледзець іх твараў, толькі са спіны бачыла мужчын і маладзці, якія хутка знікалі ў цёмнай і хмурнай ночы.

Верка так засяродзілася ў сваіх думках, што раптам ад нечаканасці спалохалася: за некалькі крокаў ад акна прамільгнула, як ёй падалося, вельмі знаёмая постаць мужчыны. Ён быў высокі, шыракаплечы, у кароткім чорным кашушку, шэрай шапцы-вушанцы і ў валёнках. Верку здзівіла, што чалавек час ад часу азіраўся, ішоў крадучыся, баючыся, што яго нехта ўбачыць.

Нібы пачуўшы яе думкі, мужчына раптам азірнуўся, паглядзеў у акенца, і, мабыць, заўважыўшы ў ім яе, нечакана спыніўся. Верцы падалося, што ён уважліва разглядае яе.

Верка спалохана адступілася ад акна і як прыліпла да атынкаванай сцяны, сэрца яе трывожна затрапяталася: так, яна недзе бачыла яго! Ёй, здаецца, знаёмы твар. Толькі ж дзе? Хто ён такі? Чаму ў гэты мокры вечар ходзіць тут, на ўскрайку пасёлка пад вокнамі інтэрната? За кім цікуе? За ёй?..

Калі ж праз хвіліну асмелілася і зноў наблізілася да акна, глянула ў яго, дык убачыла, што мужчына адразу ж за складамі машынна-трактарнай станцыі, нібы ад каго ўцякаючы, хутка збочыў, павярнуў у лес. Відавочна, ён быў не стары, бо даволі шпарка рухаўся па вадзяністым снезе.

І раптам Верка ажно спалатнела: постаццю і тварам гэты чалавек нагадаў ёй хутаранца Аскерчыка, што некалі не даваў праходу дзяўчатам на танцах ды штовечар з-за іх біўся з бечынскімі хлопцамі. Дык гэта ж бандыт!

Хаця, можа, і памылілася: шмат часу прайшло, забралі тых бандытаў, што хаваліся ля Князь-возера, арыштавалі і асудзілі, яго — таксама.

Аднак хваляванне не сыходзіла. Верка зноў села перад грубкай, распусціла касу і, каб трохі супакоіцца, пачала расчэсваць грэбнем густыя валасы. Паленцы ярка гарэлі, і ёй успомнілася напаўзабытае...

2

Верка думала пра Ігната. Прывыкла да яго ўвагі, цеплыні. І розум падказваў: так, кахала яго. І не каму-небудзь, а толькі яму ўдзячная: іншы б на яго месцы ці заплюшчыў бы вочы на ўсё, што з ёй здарылася, ці прыняў яе такой, як ёсць, да ўсяго грубую? Ды хто б так глядзеў, як родны бацька, яе Ваньку? Сыноч вунь як падрас, восьмы гадоў ужо.

Праўда, цяпер ад людзей не схаваеш: хлопчык іх мала падобны на Адамчыкаў. І хоць сёй-той здагадваўся (людзі ж нічога не забываюць!), што, мабыць, Расевічава там семья, але ж, на шчасце, Ванька ўзяў многа магчынага: чарнявы, такі ж мілавідны, як і яна, Верка. Відаць таму, дзякаваць богу, нават самыя заядлыя бечынскія пляткаркі не чапалі іх сям'ю. Хоць Верка здагадалася чаму: паважалі яе Ігната, каторы год працуе брыгадзірам, з людзьмі стараецца жыць па-добраму, да ўсіх ставіцца па-чалавечы, не крыўдзіць нікога.

Жоўтая лямпачка патухла — нанач адключалі ў гарадскім пасёлку святло. У пакоі аднак не стала цёмна: ад грубка ішло мяккае і цёплае святло, Верка паварочала качаргой паленцы, і яны сталі гарэць яшчэ больш ярка. А на памяць супраць яе волі наплыў даўні Ігнатаў аповед...

Як нарадзіўся першынец, ён, Ігнат, сказаў ёй, што ведае: сына яна нарадзіла не ад яго, а ад Рыгора. І ведае, што Расевіч, якога шукаюць улады, прыходзіў на хутар, каб развітацца з ёй. Ён кахаў яе, і не хацеў ёй няшчасця. А перад тым, як здацца Мірончыку і гарадскому міліцыянеру, Рыгор прасіў яго, Ігната, свайго сябра, толькі аб адным: сына зберагчы, глядзець як свайго і любіць яе, Верку, за іх дваіх. І ён, Ігнат, абяцаў свайму лепшаму сябру, што так і будзе.

Пражылі столькі гадкоў, Ігнат ні разу яе не ўпікнуў за былое. Ён кахаў яе, аддана і шчыра. Верка не магла за гэтае ціхае і новае каханне не аддзячыць Ігнату, вельмі хацела, каб муж быў шчаслівым бацькам. А таму хутка дачкаўся ён і ўласнай дачкі. Немаўлятка, падобнае і на яе, і на Ігната, назвалі Нінкай.

Але цяпер, седзячы перад грубкай у гэтым чужым для яе пакоі, чамусьці засумнявалася: ці ўзрадуецца муж, што зноў носіць пад сэрцам дзіця? Асабліва цяпер, калі ў жыцці ўсё так няпроста, і людзі, і яны ледзь не галадаюць, аддаючы ўсё, што толькі можна дзяржаве, калі між людзьмі няма асаблівага ладу.

Калі б яна раней ведала, што цяжарная, то яшчэ пазаўчора, як сустрэліся, сказала б пра гэта мужу. Ігнат якраз прыязджаў па калгасных справах у райцэнтр. Спачатку ён адведаў у бальніцы старшыню калгаса Міколу Чэркаса, а потым ужо на паўгадзінкі заскочыў да яе, жонкі. Прывёз ёй гасцінцы. Сяго-таго свякруха сабрала нявестцы, атрымаўся велікаваты хатулёк. Ігнат прызнаўся: бацька дужа незадаволены. Бачыш, нявестка падалася вучыцца ў горад, кінула на яго, мужчыну, дзяцей.

Ігнатавы бацькі па-ранейшаму жылі на хутары. Іх малодшыя сыны з'ехалі ў Мазыр, пасля вучобы там уладкаваліся на працу. Таму клопат пра старых Адамчыкаў, так сталася, поўнасьцю лажыўся на старэйшага Ігната. Ігнат хацеў, каб бацькі перабраліся да іх з Веркай. Яму, камсамольцу, паўсюль калолі вочы, што бацькі, хоць і лічацца калгаснікамі, але жывуць, нібы аднаасобнікі, на хутары. Толькі бацька нікога не слухаў і пераязджаць у Бечын не збіраўся. Упарты стары трымаўся свайго: «Тут спрадвеку жылі мае бацькі, і я памру ў сваёй хаце!»

Верка, прызнацца, пасля доўгага расстання была рада пабачыць свайго чалавека. Засумавала па сям'і за нудныя зімнія месяцы ў Міткавічах. Таму засыпала Ігната пытаннямі пра Ваньку і Нінку. Больш хвалявалася яна пра дачушку: хваравітая, прастуда да малой чапляецца. Ёй толькі што споўнілася чатыры годзікі. І Верка шчасліва смяялася, разглядаючы яе малюнак на абрыўку старой раённай газеты. Дзеці, адчувала, вельмі сумавалі па ёй, маці. А муж дык, здаецца, з'ёў бы вачыма.

Заўважыла, што Ігнат памужнеў, стаў больш прыгожым, упэўненым у сабе. І ён нечакана прызнаўся: «Як жа пахарашэла ты, мая Верка!» Ад такіх яго слоў у яе закружылася галава. У гэтыя хвіліны хацелася ўсё кінуць і вярнуцца ў Бечын. Але ж розум падказваў іншае: трэба-такі перацярпець, курсы трактарыстаў закончацца, хутка іспыты.

Нечакана ёй згадаўся той позні асенні надвячорак, калі Ігнат вярнуўся з праўлення маўклівы і насцярожаны. На яе роспыты неахвотна сказаў: што яго, брыгадзіра, хочучь зрабіць намеснікам старшыні калгаса. Верабей, сакратар парткама сельсавета, намякнуў пра гэта: хто ж як не ты, Адамчык? Думай, добра думай! Ты камсамалец і ўсю сітуацыю ў краіне разумееш! Тады Ігнат адмовіўся наадрэз: маўляў, ёсць у калгасе іншыя вартыя з партыйцаў. А ён будзе і далей сумленна працаваць у брыгадзе, там таксама клопатаў хапае. Ды і сям'я ў яго. Удваіх з жонкай працуюць, дзяцей на каго пакінеш? А тут яшчэ Верку як камсамольскую актывістку пасылаюць на курсы трактарыстаў. Ды ў яго да ўсяго яшчэ абавязкаў і як члену праўлення прыбавілася, бо старшыня Чэркас хварэе на сухоты і каторы тыдзень ляжыць у бальніцы. А ў гаспадарцы работы, асабліва па вясне, шмат. І так ён, Адамчык, са сваімі брыгаднымі клопатамі ледзьве спраўляецца...

Увесь вечар тады Верка і Ігнат перагаварылі, што і як цяпер будзе. Яна раіла яму не спяшацца, але і не адгаворвала, разумела: трэба, каб такое важнае рашэнне, найперш прыняў ён сам. А яна, калі спатрэбіцца, падтрымае. І калі зараз Ігнат сумняваецца, ці быць яму намеснікам, дык няхай лепей адмовіцца. Ды і дома яму сапраўды аднаму будзе вельмі няпроста справіцца з дзецьмі без яе, Веркі. Зразумела, Агапка, свякруха, дапаможа. Галоўнае, каб толькі Нінка

не захварэла зноў — з пачаткам зімы, у снежні, дачка моцна кашляла, у яе доўга не спадала тэмпература, думалі, што запаленне. Ігнат нават прыводзіў фельчарку, але ўсё абышлося.

Тады, як дачцэ палепшала, яны леглі спаць позна. Нягледзячы на тлумны дзень, тая снежаньская ноч сталася для іх абодвух асабліва салодкай...

Вось яна, гэтая ночка, і прынесла ёй гэтакі падаруначак. І што цяпер будзе? Ну скончацца гэтыя курсы трактарыстаў. Але ж хто скажа: як яна вынасіць гэтае дзіця? Нінку, праўда, зусім лёгка нарадзіла, хоць і працавала да апошняга. Невядома ж яшчэ, ці зможа яна з-за гэтай цяжарнасці сесці за руль трактара.

Але, нягледзячы ні на якія хваляванні, нейкае ўнутранае пачуццё ёй падказвала, што ўсё будзе добра: на самым вільчыку лета ў іх з Ігнатам народзіцца здаровае дзіця...

3

— Ну, сяброўка, не спіш яшчэ? — у пакой уляцела расчырванелая Ганна. — Там такое творыцца...

— Га, Ганначка? — адхінулася ад грубкі Верка. Яна вельмі здзівілася, улавіўшы, што ад дзяўчыны пахне такім самым, гаркавата-ўстойлівым дымам, які гадзіну таму, было, праз расколатую шыбу ўцадзіўся ў гэты пакойчык.

— Вой-вой... Пажар на суседняй вуліцы. Жудасна як. Так страшна, калі гарыць дом... — Ганна скінула з плеч сваё старое, з шыняля пераніцаванае бясколернае паліто, і павесіла на цвік ля парога, дадала:

— Старшыня райвыканкама згарэў... Увесь горад, мабыць, збегся на пажарышча. Затуюшылі. Але Мірончыка знайшлі нежывога...

— Як жа гэта? — спалохалася Верка. — А жонку? Жонку выратавалі? Ён жа ажаніўся ў горадзе, ведаю...

— Ды не, адзін, кажуць, апошнім часам жыў, тая верціхвостка кінула яго і з'ехала. Нібыта ў сталіцы сабе маладзейшага знайшла, а не такога кульгавага калеку, як Мірончык. — Ганна прытулілася да грубкі, грэла рукі. — Помню я яго добра. Прыязджаў да нас, неблагі ўвогуле чалавек быў...

— Але, неблагі, — засяроджаная, прамовіла ў адказ Верка і раптам, нечакана для сяброўкі, заплакала. Перад яе вачыма, нібы жывая, паўстала нябожчыца-сястра, успомнілася яе кароткае жыццё з былым старшынёй сельсавета.

— Што ты, Верка, хіба ж паправіш? Не плач, дурніца... — Ганначка, угледзеўшы слёзы на яе твары, абняла сяброўку, спытала:

— Пачакай... Ты ж, мабыць, яго лепш ведала, ён жа ваш, бечынскі? Ой, Верка, як яго вынеслі з хаты, такі жах апанаваў: абгарэў, небарака, не пазнаць...

— Так. З нашых. Бечынскі... — Верцы і без таго было горасна ад цяжкіх успамінаў, а тут яшчэ адзін напамін аб горкім мінулым прынесла Ганна. Але Верка саўладала з сабой, выцерла нечаканыя слёзы і прапанавала:

— Давай будзем піць кампот з дзічак. Я ў грубку паставіла, нацягнулі дзічкі ўжо...

— Ой, добра! Ты, Верка — проста золата! На вуліцы такая слота, пачатак сакавіка, а, ведаеш, зіма не хоча здавацца. Ды вясна адбярэ сваё... — усміхнулася Ганна. Яна накіравалася да парога, дзе на цвіку на сцяне побач з паліто павесіла сваю сумку.

— У мяне тут сухарыкі ёсцака. Цётка пякла дзецям, простыя, на вадзе, але, ведаеш, смачныя. Як бы там ні было, у горадзе ім лепш живецца — муж у леспрамгасе паёк атрымлівае, муку і грошы. Давай свой кампот... — дзяўчына ўзрадавалася, ёй вельмі хацелася сагрэцца. — Ды лямпу запалі, а то сядзім у цемрадзі...

Верка намацала на сталі запалку, і падпаліла газоўку.

Яна наліла з чыгунка ў конаўкі жаўтавата-карычневы духмяны настой, які быў яшчэ цёплы і вельмі смачна пах грушамі, і прынесла да стала, дзе Ганна выкладвала свае гасцінцы.

— Ведаеш, некалі Мірончык быў мужам маёй сястры... — Верка, прысела на край табурэткі, і, зрабіўшы глыток пахучага настою, ціха прамовіла, нібы сабе: — Божа, ён жа знайшоў такую ж смерць, як і яна... Пахавалі яе... Згарэла ў Мірончыкавай хаце, пакуль ён быў у турме.

— Бяда якая, людцы! Чуй, аге ж... А я, здаецца, чула пра гэта, і ў нас, у Пуханцах, пра тое людзі казалі. Толькі як жа так? І за што ж Мірончыка арыштавалі? — здзіўленню сяброўкі не было межаў.

— Міліцыя думала, што ён, старшыня сельсавета, таксама дапамагаў тым праклятым бандытам. Ну ці яшчэ там што, я ж усяго не ведаю... І Васілька, Зінчынага сына, у нас пасля забралі. Як сына кулака. Я думала, памру ад гора, валасы на сабе рвала. І Мірончык мяне падмануў тады. Так, ён мяне хітра ўгаварыў... — Верка ўсхліпнула, слёзы навярнуліся на вочы, згадаўшы, яна, а не хто-небудзь, выдала Мірончыку Рыгора Расевіча, свайго каханага.

— Не плач, роднёнькая... — Ганна таксама ледзьве не плакала. — Ну, што ты? Супакойся, дзяўчыначка мая...

— Як жа тут супакоішся? Адзіная ў мяне была сястра, старэйшая. Дагэтуль, як згадаю, сэрца баліць. Хутка Мірончык у райцэнтр перабраўся, у вялікае начальства выбіўся. Чуткі пайшлі: тут нейкую саломіну сабе знайшоў, ажаніўся... Ды шчасця, відаць, зноў не прыдбаў. Я ж яго, ведаеш, як ненавідзела? Ой, як я яго ненавідзела! Грэх узяла на душу — пракляла нават! Хаця ж, жыццё працягвалася. Усё забывалася. Сыноч у мяне быў, затым дачушка нарадзілася. Трэба было жыць далей. І жыла... — Верка глядзела ў покуць, нібы ўбачыла там нешта важнае і выцірала слёзы, што выплівалі і выплівалі з вачэй.

— Страх які... А здавалася, добры бальшавік, да людзей з павагай. Казалі, што самога Леніна ведаў... — уздыхнула Ганна.

— Ага, кажуць, сустракаўся. І нябожчыца згадвала пра тое. Любіла яна яго, крэпка любіла, і во што з той любові выйшла нялюдскае, — пацвердзіла, крыху супакойваючыся, Верка.

— Ой, што я табе скажу. Толькі пакуль нікому... Чуеш, сяброўка, гэты пажар няпросты. Звесці яго хацелі. І во — такі ж звылі... — ціха прашаптала Ганна.

— Няўжо? — Верку ажно скаланула ад яшчэ адной страшнай навіны.

— Ігар Пятроўскі, важак наш камсамольскі, я табе не гаварыла, саромелася, ну, трохі праводзіць мяне, шапнуў, што не проста падпалілі, а перад гэтым забілі яго. Нехта разлічыўся з Мірончыкам, некаму ён дарогу перайшоў.

— Калі б я не ведала, што Лейба, былы муж сястры загінуў, то гэты мог бы... — уголас падумала Верка. — Аднак такога не можа быць, бо Лейбу апазналі, яго, абпаленага, закапалі за бечынскімі могілкамі — нават крыжа не паставілі.

І нечакана згадала пра мужчыну, якога бачыла са спіны ля МТС гадзіны паўтары таму: ён жа здаўся ёй такім знаёмым. Верка здагадалася, хто яшчэ

мог так ненавідзець Мірончыка. Яна была ў гэтым пераканана: гэта мог быць толькі адзін чалавек — Зміцер Аскерка. Яго бацька прапаў, брат-міліцыянер таксама недзе знік, а апісваў дабро на іх хутары сам Мірончык. Але ж Зміцера арыштавалі і, як казаў Ігнат, далі ці то дзесяць, ці то пятнаццаць гадоў лагераў. А можа, яна памыляецца? Не, гэта, відаць, нехта другі, пераконвала сябе Верка, а потым зноў пагаджалася, што той чалавек — вылюдак Аскерка.

Апоўначы грубка нарэшце выгарала, і абедзве леглі спаць. Ад пачутага Верка доўга не магла заснуць — перад вачыма паўставалі падзеі і вобразы перажытага сем гадоў таму.

Старалася пра ўсё забыць, а тут, бачыш — нейкі начны вандроўнік ды такая некачаная смерць Мірончыка напамнілі ёй пра Рыгора Расевіча, пра яе першае каханне і разварушылі старыя перажыванні. З галавы не выходзіла адно: магло, магло ўсё быць іначай з тым, каго першым прыняла як мужчыну і хто засціў ёй сваім каханнем увесь свет. Ды сілком адарвалі ад яе каханага, назаўсёды разбурыўшы іх шчасце. Не вернеш. Нічога не вернеш. Толькі засталася шкадаванне. Так, яго, Рыгора, ёй дагэтуль было шкада. Ці жывы хоць, ці здаровы? А можа, ужо і няма яго на свеце? Хай бы толькі жыў, а ёй жа ад яго нічога не трэба, толькі б ведаць, што жывы!

Праз хвіліну думала ўжо іначай: дурніца, якая ж табе ўжо розніца? Няма і няма. Ты ж — мужава жонка і не павінна думаць пра тое, нязбыўнае. Успамінаючы Рыгора, яна ж у думках нібы здраджвае сённяшняму яе шчасцю, Ігнату. Няварта былое варушыць! Быццам згарэла, быццам сухавеем прайшло, на ніцыя лозы апала, быццам вясенняй паводкай сплыло ў Князь-возера...

Згадаўшы зноў пра дзіця, якое зарадзілася ў ёй, у думках нават накрывала на сябе: «От чаго табе не хапае? Усё ж як у людзей. І дзетак з Ігнатам гадуюць, і жытло ёсць: перавезлі ў Бечын з яе хутара старую бацькаву хату, перарабілі трохі ды прыбудавалі з новага дрэва яшчэ трохсценак, абладзіліся, живуць. Не надта каб сытна, але живуць. Дык якога ж ражна табе яшчэ трэба? Чаму тое, згубленае, дагэтуль, як стрэмку носіш у сэрцы? Трымайся, дурніца, мужа! Любая баба пазайздросціць. І ты ж не адкідаеш яго любоў, прыхінаешся да свайго чалавека, як да яго, роднага і блізкага...»

4

Была субота. Сакратару парт'ячэйкі калгаса «2-я пяцігодка» Антону Вераб'ю нядужылася. Малання, жонка, абцірала яго першаком, настоеным на толькі ёй вядомых зёлках, а калі тэмпература на нейкі час спала, паставіла яму банькі.

У гэты час яго і застаў дома Ігнат Адамчык, які вяртаўся дадому пасля нарада і спецыяльна зайшоў да Вераб'ёў.

— Праходзь, Ігнатка... — па-добраму сустрэла Ігната ў сенцах распаўнелая рабаціністая Малання.

Па ўсім было відаць, гаспадыня толькі што ўправілася па гаспадарцы і рыхталася карміць свайго хворага мужа.

— Мо шчэ й не снедаў, галубок? Без Веркі з дзецямі аднаму, мабыць, цяжка. То мы будзем хутка снедаць.

— Не хвалойцеся, цётка Малання, я не галодны, дзякуй. А Сцяпанавіч ці дома? — не чакаў такога цёплага прыёму Вераб'іхі Адамчык, нават разгубіўся.

— Ды на печы. Прыхварэў, ліха нейкае прыхапіла. Во, ратую, небараку. Яна пусціла Адамчыка ў хату.

— Дык, чуеш, Ігнатка, не слухаецца, стары дурань, усё сварыцца са мной. Ледзьве на печы сёння ўтрымала, каб адляжаўся.

— Цыц, баба! Лішняе балбочаш... — з кухні пачуўся хрыплы мужчынскі голас, і жанчына, хуценька паставіўшы жбанок на стол, знікла ў святліцы.

Вераб'ю ішоў шосты дзясятак. Нарадзіўся ён тут, у Бечыне. У пяць гадоў застаўшыся сіратой, гадаваўся ў далёкай радні ў Грабаўцах. Адтуль яго забралі ў царскае войска, дзе сышоўся з бальшавікамі і пасля рэвалюцыі толькі аднойчы прыезджаў у Бечын. Тады ж упадабаў Маланню, таксама сірату, пасватаўся да яе і павёз у Гомель, дзе ён працаваў звычайным рабочым на буйным заводзе. Аднойчы яго, партыйнага актывіста, выклікалі ў абкам партыі і прапанавалі вярнуцца ў вёску, каб дапамагчы пралетарскаму сялянству будаваць новае жыццё. А тут яшчэ і Маланя часта заводзіла гаворку пра тое, чаму ж ім не вярнуцца ў Бечын, дзе іх карані, і Верабей пагадзіўся змяніць гарадское жыццё, да якога так цяжка прызвычайваўся, на вясковае. Ды і хацелася забыцца на тое страшнае, што здарылася з імі ў Гомелі: Маланя двойчы цяжарыла, аднак першае дзіця нарадзілася мёртвым, другое таксама выцягнулі абцугамі... Пасля таго Маланя ўжо не магла зацяжарыць, урачы заявілі, што быць ім бяздзетнымі. Верабей вярнуўся ў свае родныя мясціны, дзе неўзабаве бечынцы стварылі свой калгас.

Пачуўшы гаворку жонкі і калгаснага брыгадзіра, Верабей злез з печы на ўслончык, паціху ўсунуў ногі ў валёнкі. Хоць у хаце было напалена, нават душна, накінуў паверх зрэбнай кашулі кажушок, і пайшоў насустрач госцю, падаў яму руку:

— Ну, здароў быў...

Брыгадзір паціснуў яе, сказаў:

— Антон Сцяпанавіч, кепска вам, бачу. То, можа, я дарэмна турбую. І без вас тое праўленне правядзём, калі хварэеце.

— Праўленне? Якога ражна сёння, у суботу? Чаму так спешна? — здзівіўся і адразу ажывіўся Верабей, нават з твару змяніўся — на ім запульсавалі ледзь заўважныя чырвоныя пражылкі.

— Дык тут такое дзела... Распарадзіўся сам Чэркас. Уранку званіў рахункаводу, каб усіх абвясцілі. Яшчэ зацёмна ў раённую бальніцу паехаў Адам Гаўрыловіч. Прывязе дадому апоўдні старшыню. Нібыта, выпісалі... — паведаміў Ігнат.

— Во як? Выходзіць, на папраўку наш Мікола пайшоў, — узрадавана адказаў сакратар парт'ячэйкі. — А то я, грэшным дзелам, падумаў, што і сеяца без галавы будзем. Дык кажаш, апоўдні ў канторы?

— Так, Антон Сцяпанавіч. Прыйдзеце? Ці адляжыцеся?

— Прыдумаў... Я ж мушу, павінен быць, абавязкова...

— Ну, то я пайду. Дзеці адны ж у хаце. Па абедзе матку бацька падвядзе ў Бечын, і я таксама пабегу на праўленне. — Ігнат устаў, толькі хацеў насунуць на галаву шапку, як гаспадар раптам спыніў яго.

— Вось што, Ігнат. Прабач, што па бацьку не згадваю, бо малады яшчэ. Хаця, ужо маеш права, каб так цябе і я зваў — Ігнат Сцяпанавіч... Дык вось. Даўно, браце, да цябе прыглядаюся. Добры ты хлопец, старанны. Невыпадкова ў брыгадзіры рэкамендаваў. Не падвёў. Хоць напорысты часам, але разумны. Работы ніякай не баішся. Людзі цябе паважаюць. Слухаюць. Бацька твой таксама не гультаяваў жыццё. Праўда, неяк збоку ўсё, асобна ад людзей, і як

быццам з недаверам да савецкай улады. Вось жа які ўпарты, паглядзі ты на Сцяпана: дагэтуль з хутара не хоча нікуды ехаць!

— Ды яно так, занадта ўпёрты мой бацька: памру тут, і не кажы! — з сумам адказаў Адамчык.

— Ну, на ўсё свой прыйдзе час. Усе памром, тады, калі трэба будзе. Але, думаю, ён сам прыме правільнае рашэнне, і перабярэцца-такі ў Бечын. За вёскай, ведаеш жа, ты ж камсамолец, вялікая будучыня. А хутарское ўсё адпадзе.

— Цяпер бацька трохі прыціх, не агрызаецца, як раней. Маці за яго ўзялася. У яго ж адзін аргумент: а што калі сыны вернуцца, дзе прыткнуцца? Думаю, можа, за лета і пераедуць, пасля перавязём хату. Хаця і ў нас усім месца хопіць, хата ў нас з Веркай вялікая. Ад старых нам трэба падмога, дзяцей дапамогуць гадаваць, і мы іх не кінем, разам будзе лепей. Браты, ясна, падаліся ў навуку, сюды наўрад ці вернуцца, а мы заўсёды, так сказаць, падсобім, — церабіў нецярыпліва вушанку Ігнат.

— Так, так, хлопча... І Верка твая — хоць сірата, але стрыжань сапраўдны мае. Мужчынскі, скажу, стрыжань. Адвучыцца, першай трактарысткай у нас будзе. І трактар Нікіценка нам абяцаў. Праўда, тут табе асабіста, можа, і не пашанцавала з яе жаданнем: забудзеш пра жонку на ўсю вясну і, лічы, восень. Мехацыцыя, брат, тэхніка — тут такая рэч...

— Ды я што, я разумею, але ж хіба яе пераробіш, такая яна рашучая...

— Малайчына, не спалохалася новага. Працы не баіцца. Так што сям'я ў цябе добрая, трывалая, карацей, наша савецкая сям'я. І табе, скажу, трэба не стаяць на месцы, не адставаць ад жонкі, так сказаць, — Верабей лагодна ўсміхнуўся, уважліва паглядзеў на Ігната.

— Дык і я ж раблю, як магу. Як усе людзі, — усё больш здзіўляўся Ігнат, не здагадваючыся, куды скіроўвае сакратар парт'ячэйкі.

— Я ж і кажу — стараешся, павагу ў людзей маеш. Таму ў партыйнага кіраўніцтва ёсць думка, так сказаць, каб даверыць табе большую справу...

— Антон Сцяпанавіч, вы зноў пра тое ж, пра што восенню казалі? Не, — заківаў галавой Ігнат, быццам па той справе рашэнне прынята раз і беспаваротна.

— Не гарачыся. Не буду хаваць ад цябе, Ігнат Сцяпанавіч, час, канешне, нялёгкі. Поскудзі сярод людзей яшчэ шмат. І тых, хто нам шкодзіць новую дзяржаву, новае жыццё будаваць. Таму партыя робіць стаўку на правярanych людзей. На тых, за кім народ пойдзе, каму давярае. Дык вось. Я ўсё ж не прыняў твае довады і рэкамендаваў цябе днямі на бюро райкама партыі. Ты, як мне бачыцца, гатовы кіраўнік. А нам трэба з рук вон намеснік старшыні калгаса. Чэркасу трэба добры памочнік.

— Дык у мяне ж толькі два класы, які з мяне... — расчырванеўся Ігнат.

— Не перабівай, малайча, старэйшага, а слухай. Падвучышыся, у Мазыр, у вобласць паедзеш, у Чэркаса што падгледзіш. Ён хоць і чужы ў Бечыне, але людзі яго прынялі. Толькі вось хворы ён. Не схаваю: кепская тая хвароба.

— Дык падлячылі ж, здэцца, вяртаецца.

— Ну, можа, і мінецца. Але ж справу трэба рабіць. Таму днямі паедзем у раён. Спачатку да нашага Іллі Мірончыка зойдзем, ён цябе добра ведае. Падтрымае. А потым у райкам, да першага сакратара Нікіценкі. Як усё будзе добра, будзем цябе рэкамендаваць і ў партыю.

Не развітваючыся, ён павярнуўся і пайшоў да печы. А Ігнат, успацелы ад такой нечаканай гаворкі з сакратаром парт'ячэйкі, не ведаў, што яму цяпер рабіць. Выскачыўшы з душнай хаты Вераб'я на сонца, а яно, яркае, сакавіц-

кае, аж асляпіла вочы, падумаў: не, усё ж трэба адмаўляцца, што б яму там ні гаварылі. Не трэба брацца за тое, што не яго, не можа ён падвесці людзей. Гэта была яго пазіцыя, і адмаўляцца ад яе не будзе.

Дома, як аказалася, з самага рання гаспадарыла маці. Яна выпаліла ў печы, накарміла блінамі ўнукаў. У напаленай печы нагрэла чыгун вады, і каля прыпечка ў драўлянай балеіцы вымыла спачатку ўнука, а потым і маленькую Нінку, і цяпер дзеці пасопвалі на печы. Агапка тым часам не заспакоілася: у цёплай вадзе перамыла ўсю брудную дзіцячую вопратку і сарочкі сына.

Калі Ігнат увайшоў у хату, удыхнуў прыемны пах свежавымытай падлогі, пабачыў развешаную перад прыпечкам чыстую бялізну, ён з удзячнасцю падумаў пра маці. Яна ў яго, нібы святая з іконы. Добрая да Веркі, прыняла яе як дачку, хаця ж ведала, якое гора звяло пад адным дахам гэтую сірату-гаротніцу і яе сына. І Ваньку палюбіла так, як сваё дзіця, роднае, можа, песціла свавольніка нават больш, чым родную ўнучку, маленькую Ніначку.

Сын, канешне, вельмі паважаў маці, але ж даў ёй даўно зразумець: яго сям'я — яго клопат. За падтрымку дзякуй, за клопат бацькоўскі, а ў астатнім, мы, маладыя, неяк самі разбяромся. І ад таго ў бацькоўскім доме, і тут, у хаце, якую Ігнат збудаваў разам з жонкай, не было сварак, сем'і жылі дружна, але кожная сваім розумам. Старыя і праўда ніколі не лезлі са сваім, хаця заўсёды адгукаліся, калі трэба было падтрымаць дзяцей і ўнукаў.

Ігнат разуўся, ціха паклаў валёнкі перад печчу, каб крыху прасохлі. Не хацеў будзіць старую, нацягалася з раніцы і дома, і ў сына нарабілася. Зазірнуўшы на печ, дзе соладка спалі яго дзеці, з застылай усмешкай на твары падаўся ў чыстую палову. Да праўлення было яшчэ гадзіны дзве, каб адпачыць трохі самаму. Хаця заплюшчыць вочы так і не ўдалося: з галавы не выходзіла сказанае Вераб'ём.

Цяпер Ігнат ужо вагаўся, не ведаючы, ці правільна зробіць, калі адмовіцца. А людзі ж, мабыць, усё ж спадзяюцца на яго, брыгадзіра лепшай брыгады? Ці мае права ён настойваць на сваім? Ці справяцца ў такі адказны час яны з Веркай з сямейнымі справамі, калі ён стане намеснікам старшыні? Гэта ж такі клопат. Ды і ў жонкі будзе нямала клопату, калі сядзе за трактар.

5

Напрадвесні, калі зіма пачала адступаць, мала ў каго з бечынцаў на сталю, акрамя поснай бульбы, кіслай капусты, зрэдку цыбуліны з бураком, быў крышанчык сала ды гладыш кісялку. Яшчэ не ўсе вяскоўцы маглі прыдбаць жыўнасць у свой хлест: з-за безграшоўя цяжка было купіць нават цялушку. З калгаса нічога не атрымлівалі, мала чые дзеці ведалі смак малака, амаль у кожнай хаце была нішчымніца. Людзі чакалі вясны, калі пойдзе першае зяленіва: за шчасце будзе маладая крапіва, а потым шчаўе ды бацвінне.

У такую для большасці калгаснікаў гарачую пару на здзіўленне ціха прыходзілі калгасныя сходы: на іх, не бачачы палёгкі, людзі больш адмоўчаліся, чым што гаварылі, нібыта сталіся ў сабе. Таму таксама была прычына, ведалі, асабліва крыклівыя за непрадуманае слова пацярпелі ўжо: зніклі з вёскі Тарас, Мірон, Хведар, Ілля, і нават звестак пра іх ніякіх няма, нібыта і не было такіх людзей у Бечыне і навакольных вёсках.

Хаця людзі і маўчалі на тых сходах, але шмат каго брала за душу, вярэдзіла: чаму ж так выйшла? Ці такога яны чакалі ад народнай улады? Чаму плён іхняй калектыўнай працы большай часткай адыходзіць дзяржаве, а не ім,

што працуюць, не пакладаючы рук, ад цямна да цямна? Якая карысць з тых змен, калі іх дзеці дагэтуль галадаюць? Ці змянілася хоць што да лепшага ў іх жыцці, калі, напрыклад, тое ж Князь-возера раптам перайначылі ў Чырвонае і гэта чамусьці назвалі найвялікшай заваёвай новага жыцця? Каму ж ад таго, каб хто сказаў, была палёгка?

Адказу на гэтыя пытанні ў паляшукіх хатах не маглі знайсці, яго проста не было. І цяпер усё часцей і часцей бечынцы згадвалі працалюбівага хутаранца Расевіча і яго сям'ю. Жылі ж тыя людзі побач, гадалі, як і ўсе, дзяцей, ураблялі сваю зямельку, рвалі жылы, каб зрабіць сваё ж жыццё больш заможным, прыклад іншым, як жыць і працаваць, паказвалі, нікому не шкодзілі, а што атрымалі? Тое ж, што і некалькі дзясяткаў іншых сем'яў хутаранцаў, якіх новая ўлада таксама палічыла за ворагаў, ды выслала са сваіх родных мясцін у далёкую чужую зямлю, якую між сабою палешукі ахрысцілі дзіўным словам Сібер. Гэтай Сіберы, куды вывозілі хутаранцаў, якія не ўступалі ў калгас, і тых калгаснікаў, што абураліся новым жыццём, баяліся ўсе.

А ім жа, былым хутаранцам-гаспадарам, яшчэ нядаўна многія зайздросцілі: у іх ёсць свой хлеб і да хлеба. Ды, аказалася, што і пазайздросціць раптам не стала каму: усе роўныя, усе бядуюць. А абяцанае ўладай усеагульнае шчаслівае жыццё пакуль не наступала, хоць па-ранейшаму партыйныя агітатары на сходах пераконвалі калгаснікаў у гэтым. Паслухаць агітатараў, дык нібыта і сонца сёння ўжо вышэй, чым учора... Толькі словы словамі, а ява явай: жылі людзі кепска без сваёй зямлі, без сваёй гаспадаркі, без працы на ёй.

6

Праўленне калгаса «2-я пяцігодка» павінна было пачацца апоўдні, але пачалося са спазненнем больш чым на гадзіну, калі людзі не на жарт зашумелі, што, маўляў, так і да вечара давядзецца прасядзець тут у бесталковіцы, да канторы пад'ехаў воз. А неўзабаве на парозе з'явіўся старшыня Мікола Чэркас, прывітаўся:

— Добры дзень, таварышы. Прабачце, у райвыканкаме затрымалі, ды да Бечына, канешне, наблізкі свет...

Невысокі, каржакаваты, ён расшпіліў кажушок, паправіў на жываце яшчэ армейскі кіцель, які так і не змяніў за некалькі гадоў працы ў «2-й пяцігодцы», потым павітаўся за руку з усімі мужчынамі, і, пракашляўшыся ў насоўку, заняў сваё месца за сталом. Побач селі старшыня сельсавета Іван Салавейчык і сакратар парт'ячэйкі Антон Верабей.

— І вам здароўечка, Мікола Хведаравіч! Добра, што дадому вас урачы пусцілі... — зашумелі жанчыны, усміхаючыся свайму кіраўніку.

Верабей сядзеў у расшпіленым кажушку, не распранаўся, бо па целе дагэтуль бегалі дрыжыкі-мурашкі, хоць і адчуваў ён сябе крыху лепей, прастуда адступала, але прытуліўся да цёплай рубкі, леваруч ад стала і акна, у якое кідала смелыя позіркы задзірыстае, амаль вясенняе сонца.

Сакратара парт'ячэйкі не на жарт спалохаў выгляд Чэркаса: высахлы, пажаўцелы твар, запалыя вочы, раней васільковыя, цяпер яны падаліся яму бясколернымі, і рукі халодныя, як лёд. Падумаў: блага табе, Мікола, не далі-такі рады хваробе ўрачы. Аднак тут жа перавёў думкі на іншае: нешта ж важнае мае сказаць старшыня, калі так, з дарогі, адразу на праўленне.

— Таварышы актыў! Члены праўлення, прысутныя члены партыі, сельвыканкама! — Чэркас стараўся не выдаваць сваёй хваравітасці, але адчувалася, як цяжка яму было гаварыць. — Не збіраўся турбаваць вас сёння, бо праўленне мы рашылі правесці пазней, каб падрабязна пагутарыць пра арганізацыю сяўбы. Аднак непрадбачаныя, нават жудасныя фактары прымусілі ўсіх вас сабраць сёння...

— А што ж такое страшнае ў нас адбылося, Хведаравіч? — пачуліся галасы з задніх радоў. — Не дай бог, вайна...

— Сплюньце, дурныя. Гэта ж такое ляпнуць! — зашыпелі наперадзе.

— Цішэй, таварышы, і праўда, паслухаем давайце... — сказаў сваё слова і старшыня сельвыканкама Іван Салавейчык.

Чэркас, адчувалася, падбіраў словы, каб сказаць нешта важнае, але ў яго не атрымлівалася, іх чамусьці не хапала. І ён зноў закашляўся ў хусцінку, калі адняў яе ад рота, ад Вераб'я не схавалася, што там засталіся кроплі крыві. І ён усё зразумеў: Чэркасу заставалася мала, яго, мабыць, адпусцілі дадому паміраць. «Эх, як адчуваў, недарэмна пачаў размову з Адамчыкам. І ці ўжо не сёння прыйшоў час паставіць пытанне аб намесніку?»

— Таварышы, партыйную сям'ю раёна і Палескай вобласці напаткала вялікая страга... — Чэркас зноў закашляўся, але ненадоўга. — Сярод сапраўдных партыйцаў, верных справе Леніна—Сталіна, няма больш самага адданага яго члена, нашага земляка, таварыша Іллі Сідаравіча Мірончыка...

— А божачкі! Як няма? Ён жа надоечы заязджаў у Бечын, жывы-здоровы... — спалохана войкнула чырванашчокая Прося Асіпенка.

— Як жа гэта так, людцы мае?... — пляснула рукамі ад здзіўлення і Тэкля Мірановіч.

Усе ж маўчалі, ашаломяленыя такой навіной.

— Так, таварышы, няма нашага былога старшыні сельсавета. Пяць апошніх гадоў таварыш Мірончык верай і праўдай служыў раёну на пасадзе старшыні райвыканкама. Але ўчора нашы ворагі перапынілі яго жыццё, — нібы выціскаў з сябе хворы старшыня калгаса. — Ілля Мірончык загінуў у няроўнай барацьбе з нашым класавым ворагам.

— Кажы прама, Мікола, не хадзі вакол, свае мы, — настояў Верабей, дакрануўшыся да халоднай рукі Чэркаса і тут жа, як апёкся, адняў яе.

— Нейкія злыдні ўчора падпалілі дом, у якім жыў старшыня райвыканкама. Ён згарэў, памёр страшнай, жудаснай смерцю. Следства ўстанавіла: перад пажарам яго забілі.

— А як жа гэта? — завойкалі жанкі.

— Куды ж міліцыя глядзела?

— Цішэй, цішэй, праўленне ўсё ж... Вы бачыце, як таварышу Чэркасу цяжка, паслухаем яго, не перабівайце, — зноў не вытрымаў старшыня сельсавета. Салавейчык, дачакаўшыся цішыні, уважліва паглядзеў на Чэркаса і спытаўся:

— Дык, можа, затрымалі ўжо вылюдкаў?

— Скажу прама: падазрэнне адразу пала на высланых бечынскіх кулакоў, якіх, як вы ведаеце, асудзілі і вывезлі з рэспублікі. Толькі тыя, па звестках міліцыі, уцяклі з Котласа і недзе стаіліся. Сярод іх, магчыма, быў і вядомы вам Зміцер Аскерка...

Старшыня калгаса зноў перавёў дыханне, наліў і вышпіў паўшклянкі вады, і пасля прадоўжыў.

— Як вы ведаеце, Ілля Мірончык займаў прынцыповую і бескампрамісную пазіцыю да ворагаў народа. Не выключана, што менавіта гэтыя вылюдкі, якіх нехта прыгрэў у нашым прыгранічным раёне, альбо нейкім чынам яны пераходзяць нашу дзяржаўную мяжу з буржуазнай Польшчы, нелегальна, так сказаць, тут падрываюць наш савецкі ўклад жыцця, і зноў, напаскудзіўшы, туды ўцякаюць...

— Бандзюкі зноў з’явіліся, людцы! Ніяк зладу няма з гадзюкамі. Пажылі трохі ціха, а глядзі ж ты, вяртаюцца, шкодзяць, — зноў азвалася спалоханая Прося Асіпенка.

— Іллю як шкода... — зашумела праўленне.

— Але, добры быў чалавек. Мала такіх. Няшчасны... — заплакала Тэкля Мірановіч. — І такая смерць. Божачкі, яго ж маладзіца, тваёй Веркі, Ігнат, сястра, Зінка, таксама ж згарэла. Тыя ж падлюкі, ясна, звялі кабету. А смерць, атрымліваецца, адна на дваіх выйшла. Як ні круці — адна. Вось, які лёс... — цяжка ўздыхнула Тэкля Мірановіч і ці то са страхам, ці то са спачуваннем у вачах паглядзела на Ігната Адамчыка.

Той сядзеў з краю, амаль ля парога, апусціўшы галаву. Страшная, нялюдская смерць Іллі яго ашаламіла.

— Дык вось, таварышы, што вам скажу. Давайце добрым словам успомнім нашага старшыню райвыканкама. Прашу ўсіх устаць, хвіліна маўчання, так сказаць... — нарэшце ўставіў сваё слова ў агульны гармідар Чэркас.

Напружаная цішыня павісла ў памяшканні, людзі застылі ў скрусе, хаця кожны думаў пра сваё.

— Сядайце, таварышы... На пасяджэнні райкама партыі і райвыканкама прынята рашэнне пахаваць таварыша Мірончыка на яго радзіме, у вёсцы Бечын. У нас, значыць. Таму заўтра, апоўдні, кіраўніцтва вобласці і раёна, прадстаўнікі працоўных калектываў і ўстаноў Мыткавіцкага раёна развітаюцца з нашым папчечнікам на бечынскіх могілках. — Чэркас усё ж перасіліў кашаль, і цяпер гаварыў роўна, без надрыву. — На нас ускладзена поўная адказнасць за падрыхтоўку і арганізацыю пахавання таварыша Мірончыка. Праўленню калгаса, сельвыканкаму і парт’ячэйцы даручана зрабіць усё, каб годна правесці сапраўднага камуніста. Ну і ў калгасным клубе, як водзіцца, памянуць, так сказаць, па журботнай традыцыі, вернага бальшавіка-ленінца і сумленнага чалавека.

Нечаканая смерць Мірончыка, які столькі гадоў жыў і працаваў разам з землякамі, сённяшнім вечарам з’яднала калгаснікаў. Хаця, калі кепская навіна распаўзлася надвячоркам па вёсках сельсавета, у некаторых хатах ёй нават абрадаваліся — не кожнаму пры жыцці ўсё ж дагадзіў нябожчык.

7

Могілка ў Бечыне раней былі наводшыбе. А цяпер, калі з хутароў у вёску масава перасялілі людзей, адразу за імі за некалькі гадоў выраслі цэлыя вуліцы, якія кіраваліся ў розныя бакі, так што могілкі апынуліся якраз у цэнтры вёскі. Насупраць, цераз шлях, размяшчаўся калгасны свіран, а крыху далей, за прылескам, увосень збудаваў прасторную канюшню.

У нядзелю з самага ранку па наказе з сельсавета тут, ля могілак, ужо таўкліся людзі. То былі і бечынцы, і былыя хутаранцы, якіх ссялілі ў невялікую новую вёску, што з’явілася адсюль у пяці кіламетрах — Бечынскую Рудню, былі і з Хвойнішчаў, і нават з далёкіх Грабаўцаў.

Людзі прыбывалі на санях і на калёсах, здароўкаліся яшчэ з маладжавым, але агурым і патаўсцелым старшынёй сельсавета Іванам Салавейчыкам. Ён тут сёння распараджаўся, кіраваў, каб ля спешна абгароджанага новымі жэрдкамі ўвахода на могілкі, быў парадак. Галоўнае, ніякага гужавога транспарту, і каб сані і калёсы выскоўцы ставілі леваруч ад могілак, а тут, ля ўвахода — барані божа! — павінна быць пуста. Як вырашылі ўчора на праўленні, тут стануць машыны, што прыедуць з райцэнтра і вобласці, а таксама месца для гужавога транспарту — з іншых калгасаў і сельсаветаў раёна. Гасцям, як гаворыцца, усё лепшае.

Як толькі развіднелася, калгасныя цесляры ўжо абладжвалі цэнтральны ўваход на могілкі: навесілі новыя вароты і веснічкі. Штакетніку на большае, ды і цвікоў, як на тое, не аказалася. Калгасная кузня даўно не працавала, бо стары каваль быў слабы і не мог зімой працаваць з-за хваробы, а замяніць яго не было каму. Таму вырашылі: адсюль, ад уезда ў вёску, толькі памяншаць старыя, згніўшыя жэрдкі на свежыя.

Актывістаў-камсамольцаў Салавейчык выправіў высекчы густое кустоўе на пляцы, што краем прымыкаў да самай дарогі. Там пакуль не было магіл. Тут, ля шляху, амаль скраю могілак, некалі пахавалі маці старшыні райвыканкама. Побач з яе асеўшай магілай, якую падправілі, падсыпаўшы жоўтага пяску, і было вырашана падрыхтаваць апошняе прыстанішча для яе сына.

Праўда, каб пляц быў больш шырокі, на тры пралёты прыгарадзілі яшчэ жэрдак, тым самым пашырылі ў правы бок самі могілкі, папярэдне зрэзаўшы маладыя бярозы і алешыны, ды вычысціўшы ўвесь хмызняк.

Салавейчык задаволена пахаджаў уздоўж новай агароджы і пахвальваў у думках Ігната Адамчыка. Яму ж, старшыні сельсавета, лічы, нічога тут і рабіць асабліва не прыйшлося. Ігнат ні свет ні зара падняў сваіх брыгадных, і яны аднавілі агароджу з цэнтральнай часткі могілак. А другая брыгада расчышчала на вольнай пляцоўцы мокры снег і капала яму. З жоўтага, яшчэ прамерзлага пяску акуратна насыпалі на паўметра ў вышыню і метры на два ў даўжыню прадаўгаваты бурт, на які спецыяльна прывезлі дзве акуратна абгабляваныя шырокія дошкі-дваццаткі. Сюды якраз і меркавалася паставіць труну з целам. А збоку, між двух дубкоў, якія раслі амаль побач, каля магілы Мірончыкавай маці, мужчыны нацягнулі дрот: тут павінны размясціць прывезеныя з горада гірлянды і вянкi. Чэркас загадзя папярэдзіў, што іх будзе шмат, у райцэнтры, дзе з самай раніцы арганізуюць развітанне, іх загрузыць у асобную машыну, бо не ўсе жадаючыя змогуць паехаць на пахаванне ў Бечын.

Зрабіўшы асноўную работу, мужыкі з недалёкага адсюль бору прывезлі лапкі ельніку, густа выслалі расчышчаную пляцоўку. Іх спатрэбілася нямала, вазы чатыры, каб прыхаваць крыху размокшыя лапкі чорнай вадзяністай зямлі, разбітай людскімі нагамі і набрынялы ад падталай вады снег.

Калі напачатку а дзясятай гадзіны сюды дапяўся сакратар парт'яэйкі Антон Верабей, які асабіста арганізоўваў жалобны стол у клубе, заспакоены Салавейчык паведаміў:

— Ну, як магілі, Сцяпанавіч. Здаецца, паспяваем. Тэлефануйце ў райкам. Хай выязджаюць...

8

Такога пахавання ні бечынцы, ні жыхары навакольных вёсак яшчэ не бачылі. Члены праўлення калгаса загадзя расставілі людзей у некалькі радоў уздоўж новых пралётаў з жэрдак, яшчэ добрая сотня засталася стаяць звонку могілак, таму што на расчышчанай пляцоўцы ўсе не памясціліся. Салавейчык

позна зразумеў сваю памылку, трэба было б яшчэ на пралёт-другі пашырыць могілкі, і цяпер хваляваўся, што атрымае з-за гэтага наганяй ад першага сакратара райкама партыі. А Нікіценка і так яго чамусьці не заўважаў. Салавейчык адчуваў жудасны, быццам жывёльны страх перад былым старшым следчым раённай міліцыі, які вельмі хутка прасунуўся па кар’ернай лесвіцы, паспеў пакруціцца нават у Мазыры сакратаром абкама партыі, а год таму вярнуўся ў раён, туды, дзе і пачынаў.

Але браў да сэрца сельсаветчык дарэмна. Нікіценка, які раней астатніх дабраўся ў Бечын, агледзеў усё і быў задаволены. Магчыма, упершыню пахваліў Салавейчыка, актыў і праўленне калгаса. Людзі акружылі першага сакратара, толькі і паспелі перакінуцца словамі пра будучую сяўбу, як якраз апоўдні, насупраць расчыненых варотцаў могілак натруджана спыніліся тры грузавыя аўтамабілі. К гэтаму часу ўздоўж могілак ужо месца вольнага не было ад вазоў і калёс, на якіх прыехалі невядомыя бечынцам людзі.

Вяскоўцы дзіваліся, як аднекуль ззаду, з накрытых шэрым брызентам машын, выскачылі сталыя мужчыны і зусім маладыя хлопцы. Іх было чалавек дзесяць, у руках яны неслі музычныя інструменты, якія зіхацелі, аж сляпілі на яркім сакавіцкім сонцы. Яны хуценька выстраіліся наперадзе прыехаўшых аўтамабіляў, якраз насупраць расчыненых новых варотцаў. Затым з’явіліся людзі ў ваеннай форме і са зброяй у руках: з абодвух бакоў акружылі расчышчаны шырокі праход на могілцы.

Сярод бечынцаў пайшла пагалоска: гэта ж пагранічнікі, з Міткавіч. Раён іх прымежны, зусім побач — тэрыторыя Польшчы. Праўда, тут, у гэтым глухім куце, да дзяржаўнай мяжы з палякамі было далекавата, і многія вяскоўцы бачылі савецкіх пагранічнікаў упершыню.

Тым часам двое спрытных маладых пагранічнікаў апусцілі борт палутаркі і жвава заскочылі на прыцэп. Там стаяла закрытая дамавіна, абабітая ярка-чырвонай тканінай. Пагранічнікі акуратна паднялі яе і, зрабіўшы два крокі, перадалі на рукі чацвярым міліцыянерам, якія стаялі на зямлі. Акуратна трымаючы труну, тыя ціха панеслі яе да могілак. Калі двое пагранічнікаў апынуліся на зямлі, у іх руках усе заўважылі металічны надмагільны знак. Яго зверху ўпрыгожвала вялікая чырвоная зорка, а ў шырокім квадратным шкельцы, уманціраваным у рамку фота, з якога нібыта ўсміхаўся сваім землякам Ілля Мірончык.

І ў тое ж імгненне, спалохаўшы многіх, грывнуў пахавальны марш. Нечакана загаласілі жанчыны. У вёсцы ўсцалі страшэнны брэх сабакі. І з векавых дубоў, якіх на старых могілках было шмат, спалохана ўзвіліся ўвось чорныя вароны.

Калі дамавіна стала на сваё месца на жоўты пясочак, паўсотні вянкаў і гірлянд укруг свежавыкапанай магілы акружылі яе, а паперадзе, побач з магілай маці нябожчыка, аціхла ганаровая варта, жалобны мітынг адкрыў першы сакратар райкама партыі.

— Дарагія таварышы! Мы аддаём роднай зямлі нашага паплечніка, сапраўднага бальшавіка, вопытнага арганізатара калгаснага руху, выдатнага гаспадарніка, старшыню райвыканкама Іллю Свірыдавіча Мірончыка, — хвалючыся, спачатку ціха, а потым роўным, цвёрдым голасам прамовіў успацелы Андрэй Нікіценка. — Гэта быў незвычайны чалавек, які вельмі добра разумеў сваё месца і час, імкнуўся ўсё зрабіць дзеля таго, каб наша жыццё станаўлася лепшым і смела крочыла наперад. Наш раён за апошнія гады, калі Ілля Свірыдавіч Мірончык працаваў кіраўніком райвыканкама, дасягнуў небывалых да гэтага вышынь. Я не буду пералічваць лічбы ўраджаяў, але яны

выраслі непараўнальна з мінулымі гадамі. Гэта так. І жыць стала лепш, як сказаў таварыш Сталін, жыць стала весялей. Нябожчык быў смелым, адданым прадстаўніком нашай партыі, разумеў простых людзей і ўсё імкнуўся рабіць па справядлівасці.

Але, дарагія таварышы, мы не змаглі зберагчы нашага паплечніка. Класавыя ворагі прыклалі шмат намаганняў, каб адабраць жыццё ў вернага сына нашай партыі, падабралі момант і забілі Іллю Свірыдавіча. Толькі ж іх крывая дарожка нядоўга будзе віцца! Мы ведаем, хто гэта зрабіў! Следства пакуль ідзе, але мы клянёмся, што вінаватыя адкажуць за яго смерць у поўнай меры. Спі спакойна, наш баявы таварыш. Ведай: пачатая табой справа будзе прадоўжана, а тваё імя застанецца назаўсёды ў нашых сэрцах...

Кабеты ўвесь час плакалі, перашэптваючыся, шкадуючы, якую жудасную смерць сустрэў нябожчык. Ля зачыненай дамавіны пра Мірончыка сказаў слова і загадчык сельгасаддзела абкама партыі Іваноўскі, а потым ад імя землякоў выступілі па чарзе Верабей і Салавейчык. Чэркаса на пахаванні не было: яму зноў стала кепска, на кватэры страціў прытомнасць, і ледзь жывога старшыню калгаса па распараджэнні Нікіценкі зноў павезлі ў раённую бальніцу.

Калі тройчы прагрымелі ў неба выстралы, зямля прыняла дамавіну з абпаленым целам гаротніка, у жалобнай скрусе на бечынскіх могілках сцяўся яшчэ адзін даволі малады чалавек, які вельмі добра ведаў загінуўшага. Так сталася, ён апошнім часам нават пасябраваў з ім. Толькі ж ніхто не ведаў, што звязвала перспектывага следчага, старшага лейтэнанта міліцыі Коршака і былога старшыню Бечынскага сельсавета, якому потым вобласць даверыла ўзначаліць цэлы раён.

Андрэю Коршаку было сапраўды шкада свайго старэйшага калегу, які, нягледзячы на ўсе яго юнацкія пралікі, па-добраму клапаціўся пра зусім чужога яму хлопца. Ён добра памятаў, як той у свой час не выдаў яго ненавіснаму начальніку міліцыі, калі з перабітым пераносем, упусціўшы кулака Рыгора Расевіча, поўзаў у гурбе снегу, заходзячыся ад болю, на падворку ягонай цёткі Арлухі ў Грабаўцах. І тут як ні круці, Мірончык меў поўнае права здаць яго злыдню Калатовічу: менавіта ён, сяржант Коршак, апраставалосіўся, дазволіў збегчы ворагу народа, а той, з-за свайго калецтва, нічога ж зрабіць не мог! Коршак і зараз быў перакананы: усё тады залежала ад яго, міліцыянера, а ён вярнуўся да кульгавага Мірончыка з пабітым носам. Якая ганьба яму!

Праўда, ён не ведаў, не здагадаўся нават, што будучы старшыня райвыканкама ўвогуле тады не хацеў ніякай пагалоскі, бо баяўся за лёс сына сваёй загінуўшай жонкі Зіны, за малага Васілька, які ўсё роўна потым згубіўся на бязмежных прасторах краіны. Не ведаў і таго, што Мірончык, калі стаў кіраваць раёнам, акуратна, каб не нашкодзіць сабе, шукаў хлопчыка, якога раней усынавіў, а потым вымушаны быў адмовіцца ад гэтага ўсынаўлення. Толькі ўсё было дарэмна — слядоў Васілька не знаходзіў. Не ведаў Коршак і яшчэ аднаго: чаму менавіта Ілля Мірончык рэкамендаваў яго ў партыю, дапамог яму і ягонай маладой жонцы атрымаць пакой у інтэрнаце. А таксама — чаму хадайначаў, каб яго накіравалі на вучобу, а пасля паставілі следчым якраз у той час, калі Калатовіч, звёўшы ў раёне не адну сотню сумленных людзей, нечакана перабраўся на высокую міліцэйскую пасаду ў сталіцу.

Вось чаму следчаму балюча сёння было развітвацца з тым, хто ў любой сітуацыі заставаўся, як яму здавалася, найперш, чалавекам. Як праўда і тое, што Коршак у такі няпросты для краіны час імкнуўся быць падобным да свайго старэйшага таварыша.

— Канешне, Ігнат Сцяпанавіч, мы доўга прыглядаліся да цябе, так сказаць, вывучалі... — першы сакратар райкама партыі Андрэй Нікіценка, седзячы за сваім рабочым сталом, з цікавасцю разглядаў крыху сарамлівага трыццацігадовага мужчыну.

Былы следчы Нікіценка быў моцным псіхолагам, таму адчуў: у час здавалася б шчырай размовы Адамчык думае аб нечым сваім, нібы і не здагадваецца, дзеля чаго яго сюды запрасілі. «Што ж цябе так гняце, хлопча?»

Ён адагнаў гэтыя думкі, усміхнуўся, падумаў: што ж, не памыляецца Верабей, гэты хлопец — не дурань, з галавой на плячах.

— Я тут, браце, пазаўчора быў у МТС. Мабыць, ведаеш, што вобласць рэкамендавала вучыць трактарнай справе і жанчын. Дык падзвіўся: аказваецца і твая жонка, Вера Адамчык, таксама на гэтых курсах. І «Сталінца-60», лічы, ужо на лапаткі паклала. Лепшы курсант, казалі мне... — Нікіценка па-добраму ўсміхнуўся.

— Ага, Верка мая такая... гарачая. Нават не здагадваўся, што так тэхніку палюбіць, — адгукнуўся Ігнат.

— Адвучыцца хутка. Дык, думаю, заслужыла сваім стараннем: перададзім «2-й пяцігодцы», вашаму калгасу, як аднаму з самых адаленых у раёне, новую мадыфікацыю трактара, 65-ю. Нам адзін такі, дарэчы, выдзелілі, — паведаміў Нікіценка.

— Нечакана, канешне. Але, мабыць, яна заслужыла. Ды і калгасу, што там казаць, трэба трактар. З МТС да нас дабіраліся пазней астатніх, пакуль усім дапамогуць, дык мы і самі абраблялі сяк-так зямлю, а нам жа раней трэба. Неяк не клеілася ў нас з імі, — шчыра прызнаўся Адамчык. І дадаў: — А што да жонкі, вось што кепска: цяпер дома яе не пабачыш. А ў нас жа дзеткі. Двое. Ім маці патрэбна.

— Нічога, справіцеся, дзела маладое. На ўсё знойдзеце час. Пакуль яна вучыцца, бацькі, ведаю, табе памагаюць. Хаця ж колькі гаварыў і Салавейчыку, і Вераб'ю, каб думалі галавой. Як мацяркам, што працуюць, рукі развязаць: дзіцячыя яслі ў Бечыне трэба адкрыць. У вас усё для гэтага ёсць. Выгода ж якая! Тады жанкі не будуць пра дзяцей перажываць на працы — пад доглядам малых пакінуць. І, думаю, гэтую справу табе, браце, трэба будзе таксама браць у свае рукі.

— Як гэта, мне? Я ж брыгадзір толькі... — здзівіўся Ігнат.

— Ну, пачнём з таго, што з заўтрашняга дня ты будзеш намеснікам старшыні калгаса, — Нікіценка глядзеў яму прама ў вочы, вывучаў: не спалохаецца?

— Але ж... — замяў у руках шапку-вушанку Ігнат ад хвалявання.

— Вось так, браце. Райкам партыі рэкамендуе цябе, як актыўнага камсамольца, які паказаў ужо сваю работу, уменне ладзіць з людзьмі, неблагія вынікі па тваёй брыгадзе, у мяне тут і лічбы прыведзены, ды і маладосць — таксама твой козыр, што немалаважна. Быць табе намеснікам... — Нікіценка падышоў да Ігната і моцна папляскаў яго па плячы.

— Пачакайце, але ж я... У мяне і адукацыі мала, і ўвогуле, я ж беспартыйны, у нас, што тут казаць, лепшыя, дастойныя бальшавікі ёсць, — узрушана прамовіў Адамчык і ўстаў, пакінуўшы шапку на стуле. — Гэта ж, Андрэй Мікалаевіч, не брыгадай кіраваць, а фактычна ўсім калгасам, бо, як разумею, Чэркас доўга будзе хварэць.

— Ты сядзі, сядзі, — зноў дакрануўся да яго пляча Нікіценка, сеў насупраць. — Пра Міколу, вось што табе, браце, скажу. Мы хацелі яго цяпер вызваліць. Ведаеш, яго адвезлі да бацькоў у Хвойнішчы.

— Во ж як? А я збіраўся да яго сёння ў бальніцу, — разгубіўся Ігнат.

— Урачы бяссьільныя. Позна. Стары бальшавік, прайшоў усю грамадзянскую. Ёсць у нас, так сказаць, маральныя прынцыпы. Не можам яго вось так узяць і сказаць: сыходзь. Усё жыццё, здароўе чалавек аддаў народу. І калгас ваш пасля п'яніцы Гаўрыльчыка, хаця пра нябожчыка нельга казаць кепска, падняў з каленяў, ва ўсякім выпадку, стараўся дзеля людзей.

— Гэта так. Наш старшыня — справядлівы і чэсны, і каб не гэта хвароба... — пагадзіўся Ігнат.

— Таму нейкі час ты будзеш і за яго, і за сябе. Адсеецеся, тут і жонка твая добры памочнік, пасля накіруем цябе на курсы старшынёўскія, а то і ў Мазыр ці ў Мінск пашлём. Падкуём, значыць, тэрэтычна. Ну, а там, як пакажаш сябе, кандыдатам у партыйныя рады міласці просім. — Нікіценка гаварыў нягучна, добразычліва, і Ігнат адчуў, што гэты чалавек спадзяецца на яго, верыць, што робіць правільна.

— Андрэй Мікалаевіч, а калі падвяду, калі не спраўлюся? — не супакойваўся Адамчык, яго лоб нават узмакрэў.

— А не маеш права так нават думаць! Што, думаеш, мяне вучылі кіраваць? А як жа? Ведаеш добра: звычайным следчым быў. Пасля партыйная работа. Нічога страшнага. Толькі час, тваё жаданне нешта змяніць да лепшага і старанная, да ўпартасці, праца, уменне слухаць людзей — вось аснова ўсіх навук. А ты ж з цягавітага, гаспадарскага роду, наколькі ведаю. Нябожчык Мірончык цябе таксама вельмі паважаў. Мы з ім неяк гутарылі. Ды і рэкамендацыю на цябе пакінуў у партыю. І брат твой Мікола ўжо настаўнічае, а Хведар, кажуць, у органы міліцыі збіраецца таксама — добрыя ж вы хлопцы, савецкія.

— Вы і пра іх усё ведаеце? — здзівіўся Ігнат.

— Я павінен ведаць аб усім, што робіцца ў раёне. І больш таго, пра моладзь, якая нас заменіць, нашу справу. Гэта мой партыйны абавязак. Таму, не хвалойся, і да заўтра, Ігнат Сцяпанавіч, — Нікіценка моцна паціснуў яму руку.

10

У вучэбным класе МТС ішлі падагульняючыя заняткі, калі Ігнат выклікаў Верку. За два тыдні, што яны не бачыліся, столькі здарылася падзей, што Ігнату хацелася як мага хутчэй расказаць ёй пра іх. Але калі яна без кажухка выскачыла ў доўгі, халодны калідор — толькі ў канцы яго была грубка, якая не магла абагрэць усю плошчу, ён, замест таго, каб пацалаваць жонку, сказаў, напаўсур'эзна, напаўжартам:

— Вы што, Верка Адамчык, захварэць уздумалі? Марш па кажух!

— Вось ты які, ну, чакай! — жонка, знарочыста неадабральна бліснуўшы вачыма, знікла ў вучэбным класе, а праз хвіліну выпырхнула адтуль, на хаду завязваючы квяцістую хустку. Тую самую, якую мінулае восенню ён купіў ёй на раённым кірмашы.

— Ну, цяпер, іншая справа, — Ігнат абняў Верку і моцна пацалаваў.

— Мядзведзь бечынскі, як дзеці? — толькі і паспела прашаптаць яна, і нібыта крыху пакрыўджана адступілася ад мужа. — Аж дыханне збіў...

— А што — дзеці? Растуць, як ім і трэба. Я ж цябе так кахаю, родная, — Ігнат шчасліва ўсміхнуўся і з такім жа імгэтам зноў абняў жонку і пацалаваў.

— Задушыш, паразіт, не адну, дваіх... задушыш... — Верка адвядла моцныя рукі, і, шчасліва ўсміхаючыся, зірнула ў яго пасвятлелыя вочы.

Той на хвіліну застыў на месцы, потым амаль закрычаў:

— Ты... Няўжо? Няўжо, Верка, гэта праўда? У нас будзе сын?

— Ды праўда ўжо, жылот вунь хутка не схаваеш, — усміхнулася яна, паказаўшы мужу, што таксама вельмі рада.

— Я самы шчаслівы сёння чалавек, Верка! Вось ты якая! Дзякуй табе за такі падарунак. Лепшага мне і не трэба. А калі... калі дзіця народзіцца?

— Аге ж, не помніш. Не помніш тую ноч, калі Нінцы лепей стала, забыўся? Як усё будзе добра, то ў канцы лета. Так што не хвалойся, брыгадзір, трактарыстка Адамчык вясной будзе працаваць, як трэба!

— Ну, паспрабуй толькі кепска! Ды і брыгадзір я — апошні дзень...

— Што здарылася? Як гэта — апошні дзень? — разгубілася Верка, насцярожылася, пільна паглядзела на мужа.

— Ды ты не пра тое падумала, дурненькая. Я ж толькі што з райкама партыі... — пачаў Ігнат, і ўбачыў, што Верка ўжо не на жарг спалохалася, нават абAPERлася аб падаконнік. — Там, як кажуць, на іншую пасадку саваталі.

— Заўтра вечарам у арцелі сход. Нікіценка будзе прапаноўваць мяне намеснікам старшыні калгаса. Чэркас жа, ведаеш.

— Няўжо ты згадзіўся, Ігнатка? — яшчэ больш спалохалася жонка. — Гэта ж якая адказнасць, га? Брыгада — пяцьдзясят чалавек, а тут — уся арцель. А ці справішся, Ігнат? А як цяпер дзеці? Я ж на гэты трактар узаб'юся, дык з рання да ночы, і ты ў калгасе. Бедныя нашы дзеці.

— Нічога, справімся, — ціха, але цвёрда прамовіў Ігнат. — Дый я ж толькі намеснік, а Чэркас, можа, паправіцца, і мне будзе лягчэй. Ён жа вопытны, яму вучыцца, як мне, не трэба...

Верка цяпер сама абняла мужа, прашаптала яму на вуха:

— Памажы табе Бог!

— Верка, ты ж камсамолка! Кінь...

— Ніхто мне не даказаў, што Бога няма. І ён нікому не шкодзіць, дурненькі ты мой... — засмялася яна шчыра і радасна.

— Добра, але больш не згадвай, — Ігнат пшчотна пацалаваў жонку, сумна сказаў. — Але ж і гэта не ўсе навіны...

— Ведаю: Мірончыка забілі, у вёсцы пахавалі... Страшная смерць. Такая ж, як і маёй сястрычкі. Зінка яго забрала. Сніла яе надоечы, ведаеш... За тое, што Васілька не збярог. Божа, дзе ж ты цяпер, хлопчык мой дарагі?.. — яна раптам заплакала, паклала галаву на плячо мужа.

А мужчына не ведаў, што і сказаць. Унутры ўсё сціснулася: згарэў Ілля, як і яго жонка Зіна — абое нялюдскую смерць прынялі. І ўспомніліся словы загадчыцы фермы Тэклі Мірановіч, якія ён тады, на праўленні, узрушаны смерцю Мірончыка, яго забойствам, нібы і не пачуў. А Тэкля таксама ж нагадала пра Зінку, і пра смерці іх з Іллём аднолькавыя, нібыта гэта знак нейкі.

Доўга не ведаў, што сказаць, але раптам успомніў:

— Што ж ты, даражэнькая, не хвалішся, што дадому прыедзеш на «Сталінцы-65»!

— Ды няпраўда гэта, прыдумляеш! Хто табе сказаў такое? — Верка не магла даць веры пачутаму.

— Кажу, значыць, ведаю. А сказаў той, хто ведае, — Ігнат прыціснуў яе да сябе і моцна-моцна пацалаваў.

— Як я цябе люблю, — прашаптала яна ў адказ.

Вясна трывог

Частка другая

1

Зацяжную, снежную і ветраную зіму каторы тыдзень змываў надакучлівы і журботны дождж. Вечарам, звычайна, ён рабіў перапынак, і мокрая зямля патроху шэрхла, пакрывалася хрусткай ледзяной скарынкай, а бліжэй да ночы ўжо браўся сапраўдны мароз. Голае жыгнёвае поле, якое ледзьве трывала гэтыя перамены надвор'я, удзень чакала цяпла, каб напоўніцца жыццёвай сілай, ды дарэмна — сонца на небе было, але слаба грэла.

Скончыўся сакавік, але час ад часу Палессе засыпала дробным сыпучым бісерам снегу, які праз дзень-другі раставаў пад такім жа сыпкім дажджом. Зіма галалёдзіла і нібыта здэкавалася з палешкоў, якія як ніколі чакалі ратавальніцу-вясну: з першым зялёным калівам цыбулі-зімкі, шчаўя можна акрыяць, дацягнуць да лета.

За першы тыдзень красавіка не толькі нізкія, забалочаныя мясціны, сенажаці, але і высокія лясныя прагаліны, палі і паплавы пакрыліся рудой вадою, якой не было куды сысці. І нават Князь-возера, якое без згоды людзей улады перайменавалі ў Чырвонае і якое палешукі па-ранейшаму звалі як заўсёды, выйшла з берагоў, запоўніўшы сырым і пенным багаццем некалькі вёрст вакол.

Начныя красавіцкія ярасна-калючыя замаразкі затрымлівалі тут, у палескай нізіне, завейніцу, якой даўно пара была сысці, саступіць месца цяплу. І хоць гэта крыху заспакойвала бечынцаў, ім вельмі надакучыў працяглы, сцюдзёністы, бесперапынны дождж, які штодня заліваў разоры, прагалы, нізіны, ператварыўшы Палессе ў суцэльнае мора. Было такое ўражанне, быццам нехта пракляў гэтую зямлю: такой макрэчы і ў Бечыне, і ў вёсках, што былі вакол Князь-возера, не памяталі нават старажылы.

Па вясне ў палешукоў быў яшчэ адзін клопат: не захварэць. Вада ў калодзежах, асабліва ў нізкіх месцах, псавалася вельмі хутка, становілася жоўтай, ад яе патыхала балотам. Цяпер надоўга адпачывалі без працы калодзежныя жураўлі: вада ў студнях была ўпоравень з паверхняй зямлі і яе проста набіралі вядром.

Калодзежная вада была вялікім клопатам і вясковай фельчаркі — прыезджай незаможнай жанчыны, Ганны Фядоравай, якая абыходзіла кожны двор, аглядала студні і строга забараняла вяскоўцам піць сырую ваду. Ды не толькі людзям, а нават і жывёле.

Не ведала фельчарка, што да вялікай вады тут прызвычайліся даўно, і без яе парад у кожнай бечынскай хаце гаспадыні ў вялізных чыгунах кіпяцілі ваду, дабаўлялі туды сухія дзічкі ці зёлкі, а потым давалі яе піць.

У такую красавіцкую пару, пакуль не распусціліся дрэвы, палешукоў таксама ратавалі кляновік і бярозавік: у кожнай гаспадарцы яго стараліся нарых-

таваць не меней, як дзесяціпудовую бочку, каб можна было піць усё лета. Сок захоўвалі звычайна ў істопках, пілі яго пастаянна, бо лічылася, што нічога лепш як ён не наталіе смагу, асабліва калі добра прыпраўлены дзічкамі.

Так, па сутнасці, паўтаралася кожную вясну, а калі паводка сыходзіла, спадаў узровень вады і ў калодзежах. Тады мужчыны вычэрпвалі яе, вычышчалі калодзежнае дно, калі трэба было, падкопвалі глыбей, і зноў у кожнай студні вада становілася чыстай, празрыстай, як шкло.

2

Калі надвечоркам крыху распагодзілася, Сцяпан Адамчык прыехаў на калёсах забраць дадому жонку, а старая Агапка з абеду бавілася з унукамі, ён не пазнаў сына: зусім асунуўся хлопец, пачарнеў ад клопатаў.

Арцель, ці як цяпер сталі называць яе — калгас «2-я пяцігодка», безнадзейна не выконваў паказчыкі вывазу на палі арганічных угнаенняў, а раён кожны дзень патрабаваў новых рапарты і лічбы, якіх у Бечыне ніяк не маглі выканаць. Зверху ж націскалі: нягледзячы на дажджы выводзіць на працу людзей. Начальства папракала маладога намесніка старшыні калгаса, які фактычна выконваў яго абавязкі, што ён не можа ў складаных умовах арганізаваць працу так, як трэба, а гэта, лічы, сабатаж дзяржаўнай справы.

Ігнат Адамчык моўчкі зносіў усе папрокі, і ў халодную непагадзь, шкадуючы членаў арцелі і коней, адмяняў работы.

— Кінь, хлопча, дурное думаць. Вось пабачыш, яшчэ трохі — і будзе спякота, — казаў яму бацька. — Памятаю, даўно было такое ж ліха, мо пры цары яшчэ. Вады — процьма, нават у хаты ўвайшла. Цяпер жа куды менш. Не ўгледзіш, сынку, як знікне яна, сыдзе ў зямлю, быццам яе і не было. І пасеемся ў час. Скажу і так: няблага для нашага пясочку, калі шмат вады, багаты год будзе. На шчасце тваё. Не хвалойся так, сыне...

— А за Воўчым Логам, як думаеш, тата, што будзе з жытам?

— Быў заўчора. Не вымакла пакуль. Калі супыніцца непагадзь, нічога кепскага не здарыцца.

Сказаўшы гэта, стары Адамчык раптам цяжка ўздыхнуў і перавёў гаворку на іншае.

— А Верка калі дахаты прыедзе?

— На тым тыдні, мабыць.

— Пасыльнага за ёй пашлеш? Ці як — на ентым агрыгаце прыедзе?

— Сама павінна на трактары прыехаць... — усміхнуўся Ігнат, успомніўшы пра жонку.

— Вось жа, бач, дажыўся стары Адамчык: нявестка, якая павінна дзяцей нараджаць, гаспадарку весці, за мужам... — стары пачаў бурчаць, але сын перабіў яго.

— Перагаворана ўжо. Усё мяняецца, зразумей. Вось ты супраць арцелі ўвесь час, галота, кажаш, працаваць не хоча. А, глядзі, так, цяжка, але ж выжываем, не горш за іншых у раёне. Нават лепей, чым у Пуханцах, Хвойнішчах тых жа жывём. Сяго-таго ў плечы штурхаем — так, але ж робяць людзі. І на працадзень нямнога, а ўсё ж больш за суседзяў атрымліваем. Капейчына ў калгасе невялікая, але ёсць. Ну, цяжка, канешне, але ж па справядлівасці. А цяпер, калі такая тэхніка ў нашых руках, то, вядома ж, лягчэй будзе. Абяцаюць і электрычнасць хутка нам правесці. Можа, і да восені будзе. Ці ж гэта кепска, скажы?

— Ну, мо і так, твая праўда. Але ж, баюся, каб зноў з голаду не пухлі, як узімку трыццаць чацвёртага. Помніш, як людзі з Украіны да нас прыходзілі? Жанчыну мы як накармілі, так і засталася на лаўцы мёртвай сядзеццэ... — не здаваўся бацька.

— Тата, годзе ўжо тое ўспамінаць. Мінулася ж. Во, зіму амаль перажылі, і жывёла грамадская не галадала, хапіла кармоў, а вясна на парозе, ды і 39-ы год ужо, а ты — што пяць гадоў назад было... Галоўнае, адсеяцца цяпер як след. Ды каб з ураджаем добрым быць...

— Галоўнае, сыноч, жыць па-людску, есці каб было што тваім дзецям. Каб не мы з маці, то... А ў калгасе многія твае арцельцы, асабліва шматдзетныя, не надта разгавеюцца, ці табе не ведаць, нават бульбіне лішній рады.

— Мы іх падтрымаем, абавязкова падтрымаем, на тое ж і калектыўная гаспадарка ў нас. Праўленне падтрымае.

— Глядзі, сын, на цябе многія спадзяюцца. Але... — нібы хацеў аб нечым папярэдзіць бацька, уважліва зазірнуў Ігнату ў вочы: — Ёсцэка і тыя, што не з дабром глядзяць... Нікуды не падзеліся, чуеш, сыне, злыдні. Нікуды. Стаіліся, чакаюць. Думаюць, мо што вернецца, вайной хто пойдзе...

— Пра што ты, тата? — здзівіўся сын.

— Забыў ужо? Вунь Мірончыка толькі ж пахавалі. Якая ўлада ў яго была! Раённая, але і яго прыбралі...

— Ну, і што?

— Кумекай, галава: ты цяпер таксама ўлада. Пажар, смерць Іллі — не проста так, а Зміцера Аксерчыка, не іначай, работа. Ці іншых, такіх... Іх вельмі моцна пакрыўдзілі. Тут яны недзе, бандзюкі, на прыкорме ў кагосьці. Калі ўцяклі з Расіі, з Сіберы, няма ў іх іншай дарогі, як вакол Бечына кругляць. Кажуць, у Польшчу збягаюць, калі тут нашкодзяць. Веры таму не бяры: тут яны недзе. Нешта яны чуюць. Каб і праўда якой вайны не было. І табе, кажу, не трэба сляпым быць, да людзей прыглядацца ды прыкмячаць сёе-тое... — стары Адамчык прамовіў апошнія словы зусім ціха, каб не пачула жонка.

Хударлявая Агапка тым часам няспешна падышла да калёс, лоўка ўселася ззаду на мяккае сена, якое раней падрыхтаваў муж. І, паглядзеўшы на мужчын, сказала крыху ўтомлена:

— Едзем мо, Сцяпанка. Дома яшчэ не палена. А ты, сыне, ідзі да дзяцей. Нінка дужа без маткі нудзіцца...

Старыя паехалі, а Ігнат яшчэ доўга стаяў на падворку і глядзеў ім услед. Словы бацькі яго ўзрушылі: бандыты недзе побач, і ён гэта ведае.

Вось і не вер старому хутаранцу, згадваў-такі яго добрым словам сын ужо раніцай. Якраз заружовілася неба, вецер разагнаў па ім бухматыя хмары, і адразу залаціста-чырвонае сонца рашуча абрушыла сваё запозненае цяпло на зямлю. Наваколле ўвачавідкі прагравалася, глеба парыла, хутка выдаляючы з сябе лішнюю вільгаць. Прышло ратаванне ад залевы, вясна нібы абвалілася на зямлю, і гэта дужа ўзрадавала бечынцаў.

Яны, як мурашы, шчыравалі з рання і да змяркання на канюшні і ферме, вывозячы адтуль на палеткі гной.

У гэтую запозненую вясну выскоўцы, як ніколі, спяшаліся: зямля ўвачавідкі падсыхала, глядзіш, неўзабаве трэба будзе сеяць.

У адзін з такіх дзён Верка прыгнала ў Бечын трактар. Калгаснікі якраз былі на палетку за вёскай, на якім збіраліся пасеяць проса, як пачулі дзіўны шум-трэск з боку Бечынскай Рудні. Спачатку ён быў ледзьве ўлоўны, а потым

усё нарастаў і нарастаў. І першая — што гэта такое, здагадалася Аўдзейчыкава Нюрка.

— Бабы, то ж, мабыць, трактарыстачка наша едзе, — сказала яна, і, абaperшыся на вілы, якімі раскідвала гной, прыслухалася.

Сяброўка Веркі даўно была замужам за Аўдзейчыкам. Яшчэ некалькі гадоў таму хто мог бы сказаць, што п'яніца і абібок Мікола Аўдзейчык у яе руках стане чалавекам?! Ён цяпер працаваў конюхам, шкадаваў сваю Нюрку, і яны разам гадавалі траіх дзетак.

Рудавалосы, а ад працы і сённяяшняга залішняга цяпла чырванашчокі, ён, Нюрчын муж, якраз прывёз з канюшні гной, скідаў яго ў кучкі, а жанчыны ішлі следам і раскідалі па баках.

— Дальбог, яна едзе, не хлушу, людцы! — Нюрка адставіла вілы ўбок. — Верка, а хто ж! Цяпер, бабы, заживём!

Як толькі трактар выехаў з лесу, Верка ўбачыла людзей, якія стаялі на полі і глядзелі туды, адкуль яна ехала. Наблізілася, скіравала на поле, да іх, сваіх землякоў, якіх даўно не бачыла. А калі пад'ехала, спыніла свой новенькі «Сталінец-65», якога ў раёне яшчэ не было ў нікога...

Здаецца, не паспела яна павітацца з тымі, хто быў тут, а ўжо на палатка збегліся і старыя, і малыя. Хто вохкаў, хто божкаў, хто баяўся. Асабліва дзіўна паводзілі сябе дзве старыя кабеты Грышкіна і Матруна, якія ўслед за дзятвой прыдыбалі з вёскі. Яны баяліся нават наблізіцца да трактара, называлі яго нячыстай сілай, чым вельмі смяшылі трактарыстку. А яна абдымалася з жанкамі, цікавілася ўсім, што адбывалася тут, без яе, за такую доўгую зіму.

Некаторыя з бояззю і недаверам абыходзілі стальную машыну, баяліся дакрануцца да яе, дзівіліся, адкуль бярэцца сіла, каб араць зямлю. А калі Верка запусціла рухавік, каб паказаць новы трактар у працы, на вачах ва ўсіх адрэгулявала стальны плуг, і, пусціўшы шлейф дыму, рызыкнула прайсці першую баразну, вяскоўцы ўцякалі з поля хто куды. Не баяліся толькі дзеці. А трактар ішоў наперад, пакідаючы пасля сябе акуратную свежую баразну.

— Эта нейкае дзіва... — вохкаў Аўдзейчык, які бег разам з дзецьмі за трактарам і пытаў: — Верка, чаму так нясправядліва? Мая кабыла Лысуха прорву сена з'ядае, а твой конь не просіць і есці.

— Так, Мікола, трактар сена нават і нюхаць не хоча, — шчасліва смяялася Верка, першая арцельная трактарыстка.

Калі яна зрабіла круг, вярнулася назад, да дарогі, заглушыла трактар, то ўбачыла, як людзі краналі рукамі ўзараную зямлю, і здзіўляліся: «Гэтага не можа быць! Туды і сюды Адамчыкава як вецер абярнулася, а які кавалак зямлі ўзарала!»

Але ж Верчыны думкі зараз былі пра іншае. Яна ўглядалася, калі ж на полі з'явіцца новае калгаснае начальства. Толькі ж ні яго, ні нават партыйнага кіраўніка Вераб'я, ні старшыні сельсавета Салавейчыка чамусьці не было, хоць ведалі, што яна сёння павінна прыехаць: ніхто не мог сказаць, куды яны падзеліся.

Каля трактарысткі круцілася Нюрка, яна шчабятала і шчабятала ёй пра сваё, жаночае. Ды ад Нюркі не схавалася, што схавець жанчынам цяжка, і тут жа шапнула Верцы на вуха:

— Бачу, падабрэла ты, сяброўка, на гарадскіх харчах. Ці тут нешта іншае, прызнавайся!

— Ага, ад цябе схаваеш, дужа ж пільная аднак! — чамусьці пачырванела, і тым пацвердзіла здагадкі Аўдзейчыкавай Нюркі Верка. — Ігната бачыла? Не ведаеш, як мае там?

— Ды ўсё добра, не хвалюйся. Агапка ж, ажно зайздросчу табе, святая свякруха, дзеці за ёй, як у Бога за пазухай! Нінку бачыла — падрасла, вялікая зусім. На цябе падобная, усе кропелькі пабрала, Ігнатаву пароду ты зноў перабрала, — адказала весела сяброўка.

— А твае як? Мікола не крыўдзіць? — пацікавілася Верка, угледзеўшы, як задаволена паглядае на сваю маладзіцу Аўдзейчык.

— Ой, цяпер ён зусім не той чалавек, якім быў, перамяніўся. Дзяцей любіць, робіць вунь, як вол. Цьфу-цьфу, каб не сурочыць. Усё добра, Верка. А твой жа герой, ужо ж калгасам кіруе. Ведаеш жа. Ох, і няпроста яму, схуднеў, скура ды косці, аж шкада мужыка. Усё гэтая непагадзь праклятая. Ліло нібы з вядра. Але вось наладзілася, здаецца. Ды адкорміш яго ты хутка — як жа гэта яму без жонкі было. Цяжка... — спагадала Ігнату жончына сяброўка. І раптам паведаміла тое, аб чым шапталіся праўленцы, а яна выпадкова падслухала ранкам:

— Казалі, нібыта, што яму трохі перапала з раёна, а яшчэ, як на ліха тое, нейкая камісія днямі прыедзе. Упаўнаважаныя па сяўбе. Але што ён, небарака, мог зрабіць у такую макрэчу? Неба абвалілася, лічы... Ды разбяруцца, не бяры, сяброўка, хоць ты да галавы, там не дурні — мы ж працуем. Ужо авёс пасеялі ўвесь, учора закончылі. А цяпер яшчэ хутчэй пойдзе справа — свая трактарыстка ў нас, да мая, як усё добра будзе, адсеемся.

Пачулае ўсхвалявала Верку. Згадала: сон кепскі сёння сніла, нібыта Ігната ўсю ноч шукала і не знаходзіла, а потым з першымі пеўнямі знайшла, усяго ў крыві, аслабелага. І пашкадавала: ох, не ў час ты, Ігнатка, даў згоду на такую работу, ці не лепей было б, як раней, брыгадзірам, а то і проста, як людзі, працаваць.

А бечынцы не бачылі перамен у яе настроі, радаваліся гэтаму дню, як вялікаму святу. Многія ў той дзень зразумелі: іх жыццё, нарэшце, будзе паляпшацца. І толькі адну Верку чамусьці ні на хвіліну не пакідала нейкае трывожнае прадчуванне, хацелася неадкладна пабачыць і абняць мужа. Развітаўшыся з Нюркай і людзьмі, яна завяла трактар і накіравалася ў вёску.

Верка спяшалася хутчэй пабачыць мужа. Яна спачувала яму, перажывала за яго нечаканае старшынёўства. Ёй хутчэй хацелася ўбачыць дзяцей, Ваню і Нінку, яна з горада прывезла гасцінцы: новая пуханцоўская сяброўка Ганна Аліфяровіч купіла яе дзеткам у скупой гандляркі на пасялковым рынку па салодкім пеўніку, а маці — Ваню штонікі, а Нінцы сукеначку.

3

А тым часам у калгаснай канторы вялося следства.

...Яшчэ надосвітку, калі Ігнат Адамчык падпаліў у печы, на парозе яго хаты з'явіўся брыгадзёр шостаі брыгады Іван Асіпенка. Яму было амаль шэсцьдзесят гадоў, але выглядаў ён значна маладзейшым: падцягнуты, заўсёды ўпэўнены ў сабе, вопытны, з ім Ігнат часам раіўся як са старэйшым таварышам і брыгадзірам. Цяпер перад Адамчыкам стаяў зусім разгублены чалавек, надта ўзрушаны, і, як падалося, вельмі спалоханы, які нават не павітаўся, увайшоўшы ў хату.

Уважліва паглядзеўшы на Асіпенку, Ігнат зразумеў, што здарылася нешта надзвычайнае.

— Сцяпанавіч, бяда. Не даглядзеў я... Забяруць мяне, не міну турмы... — вымавіў Асіпенка.

— Што, канец свету?

— Так, Ігнатка, канец, праўда, канец... Склад брыгадны, лічы, пусты амаль. Многа проса скралі, — брыгадзёр быў у роспачы. — Столькі часу было ціха, а тут... не, нашы людзі, нашы людзі не маглі.

— Ну?!

Асіпенка надта хваляваўся, але пачаў.

— У нас жа, ты ведаеш, у складзе, што за старым садам, проса засталася. Дзве тоны дзвесце пятнаццаць кіло. Ды жыта паўтоны на ўліку засталася. На насенне ж бераглі. Вартаўнік мой, дзед Алесь Макарэвіч, у тры ночы прыбгае, белы, нібы смерць: «Іванка, зладзеі ад балотца, з боку возера прыйшлі, падкапаліся пад склад...» А там, ты ж ведаеш, Ігнат, падлога высокая спецыяльна так зроблена, больш чым на паўметра ад зямлі, ну, каб вясной не замачыла насенне. Дык туды зладзеі ўлезлі, адтуліны ў падлоге прасвідравалі і такім чынам паціху проса незаўважна кралі. Набяруць мех, і з канцамі...

— Але, вартаўнічок... А вы што, у склад даўно заходзілі? Чэркас жа вам яшчэ ў тым месяцы казаў: берагчы, як зрэнку вока, няўжо не заўважылі, што проса меней становіцца.

— Не, не бачыў. Зайду, здаецца, так усё і было. Дык гэта... Пад ранак дзед пачуў нейкі шорах у складзе. Абышоў знадворку, нікога няма. Замкі на месцы. Ціха. Тады схітраваў Макарэвіч: нібы сам сабе буркнуў, але так, каб, калі ёсць хто, пачуў, што яму трэба схадзіць дахаты, бярозавіку глыгнуць. І нібыта пайшоў, пакашліваючы ад склада. Але сцішыўся за вуглом, чакаў, што будзе...

— Ну, спаймаў-такі? — нецярпліва дапытваўся Адамчык.

— Чакай... Ужо трохі пасвятлела. Раптам бачыць: нехта ідзе сюды ад саду. Падышоў, агледзеўся. Потым адкінуў голле каля самага склада, уклечыўся, выцягвае з ямы адзін мех, а потым другі. А ў складзе зноў чуваць шорах, затым хрыплаваты голас: «Усё ціха?» Той, што знадворку быў — Алесь разгледзеў яго, худы, высокі, з барадой, — адказаў: «Ціха. Вылазь, Змітро. Пайшоў стары дадому...» Сказаў, падаў руку і дапамог вылезці свайму Змітраку. Калі яны сталі прыкідваць яму голлем, там жа, ведаеш, былы панскі сад, і нядаўна абрэзвалі галіны ды так і пакінулі, ды ўскінулі на плечы мяхі, дзед Алесь, абышоўшы склад з другога боку, наставіў на іх сваю дубальтоўку ды як гаркнуў: «Рукі ўверх! Страляць буду!»

«Я табе, падла старая, падніму!» Не паспеў дзед азірнуцца, як барадаты, нечым, хутчэй за ўсё абрэзам, стукнуў яго па галаве. Макарэвіч як стаяў ля сцяны, так і абвяў. Тыя кінуліся ўцякаць.

— Хоць жывы дзед? — спалохаўся не на жарт Ігнат.

— Жывы. Кажа, галава толькі баліць. Дубальтоўку зладзеі забралі. Ачомаўся сяк-так, да мяне прыцёгся... Пайшлі разам у склад. А там — варонкі добрыя ўжо ва ўсім складзе, многа ж нелюдзі проса скралі. Хто ж гэта толькі такі? Забіць мала... — ледзь не плакаў брыгадзёр, чакаючы спагады ад Адамчыка.

А той доўга маўчаў. Нарэшце, прамовіў:

— Пабудзьце, дзядзька, у мяне ў хаце. Печ гарыць, дзеці адны. У кантору збегаю, у міліцыю трэба паведаміць. З гэтым крадзяжом, думаю, не ўсё так проста. Вярнуся, пойдзеце дадому. Як прыедзе міліцыя, з камісіяй пераважце ўсё проса. Акт складзіце, колькі скрадзена. Пра астатняе пасля пагаворым.

Цяпер, калі следчы, а гэта быў знаёмы Ігнату Андрэй Коршак, дапытваў па чарзе то Асіпенку, то старога Макарэвіча і пісаў пратакол, Ігнат думаў, што лоўка ўдумалі злачынцы: па проса хадзілі не раз і не два. Адтуліны ў падлозе свідравалі ў розных месцах, зерне паціху ссыпалася праз іх адразу ў мех. Набраўшы колькі хацелі, затыкалі знізу калком ці анучкай адтуліны. І брыгадзёр, хоць і правяраў склад, нічога не мог заўважыць, што таго зерня становіцца меней.

І вось перад ім акт, які склала камісія — проса не хапае роўна 412 кілаграмаў. Адамчык разумеў, што дабром гэта не скончыцца і для яго як намесніка старшыні. Горш за ўсё, калі Коршак дасць справе ход, а ён, зразумела, не мае права ўгаіць праўду, ды і не пойдзе на гэта, і абодвух, брыгадзіра Асіпенку і старога вяртаўніка Макарэвіча, асудзяць.

Зараз у Ігнаце змагаліся два чалавекі, якія супрацьпастаўлялі сябе адзін аднаму. Адзін, проста Ігнат Адамчык, такі як і ўсе, звычайны бечынец. Другі — толькі што выбраны намеснік старшыні і часова выконваючы абавязкі старшыні калгаса «2-я пяцігодка». Першы апраўдваў, як мог, сваіх землякоў: якая ж тут іхняя віна? Хто ведаў, што злодзеі прыдумалі такія хітры спосаб крадзяжу проса, калгаснай маёмасці? Другі спрачаўся з першым: а сеяць як, таварыш намеснік? Дзе ўзяць гэтыя 412 кілаграмаў проса? Гэта ж лепшае насенне. Як засеяць патрэбную плошчу тым, што засталася? Усё на сяўбе запланавана раёнам. Хто дазволіць не выканаць план?

І так усё ідзе няладна з самага першага дня, як ён стаў намеснікам старшыні. Запозная, мокрая вясна, а цяпер яшчэ і гэтая бяда. Хай бы тая камісія, калі на тое, яго вызваліла ад гэтага намесніцтва: не спраўляецца ж ён, кожны скажа! Не атрымліваецца ў яго кіраваць. Вось і гэты крадзеж, нібы спецыяльна ўсё зроблена, каб яго аддалі пад суд, так хітра спланавана. А вынік адзін: прагледзеў брыгадзёр, прагледзеў і ён, Ігнат Адамчык — хто там будзе асабліва разбірацца, што ён ніколі і не быў на тым складзе, бо гэта далёкая шостая брыгада? Спытаюць, а як жа: чаму ж за гэтыя колькі тыдняў, як кіруеш калгасам, не дапяўся туды? Значыць, вінаваты! Аг, ён адкажа за ўсё: галоўнае зараз, каб не пацярпелі людзі...

4

— Дык, кажаце, барадаты высокі мужык, уклечыў перад ямкай, называў імя таго, хто быў у складзе? Вы добра чулі? — Коршак уважліва ўглядаўся Макарэвічу ў твар.

— Так, Змітром ці Зміцерам яго назваў. Не прыдумаў, вось табе хрэст, сынку... — рукі ў старога дзеда Алеся трэсліся, а лоб узмакрэў.

— А раней вы нічога не запозрылі, калі аглядалі склад, тэрыторыю вакол яго? Чаму не заўважылі, што тут з'явілася галлё, і пад ім нехта зрабіў падкоп?

Следчы, адчувалася, стаміўся весці гэты нудны допыт, але ў яго не было выйсця: яму, зразумела, трэба ведаць усё да дробязей, ад іх, як падказвае яго пакуль хоць і невялікая следчая практыка, залежыць многае, калі не ўсё. Хаця карціна здарэння Коршаку збольшага была яснай: сам бачыў той падкоп, добра замаскіраваны і закіданы галлём: не заўважыш ніколі.

— Ды яшчэ мінулай зімой сад абрэзвалі. Голля было шмат. А сюды, бліжэй да склада, звелі, каб трохі прасохла, а потым думалі ўсё перавезці да лаг-

чыны і там спаліць. Ды забыліся, мабыць, іншая работа з'явілася, — даводзіў стары, амаль тымі ж словамі, што да гэтага і брыгадзір Іван Асіпенка.

— Так, дзед... — запісаў яго апошнія словы ў пратаколе Коршак, і працягнуў старому паперку. — Тут вось, распішыся.

— Дык я гэта, сынку, няграматны, — спалохаўся вартаўнік.

— Ну, крыжык пастаў, калі не ўмееш. Трэба так... уласнаручна, — следчы тыцнуў пальцам у паперу, дзе Макарэвіч павінен быў распісацца.

Як толькі дрыготкімі рукамі дзед, нарэшце, паставіў крыжык, Коршак цяжка ўздыхнуў і схаваў паперкі ў скуруны паншаны цёмна-карычневы планшэт, які заўсёды вазіў з сабою. Гэты планшэт надаваў яму выгляд начальніка, адказнага чалавека.

Следчы падумаў з хвіліну, а потым суха прамовіў:

— Пакуль так. Можаче з брыгадзірам вяртацца дадому.

— Дзякуй, дзеткі. Хай вам Бог здароўечка прыбаўляе, — узрадаваўся дзед, і, усхапіўшыся, падаўся да дзвярэй.

— І табе, стары, не хвараць, — праводзячы вачыма старога, сумна прамовіў Коршак. — Хаця ж, наўрад ці выжывеш ты, дзед, у турме.

Гэтыя яго словы, зачыніўшы за сабою дзверы, стары ўжо не пачуў. А Ігнат ажно падскочыў з табурэткі, чым спалохаў Коршака.

— Вы што? Збіраецеся іх арыштаваць? — сказаў Ігнат. — Я хоць тут новы кіраўнік, але, думаю, гэта няправільна.

— Вось як, таварыш Адамчык? Кажаче, няправільна?! — Коршак здзівіўся такой нечаканай заяве намесніка старшыні, свайго амаль равесніка. — Вы — партыйны?

— Пакуль не... Але ў камсамоле даўно. Але ж да чаго гэта? — здзівіўся Ігнат.

— Не ўсё, бачу, разумееш, што на самай справе адбываецца... Ды раней за кілаграм збожжа — да сценкі. А тут такая безадказнасць — 412 кілаграмаў скрадзена. Гэта ж падрыў калгаснага будаўніцтва. За гэта можа быць і вышэйшая мера. Наш народ яшчэ ўволю не наеўся, і арцельныя вашы таксама многія галадаюць. Больш чым перакананы: з-за ўласнай нядбайнасці, злоснага невыканання ўскладзеных на іх абавязкаў, Асіпенка і Макарэвіч пасобнічалі злодзеям. Ды не проста злодзеям, а класавым ворагам нашага народа, якіх цяпер не каму-небудзь, а міліцыі трэба лавіць. Вобыскі будзем рабіць ва ўсіх хатах, на хутарах, хаця яны не дурні, схрон, відаць, маюць някепскі. Думаю, праз дзень-другі брыгадзіра і вартаўніка забяром.

Следчага перакананаць было цяжка. Але Ігнат быў катэгарычна не згодны з ім, заступаўся за сваіх арцельных.

— Пачакайце, але ж хіба яны... скралі? Яны сведкі. Не больш таго. Ды не паверу, што нехта з нашых, калгаснікаў, краў тое проса. А калі гэта тыя бандзюкі, што з Котласа ўцяклі? Я ж чуў усё... Казаў вартаўнік: Змітро, дык Зміцер, Аскерка. Ці вам пра гэтага гада не вядома? У нас тут пагалоска ідзе, што і Мірончыка гэты гад з сябрукамі звёў.

5

Адамчык не знаходзіў сабе месца, узрушаны хадзіў па пакоі. Ён лічыў несправядлівым, калі асудзяць вартаўніка і брыгадзіра — так, вінаватыя, але ж не настолькі, каб іх забіраць у турму.

— А калі знайсці спосаб, каб яны не пацярпелі... занадта? У Асіпенкі шасцёра дзяцей. Старэйшы таксама ў калгасе працуе, бацьку хоць сёння можа

замяніць як брыгадзір, толькі нядаўна ажаніўся, дзіця будзе, а малодшаму ўсяго дзесяць гадоў. А стары Макарэвіч, што з яго возьмеш, ён жа ў турме, сапраўды памрэ, — казаў Ігнат Коршаку.

— Што сказаць, Ігнат... Можна проста, без фармальнасцяў? На ты. Мы ж амаль пагодкі, — прагаварыў следчы. — Не я тут вырашаю. Зразумей. Нада мной ёсць каму прымаць такія рашэнні. Толькі шчыра, па-чалавечы, скажу табе: мне іх таксама шкада. Але ўпэўнены: усё будзе расцэнена як шкодніцтва. І нічога іх, павер, не выратуе.

— Нават, калі ўся арцель падпішацца, самому Сталіну ліст адправім? — ужо ціха сказаў Адамчык, дапытліва глядзячы ў вочы Коршаку.

— Ну, як табе сказаць... Можна, якая карысць ад гэтага і будзе, хаця... Вялікая страта, урон, яшчэ раз кажу, а яны, як ні круці, не даглядзелі. У трыццаць сёмым — не за 25 пудоў, за пуд, за кіло жыта, за тры каласкі да сценкі ставілі, што мне табе казаць, ведаеш. Глядзі, каб і па табе яшчэ не прайшліся. Могуць зняць, а могуць і пасадзіць.

— Ды я за пасаду і не трымаюся надта. А пасадзіць за што? Я ж і месяца не пакіраваў, і на табе — нарабіўся. То залівала ўсё — неба як абвалілася — нікуды не ўлезці, са спазненнем работу распачалі, то... Словам, гвалт такі паднялі ў раёне, што нібыта іду супраць палітыкі партыі. А ты ўлезь на поле, якое яно ў нас. Балота! Добра, што ўсё ж хоць і не хутка, падсушыла, сышла вада. Ды што там? Усё адно! Днямі ўпаўнаважаныя будуць, камісія. Мо і вызваляць. То няхай бы ўжо хутчэй. Тады ў брыгаду назад, калі не туды. Хаця, як будзе, так і будзе.— Ігнат вярнуўся за свой рабочы стол, дастаў папяросу і нервова закурываў. Пасля яшчэ раз пакратаў ненавісны акт аб недастачы. — Неяк жа будзе?

— Цябе, усё ж, думаю, пакуль не зачэпяць, — Коршаку напорысты намеснік старшыні яўна падабаўся. Ён падсунуў табурэт да стала, за якім стаяў Адамчык і разгублена перачытваў дакумент, і нечакана падтрымаў, чым вельмі здзівіў Іgnата. — Нікіценка цябе, чуў, хваліць. Тэмпы ж падраслі, іншых даганяеш. Хто ж не ведае, што Бечын на прыбалатках стаіць, у нізіне? Тут заўсёды вада. Нікуды не дзенешся. Так што не бойся, таварыш, спі спакойна.

Коршак усміхнуўся, сустрэўшыся са здзіўленым позіркам Іgnата.

— План пасеваў, канешне, не паменшаць. З просам трэба неяк, браце, выкручвацца. З раёна цяпер не дадуць, — у голасе Коршака гучала спачуванне.

— Ды вось, каб на яго ліха, кручу ў руках гэты акт, калі раскінуць на арцельных, то па кілаграме з хвосцікам на сям'ю выходзіць, — быццам не столькі Коршаку, колькі сабе прамовіў Ігнат. — А на працадні восенню давалі не больш як пуд на работніка. Думаю, людзі зразумеюць, калі іх прасіць, можа, і збыром насенне. А калі зрабіць гэтак, слухай... Стары і Асіпенка напішучь заявы, што яны здаюць у калгас страчанае па іх віне. Гэта выратуе іх?

— Малайчына, вось што скажу. Любіш ты людзей, — следчы крыху падумаў, а потым сказаў: — Думаю, гэта дапаможа. Але ад суда іх наўрад адвядзеш. Хаця ўсё можа быць. І будзе паслабленне. Гавары з людзьмі. Хто ведае, як потым усё павернецца?

Нечакана з вуліцы пачуўся шум матора трактара. Ігнат кінуўся да акна. Туды ж падышоў і следчы.

— Ну, во. Празываў! Мая Верка прыехала, — прамовіў Ігнат.

— Ого! Я і не ведаў, што твая жонка — трактарыстка, — усміхнуся Коршак. І раптам замаўчаў, нешта ўспамінаў. — Чакай, дык я ж памятаю яе. Гэта

ж у вас, у трыццаць другім, здаецца, забралі пасынка Іллі Мірончыка, дзіця сястры тваёй жонкі? Гэта сястра згарэла, разам з тым бандытам Лейбам?

— Прапала дзіця. Верка каторы год не можа супакоіцца, ніяк не даруе Іллі, што ён слова, якое даў, не стрымаў.

Гэта здарылася нібыта ўчора, хоць прайшло ўжо шмат гадоў. І Коршак узгадаў усё. Ніколі яму не забыць збалелыя вочы Ігнатавай жонкі, якая, бяссільная і хворая, аддавала следчаму Лазоўскаму самае дарогае, што засталася ў яе ад сястры-нябожчыцы — яе сына. Не забыць, як горка плакала ў закутку старая жанчына і не хавалі слёз нават мужчыны — стары і малады Адамчыкі.

На ўсё жыццё ён запомніў тую віхурна-заснежаную дарогу з Бечына ў раён, калі побач з ім сутаргава ў плачы заходзілася дзіця, не разумеючы, навошта і куды вязуць яго ў возе гэтыя чужыя людзі... Балела ад гэтага плачу ў Коршака сэрца, бо ён, міліцыянер, нічым не мог яму дапамагчы. Коршак выдатна разумеў, што Калатовіч, начальнік міліцыі, не стрымаў слова, якое даў Мірончыку, сказаўшы, што дзіця ягонай жонкі-нябожчыцы Зіны застанеца з цёткай. Але што з таго разумення?!

Прыехаўшы ў міткавіцкую міліцыю, два канвойныя адразу павялі Рыгора Расевіча на допыт, а следчы Лазоўскі загадаў Коршаку, каб той да асобага распараджэння пабыў у калідоры з сынам раскулачанага кулака і бандыта.

Тут, у будынку міліцыі, хлопчык спуджана паглядаў на людзей у міліцэйскай форме, і толькі цяпер крыху супакоіўся. І вось з'явіўся Калатовіч, выйшаў да іх у калідор са свайго кабінета.

— Гэта сын бандыта Лейбы? — прамовіў ён, паглядаючы на дзіця. Збялелы Калатовічаў твар палохаў і малога, і Коршака, а яркая, нібы кроў, падобная на курынае яйка пляма на шыі, якая, нібы адкрытая рана, і, здавалася, вась-вось пырсне яму, радавому міліцыянеру Коршаку, чорнаю крывёю ў твар, ажно прымусіла Коршака затрэсціся. — Далажыце, як прайшло ў Адамчыкаў?

— Мірна. Праўда, не без слёз. Яны спадзяюцца, што дзіця ім вернуць, хіба яно за такога бацьку павінна пацярпець? І Мірончык... — хвалюючыся, сцішаным голасам паведаміў Коршак, які баяўся начальніка міліцыі, як агню.

— Гэта не ваш з Мірончыкам клопат. Малога пакіньце ў дзяржурнага, за ім хутка прыйдуць. Дзякую за паспяховае выкананне задання! — сказаў Калатовіч, вочы якога бліснулі злосцю, а ў той самы час вусны ўсміхнуліся.

— Служу працоўнаму народу!

Коршак успомніў злыдня-Калатовіча, Расевіча і Мірончыкавага пасынка, і яму стала не па сабе — даўні ўспамін зусім зблытаў яго думкі. І, хоць разумеў, што гэта не па-бальшавіцку, ён усё ж па-чалавечы шкадаваў Мірончыка і сястру яго жонкі-нябожчыцы, Верку Адамчыкаву. Але ж ён і сам мог застацца на службе тады, калі толькі выканае загад: злавіўшы хлопца з Бярэзнага і прывезці дзіця кулака...

— Ігнат, павер, не ён, Ілля Сідаравіч, прымаў тое рашэнне. Ад яго гэта не залежала. Гэта Калатовіч, на яго сумленні. Хай не думае пра Мірончыка кепска, скажы так жонцы. Ілля сапраўдны бальшавік быў. А ў вас свае дзеці ёсць?

— Двое. Сыну сем, дачцэ чатыры, — сказаў Адамчык і пільна глядзеў на вуліцу, чакаючы, калі трактар наблізіцца да канторы, каб пайсці сустрэць сваю Верку.

Ён не здагадваўся, пра што думаў у гэты час следчы. А Коршак ад сваіх нечаканых успамінаў нават пачырванев. Ён думаў якраз пра хлопца, уцекача, Рыгора Расевіча, які двойчы, так сталася, змог збегчы ад яго. Апошні раз

Андрэй Коршак згараў ад сораму: так абхітрыў яго Расевіч, хаця гэтага ніхто не бачыў...

Калі яны з Мірончыкам прыйшлі ў Грабаўцы і зайшлі ў хату цёткі Рыгора Расевіча, яшчэ з парога агледзеўшы яе, зразумелі, што тут нікога чужога няма. У хаце без перагародак басанож на халоднай падлозе ў палатнянай сарочцы перад імі стаяла разгубленая, яшчэ маладая, але вельмі худая жанчына, у яе вачах застыў страх. На прыпечку зырка гарэла лучына, а з печы, на іх, чужых, спалохана ўтаропіліся паўсонныя пяцёра дзецей.

— Цётка, прызнавайся, дзе хаваеш Расевіча? Пляменнікам жа даводзіцца... — Коршак з парога вырашыў адразу «ўзяць быка за рогі».

Толькі тая і вокам не павяла, але пачала хвалявацца, калі Мірончык заўважыў, што насечанай лучыны ля коміна было многа нарыхтавана.

Коршака вельмі ўзрушыла, калі жанчына нечакана загаласіла, а за ёю на печы, спалохаўшыся яе завыванняў, зарумзалі дзеці, і ўжо асабліва ўразіла, калі раптам каля маці з'явіўся хлопчык гадоў дзесяці і што было сілы са злосцю закрычаў на дорослых:

— Няма ў нас нікога і не было ніколі, як татка памёр! Ідзіце адсюль, пакіньце мамку і нас, дзядзькі!..

Арлуха, так, здаецца, звалі тую жанчыну, далёкую радню Расевічаў, як пачала нечакана галасіць, так нечакана і супакоілася, прыхіліўшы, відаць, старэйшага сына да сябе, ціха сказала: «Ціхенька, сыночак, дзядзькі і так бачаць, што ў нас нікога нямашака. Супакойся, дурненькі!..»

Чужым у гэтай беднай хацінцы нічога не заставалася, як пайсці прэч. Толькі Коршак у той момант не мог зразумець, чаму Мірончык ажно кіпеў ад злосці на яго. На вуліцы, дзе іх чакала суровая цемра, Мірончык шэптам загадаў Коршаку:

— У абход! За хату давай — баба не так сабе галасіла. Істопка! Расевіч, думаю, там!.. Я нараблю шуму ў дрывотні, калі што — ён пабяжыць за хату. Там жа ты яго, хлопча, бяры, ты ж — з вінтоўкай.

Коршак, нарэшце, скеміў, што задумаў кульгавы старшыня сельсавета, у думках пагадзіўся з ім, мо і сапраўды яго знаёмец-крыўдзіцель тут хаваецца. Аднак так сталася, што злосці на Расевіча, амаль равесніка, не было, у глыбіні душы юны Коршак і ворагам яго не лічыў: мог жа той яго забіць, калі намерыўся ўцячы з-пад варты, але — не забіў. Ды і калі раскулачвалі Расевіч ніякага ж супраціўлення не аказваў, не забіў нікога і няма за ім іншай віны, большай за тую, што ўцёк. Вось бацька яго — то праўда, страляў у міліцыянера, ну а ён — які ж вораг? Але ж быў загад. І Коршак павінен яго выканаць.

І цяпер, каб спаймаць Расевіча, ён, стомлены і намерзлы, вымушаны гібець на сіверным ветры, прабірацца праз намеценую гурбу снегу. І раптам, як толькі Коршак узлез на коўзкую ніжнюю жэрдку, сутыкнуўся з ім, Рыгорам Расевічам, тварам у твар і адразу ж адчуў моцны ўдар кулаком у плячо, не ўтрымаўся, і з крыкам «Стой, бандзюк, стой!..» спінай кульнуўся ў снег, выпусціўшы з рук вінтоўку: яе прыклад балюча ўдарыў па пераносіцы.

Коршак не сцяпеў, застагнаў ад вострага болю, які працяў не толькі твар, а, здаецца, усё цела, і адразу ж з носа хлынула ліпкая кроў.

Мацюкнуўшыся, праклінаючы ненавісную зіму, а таксама, што яму чарговы раз не шанцуе, ён хутка ўсхапіўся на ногі, намацаў у снезе вінтоўку і ўспялую двойчы стрэліў у бок лесу. Позна! Расевіча і след прастыў.

Праз хвіліну, калі вылез з агародчыка, здагадаўся, што Мірончык моцна злаваўся на яго, і разумей, што ў таго на тое права: няма яму, Коршаку, апраў-

дання, выпусціў, лічы, на вачах злачынцу. У распачы толькі змог выціснуць з сябе, выціраючы снегам кроў, выдаючы жадаемае за праўду:

— Во, паслізнуўся, калі пералазіў плот, ды — носам. Чорт, падалося, што нехта нібыта шыбануў да лесу. Але то, відаць, сабака ці воўк. Дарэмна патроны патраціў толькі...

Так, нібы гэта было ўчора: гарэла агнём перабітая пераносіца, і так страшэнна балела, што Коршак, здавалася, ад сораму не мог трываць гэты боль. У тое ж імгненне зразумеў: калі Мірончык раскажа Калатовічу, як усё было на самай справе, яго, Коршака, у міліцыі не пакінуць, лёс яго будзе не зайздросны — гэта ў самым лепшым выпадку. Калі ж не затрымаюць сына кулака, дык будзе яшчэ горш. Значна горш.

І толькі нябожчык Мірончык, той немалады і кульгавы чалавек, ведаў пра тое, як было.

Памятаў Коршак і тую шчаслівую для іх абодвух ноч у бечынскім сельсавеце, калі Расевіч здаўся. Сам прыйшоў. А потым, аднойчы ў турме, хутаранец адкрыў Коршаку, свайму крыўдзіцелю, таямніцу: яму, Расевічу, не страшна нават памерці. Ён моцна кахаў адну бедную дзяўчыну, але яго бацька вырашыў па-свойму: ажаніў на багатай ды нялюбай Ядзі Скрыпачовай. Нягледзячы на тое, што няшчасны той шлюб быў, Бог даў ім працяг на зямлі: дачушку. Калі ж на хутар прыйшлі чужыя людзі, каб раскулачыць Расевічаў, Рыгор намерыўся пайсці супраць бацькі, змяніць сваё жыццё, і сышоў прама з сенажаці, дзе начаваў, на далёкі хутар да каханай. Ад яе і пачуў, што дома ў Расевічаў — бяда: поўны двор міліцыі і сельсаветчыкаў, добро апісваюць, у яго Ядзі ад спалоху роды пачаліся, а яго, як бандыта, шукаюць.

Рыгор не хаваў ад Коршака: не ведаў тады, што яму рабіць, але хацеў аднаго — хутчэй быць дома, са сваімі. Прыбег да хутара, узабраўся на сасну, дзе яшчэ малым часам хаваўся ад бацькавай папругі, і сачыў за несправядлівасцю, якая чынілася на іх двары. Бачыў, як Ілля Мірончык з Салавейчыкам забівалі дошкамі адрыну і пуню — яны тут былі цяпер гаспадарамі, як каля парога спалохана стаялі дзеці, як плакала сястра Ганька, якую некалі кахаў Ігнат Адамчык, як галасіла ў хаце маці, выйшаўшы з яе з абразом і невялікім хатульком, як пасля за адрынай жонка Ядзя накінула пятлю на шыю...

Седзячы на сасне, ён што было сілы закрычаў, каб Ядзя не рабіла самагубства, і гэтым самым выкрыў сябе: у яго стрэліў адразу ж малады Емяльянчык, міліцыянер з Бечына, а пасля Коршак ахоўваў яго...

Так, Расевіч верыў, што выжыла і недзе ў Сібіры расце іхняя, яго і нялюбай жонкі, дачка: Ядзя ж па сваёй волі пайшла з жыцця, не пажадаўшы з'езджаць у чужы свет. А тут, у Бечыне, казаў тады Рыгор, застанеца ў яго сын. Ды толькі Расевіч не адкрыўся, хто маці дзіцяці, толькі сказаў, што маці сына — яго сапраўднае каханне, яго шчасце, якому не далі разгарэцца.

Цяпер, стоячы побач з Ігнатам Адамчыкам, супаставіўшы факты, Андрэй Коршак зразумеў для сябе многае...

6

У той жа дзень надвячоркам Ігнат Адамчык сабраў у клубе сход. Спачатку ён раскажаў калгаснікам пра бягучыя задачы, пастаўленыя перад імі партыяй і дзяржавай, і як яны ў «2-й пяцігодцы» будуць завяршаць сёлетнюю няпростую і запозненую сяўбу. Пра камісію, якую абяцалі прыслаць з раёна, ён пра-

маўчаў. Пасля расказаў аб тым, што бяда ў шостаі брыгадзе: укралі проса і тым самым нанеслі ўбытак арцелі.

На сходзе вінавата выглядалі Іван Асіпенка і стары Макарэвіч. Ігнат зараней папрасіў іх, каб узялі слова і распавялі калгаснікам, як усё здарылася. Тыя так і зрабілі, а потым павініліся, прызналі сваю віну, што не дагледзелі. І папрасіліся: хто колькі можа, дапамагчы сабраць 25 пудоў проса, каб вярнуць гаспадарцы, бо калі не адсеюцца на запланаваных плошчах, будзе вельмі кепска і ім, і калгасу.

Рашэння аднак сход не прымаў ніякага. Толькі Ігнат Адамчык і Іван Верабей казалі людзям: няхай кожны зробіць так, як лічыць. Па сумленні. А каб абараніць сваіх землякоў, напісалі некалькі пісьмаў, іх падпісалі ўсе калгаснікі. На тым і скончылася. А назаўтра кладаўшчыца Ніна Пракопчык забегла ў кантору ў добрым настроі: прыняла ад бечынцаў 412 кілаграм проса, пры чым радня брыгадзіра і вартаўніка сабрала больш за 2 пуды. Так што можна сеяць...

Пра гэта Адамчык неадкладна далажыў Нікіценку і ў міліцыю: насенне на месцы, пакрылі недастачу. Людзі дапамагалі Асіпенку і Мікарэвічу, з дому прынеслі, лічы, апошняя. Аднак хутка бечынцы даведаліся, што дарэмна стараліся: надвячоркам абодвух арыштавалі і павезлі ў раён.

7

Стомленая за дзень Нюрка, вяртаючыся з поля, прыдумала, чым вечарам накарміць сваіх траіх дзяцей. Раніцай яна напаяла бліноў, а ў абед яны пахлябалі пустую куццю, якую паставіла на дзень у печ. Ясна, умалолі той гаршчок і не аблізнуліся нават.

У жанчыны моцна балелі натруджаныя рукі, і ў яе зусім не было сілы, а тут яшчэ клопат: што прыгатаваць, каб накарміць вечарам вялікую сям'ю? Ранкам яна адправіла свайго Аўдзейчыка здаць на склад апошняя проса, і ў куфары, дзе захоўвала, як і нябожчыца-маці, увесь свой скарб, цяпер і мышы няма чым пажывіцца. Дзякаваць богу, бульба ўрадзіла на агародзе каля хаты, гэта і было адзіным ратаваннем.

Калі яна прыйшла дахаты, заўважыла на стале збанок з кіслым малаком. Спытала ў дзяцей, адкуль ён тут з'явіўся. Аказалася, Верка пастаралася: яшчэ раніцай прынёс яе Ванька. Дзеці цэлы дзень паглядалі на збанок, але не дакрануліся, чакалі маці.

Удзячная сяброўцы, Нюрка прыдумала-такі: кінула ў печ некалькі паленцаў, а потым у прысаку напаяла бульбы ў мундзірах. Смачны яе пах казытаў у носе малым дзецям. Але яны сядзелі ціха і мірна за сталом — слухалі старэйшага брата.

Андрэйку, першынку Аўдзейчыкаў, споўнілася восем гадоў, ён хадзіў у бечынскую школу і ўжо навучыўся чытаць па складах. Ён сядзеў за сталом і нягучна чытаў раённую газету «Прымежны комунар».

Нюрка была занята сваім клопатам, але калі сын прачытаў загаловак кароткай заметкі, што была ўнізе першай старонкі: «Хітры крадзеж у арцелі «2-я пяцігодка» схамянулася, папрасіла сына чытаць гучней.

«...Хітрыя злодзеі, якія дагэтуль не злоўлены, з-за недастатковага кантролю з боку кіраўніцтва калгаса і злачыннай нябдайнасці асобных арцельных, а дакладна брыгадзіра А. і вартаўніка М., якія арыштаваны і змешчаны ў турму, зрабілі падкоп пад складское памяшканне, дзе захоў-

валася насеннае проса, і на працягу доўгага перыяду выкрадалі яго. Калі крадзеж быў выяўлены, выяснілася, што злодзеі такім хітрым спосабам вынеслі больш чым 25 пудоў проса, чым нанеслі значны ўрон і так небагатай арцелі. Грамадскасць патрабуе суровага пакарання вінаватых у крадзяжы. Хаця ж асобна прыцягнуць да адказнасці варта выконваючага абавязкі старшыні калгаса, нядаўна яшчэ брыгадзіра А., які хацеў розным спосабам выгарадзіць злачынцаў і раней патураў ім. Такія людзі не могуць кіраваць савецкімі людзьмі ў сучасны момант, іх дзеянні таксама трэба разглядаць як злачынныя...»

— Божа ж мой, што ж гэта такое пішуць? Гэта каб такое пра Ігната... — спалохалася не на жарт Нюрка. — А хто ж, сыноч, такую няпраўду напісаў?

— Тут мама неяк дзіўна напісана...

— Ну?

— Тут пісана так — «Наш».

— Вош гэта пузатая, а не нейкі наш. Яўна блягі чалавек тое пісаў. Толькі б ведаць, хто напаскудзіў гэтак? — уголас прамовіла раззлаваная жанчына.

— Мама, а хто такія гэтыя А., М. і зноў А.? — пацікавіўся хлопчык. — Яны што, усе кепскія?

— Не, сыноч, гэта добрыя людзі. А вось гэты «Наш» — нягоднік. Але гэта, сыноч, дарослая справа. Давайце лепш вячэраць...

— Ура, картоплі ў мандзілях! З кісячком, мамка! — заскакалі на лаве пяцігадовая Волька і трохгадовы Ілля.

Жанчына прынесла ў місцы з істопкі пяць невялікіх кіслых агуркоў, перамяшала лыжкай у жбанку вяршкі з кіслым малаком і наліла кожнаму па няпоўнай конаўцы, каб хапіла ўсім патроху. Дзеці галоднымі вачыма пазіралі на яго, але не дакрануліся, бо ведалі: пачынаць есці трэба, калі мама скажа. Яна дастала з печы бульбу, перад Андрэйкам паклала чатыры, а перад меншанькімі па тры. І цяпер дазволіла есці.

— Толькі, дзеткі, не спяшайцеся...

Нюрка шчасліва назірала, як дзеці смакавалі бульбу, запіваючы кісячком, і думала, што бульбы хопіць да новага ўраджаю, а вось круп і мукі не засталася. Успомніла пра сход, які быў надоечы. Адамчык сказаў прама: «Цяжка ўсім, асабліва сем'ям, у якіх дзеці. Але арцель ім дапаможа. Не ўсім адразу, а паціху, пры патрэбе: прыходзьце, пішыце заяву, праўленне па кожнай сям'і будзе прымаць асобнае рашэнне. Не крыўдуйце, калі канторскія прыйдуць у хату, каб пераканацца, што ўсё закончылася. На складах ёсць трохі і жыта, трохі грэчкі, і пшаніца ды бульба ў буртах яшчэ нечапаная. Выжывем...»

«Во гэта чалавек, — думала Нюрка. — Не тое што нябожчык Гаўрыльчык, былы старшыня арцелі ніколі не дапамог, толькі адна гаворка была ў яго: а скуль я табе вазьму? Усе ж недаядаюць! Не бачыш, колькі галодных з Украіны прыходзіць? Цяжкі час...»

І зноў успомніла пра заметку ў газеце, пашкадавала Верку: «Цяжка ёй, гаруе маладзіца, а цяпер і за Ігната хвалявацца трэба? Каб з ім чаго кепскага не зрабілі. А Верцы ж зараз спакой трэба, дзіця пад сэрцам носіць!»

Накарміўшы дзяцей, Нюра адправіла іх спаць. Сама ж чакала Міколу, які сёння чамусьці вельмі доўга парадкаваўся на канюшні. З усмешкай і радасцю падумала: хто б сказаў, што з такога п'янтоса будзе такі добры чалавек і бацька? Клопату ў мужа, ведала, нямала, асабліва вясной, і яна шкадавала яго.

8

У прасторнай канюшні, якую пабудавалі пазамінулай восенню, па рашэнні праўлення аратыя і возчыкі пакідалі нанач калёсы і вупраж, плугі і бароны. За ўсю гэтую маёмасць адказвалі двое: сам Мікола Аўдзейчык і яго нядаўні памочнік Андрон Супчык.

Мікола з дзяцінства вадзіўся з Андронам, раслі яны побач, двор у двор, суседзі, і гадаваліся як браты-пагодкі. Толькі адно, за што не ўзлюбілі іх вяскоўцы — рана распазналі атрутны смак самагонкі. П'яныя дурнелі, да кожнага, каго выпадкова сустрэлі на вуліцы, прыдзіраліся. А калі хто скажа слова супраць, таго бязбожна збівалі.

Хлопцаў яднала і тое, што яны рана засталіся адны ў сваіх хатах. Ці не ў адзін год некалькі зім таму згасла ад незразумелай хваробы Міколава маці. Ён рос бязбацькавічам, як кажучь, без роду і племені. Казалі людзі: нагуляла Хрысцінка хлопчыка. Сын яе ні ў чым не папракаў, і з маткай быў добры. Дужа перажываў, калі яна хварэла, плакаў на яе пахаванні.

Андрона, наадварот, гадаваў састарэлы бацька, маці хлопца памерла зусім маладой. Некалі па суседстве старэйшы Супчык сватаўся да Хрысцінкі, але яна яго не прыняла. Праз год пасля таго, як памерла суседка, ён восенню накіраваўся ў лес. Захацелася старому позніх грыбоў — зялёнак і плюсаў тады было процьма. Пайшоў ды так і не вярнуўся дадому. Жывым мужчыну больш ніхто не бачыў. Старога франтавіка, які ваяваў яшчэ, казалі, у імперыялістычную і які вярнуўся з яе цяжка паранены ў галаву, шукалі ўсе, хто мог. Знайшлі праз тыдзень. Ніцма на атравелым полі ляжаў ён недалёка ад былога хутара Равевічаў, а побач стаяла поўная скрыня зеленавата-шэрых грыбоў... Нябожчыка пахавалі. А яго сын Андрон на пахаванні так перабраў, што ледзьве не пайшоў услед за бацькам. Адхаялі неяк. Клопат пра яго цяпер узяла на сябе Нюрка. Людзі не толькі не разумелі, чаму сіраціна пайшла замуж за такога п'янтоса Міколу Аўдзейчыка, дык яшчэ дапамагае Андрону. Праўда, праз нейкі час дзівіліся гэтаму шлюбу: жанчына свайго чалавека хутка прыбрала да рук, і той неспадзявана для ўсіх зусім кінуў піць. Ды неяк і сябра свайго прыструніў.

Аднак, аказалася, часова. Андрон не змог пазбавіцца заганы, піў, канешне, не так, як раней, але не цураўся гэтага атрутнага зеля, калі выпадала, ніколі не адмаўляўся зарабіць у людзей пляшку самагонкі. Ён так і не ажаніўся, халасцякаваў, жыў у бацькавай хаце. Аўдзейчык усё ж шкадаваў суседа-сябрука. Ён дамовіўся з Чэркасам і прыстроіў мінулым летам Андрона сваім памочнікам на канюшні: «Каб на вачах быў, пры дзеле, а то прападзе!..» Ад той пары строга кантраляваў, каб Супчык чаго благога не выкінуў і зноў не запіў. Андрон доўга трымаўся. Рабіў, як трэба. Так было да сённяшняга дня. Пасля абеду, калі калгаснікі з канюшні выкідвалі гной, вазілі яго на Дзікае Поле, ён раптоўна знік апоўдні.

Вечарам Мікола адзін прымаў коней і вупраж, карміў і паіў. Ён злаваўся на сябра, які так знянацку сышоў і ўсю работу зваліў на яго, нават сена і саломы не наклаў нанач у яслі.

Калі Мікола справіўся з ўсёй работай сам, ужо прыцемкам нарэшце ў канюшні з'явіўся Андрон. Ён быў моцна п'яны і ледзьве стаяў на нагах.

Міколу, справядлівага па натуре, ажно затрэсла ад злосці. Ён не стрымаўся, схопіў Андрона за каўнер і павалок з канюшні. Андрон супраціўляўся, размахваў рукамі, і тады Аўдзейчык моцна ўдарыў яго. Праўда, сілы не разлічыў, кулак слізгануў з пляча па сківіцы Супчыку, той не ўтрымаўся на нагах і расцягнуўся пасярод канюшні.

— Ты гэта што, паскуда? Ды я ж табе, гад ты вашывы... — Андрон застагнаў ад рэзкага болю. Не маючы сілы падняцца, ён праклінаў Аўдзейчыка. — Каб ты здох, паскудзь. За што так, гад, га... Няма ў цябе Хрыста, няма, няма. Можа, гора ў чалавека, а ты — біцца...

— У цябе адно гора — сплюнуўшы ўбок, злосна прамовіў Мікола. І ўсё ж дапамог таму падняцца на ногі, працягнуў руку. — Каб нагі тваёй сёння тут не было, чуеш! Папярэджваў — зап'еш, не паказвайся на вочы. Не люблю, уразумеў!

Андрон хістаўся, учапіўся за драбіну, і па-ранейшаму злосна сыпаў нядобрымі словамі:

— Паганы ты чалавек, ой, паганы. А я думаў — брата маю... Дзе ж падзеўся мой брат, той Мікола? Той самы Міколка... Ветрам здзьмула, як падмянілі. Але Андрон такі здзек над сабой не даруе... Ні ў жысць! Андрон Супчык — папомніш яшчэ, з табой, паскуда, разбярэцца. Хутка за ўсё разбярэцца... Ёсць каму цяпер за яго добрае слова сказаць. Будуць тутака перамены, тады мая возьме. Пабачыш хутка, як кіла, завішыш... — хістаючыся, Андрон зачапіўся за вупраж, і зноў упаў, ды няўдала, моцна падварнуўшы нагу.

Аўдзейчык не звяртаў на п'янага ўвагі, супакоіўся. Нетаропка зачыніў за сабой станок, дзе стаяў яго любімчык, жарэбчык Матыль, знадворку паставіў вілы, а потым накіраваўся да Супчыка. Зноў дапамог таму ўстаць і вывеў з канюшні.

— Ідзі, праспіся! Палохе тут яшчэ. Палоханы ўжо, — на развітанне сказаў ён Супчыку, і пайшоў зачыняць канюшню на замок.

Андрон не здаваўся, закрычаў злосна яму ўслед:

— Ты думаеш, бацькаўшчына тут твая? Прапісаўся тут, у канюшні, навечна? Прахам усе пойдзе, знай, дымам... На цябе таксама ёсць управа, і на жончынай сяброўкі мужа, каб ты знаў. На ўсіх цяперака ёсцака ўправа!

— Што ты вярзеш, дурань? Ідзі, праспіся, п'янчуга... — Мікола не слухаў пустабрэха, зачыніў дзверы ў канюшню і навесіў замок.

— А сам п'яны не быў? Кароткая ў цябе памяць, Міколка! Жончына спадніца засціла табе ўсё... Папомніш, Андрон на вецер словы не кідае... Хутка папомніш...

Дома Нюрка адразу зразумела, што Мікола не ў гуморы. Прыгатавала мужу памыцца і села побач вячэраць. Як ні хацеў, а перад жонкай Аўдзейчык быў бязвольны (з гэтым ён згодны з Андронам), расказаў пра п'янага дурня: гразіўся нават паскардзіцца Адамчыку.

Жонка не здзівілася, толькі адказала:

— Папярэджвала: не трэба табе такі памочнік, і Ігнат тады цябе адгаворваў, быў супраць.

— Праспіцца, я яму заўтра, на цвярозую галаву, усё выкажу. Пабачыш, прасіцца будзе. Гэта гарэлка гразіла, не Андрон. Ён неблагі, ты ж ведаеш.

— Чуеш, Мікола... — Нюрка раптам згадала пра заметку ў газеце. — Раёнка пра тое, што ўкралі проса раззваніла на ўсю акругу.

Мікола перастаў есці, уважліва паглядзеў на жонку.

— І што?

— Як быццам хто Ігнату помсціць... Нейкі, знаеш, «Наш» аб'явіўся. Так падпісана гэта заметка. Думаю, каму Верчын мужык мог дарогу перайсці, і не знайду ладу?

— А што піша?

— Што Адамчык патурае варожым элементам, і сам такі ж, маўляў, трэба прыгледзецца да такога кіраўніка. Могуць за гэта зняць Ігната. А ён нявінны. Вунь як за справу ўзяўся. Ой, не ведаю, што і будзе...

— Тут, ведаеш, Нюра, не ўсё проста. І Андрон — чуе мая душа, ведае нешта. Далібог, ведае...

З гэтымі цяжкімі думкамі Аўдзейчыкі леглі спаць.

9

Над зямлёй стаяла бяхмарная ноч. Бечынцы клаліся спаць, ведаючы, што заўтра будзе не менш цяжкі дзень, чым папярэдні. Такая яна, вясна-працаўніца, забірала ў людзей усю сілу, але і аднаўляла яе хутка, за кароткі перадых, за некалькі гадзін, бо ўсе ведалі: трэба рабіць.

Гэтае — «трэба» — у крыві палешукоў было спрадвеку.

Трэба было нараджацца на свет божы... Абавязкова трэба было хрысціць дзіця (цяпер улады не дазваляюць, але можна ў царкве дамовіцца і ў тайне пахрысціць, займець добрых куму і кума). Трэба навучыць дзіця ўсяму, што ўмееш сам, і вучыць трэба пачынаць, калі яно яшчэ ляжыць у начоўках, а не ўпоперак палацяў. Трэба выдаць замуж ці ўдала ажаніць, каб жылі дзеці ў багачці і ў шчасці. Трэба ўнукаў дачакацца, дапамагчы дачцэ з зяцем ці сыну з нявесткай падгадаваць іх. Трэба ў добрай бяседзе разам з людзьмі ўмець радавацца шчаслівай хвіліне. Трэба, урэшце, памерці ў час, пажадана, каб не мучыцца, каб адразу. І галоўнае тут, каб людзі, праводзячы цябе на той свет, абавязкова сказалі: «Цяжка працаваў, з мазаля свайго ўсё меў, з людзьмі ў ладзе жыў і род свой прадоўжыў, нікому ў бядзе не адмовіў дапамагчы, дык і даў яму Бог лёгка памерці! Які ж быў шчаслівы чалавек!»

З гэтым — «трэба» — жылі стагоддзямі на Палессі ўсе добрыя людзі і не прымалі іншае долі, іншага шчасця, чым праца. Нелюбілі гультаёў, абібокаў, пустабрэхаў — за такіх дачок замуж не аддавалі: няхай лепш у дзеўках заста-нецца!

Змяняліся часы, абставіны, а памяркоўныя палешукі жылі сваім, толькі ім зразумелым, жыццём, і ведалі, што гэтае жыццё ў іх багатае: калі працаваць — то да знямогі, калі спяваць — дык да хрыпаты, калі танцаваць — дык дакуль ногі трымаюць, калі вяселле правіць — то каб далёка было чуваць... І абавязкова, каб кожны сусед вясельную чарку, таксама працай тваёю дабытую, падняў за здароўе маладой сям'і, а калі хрэсьбіны зладзіць — то трэба прывеціць і старога, і малага. А калі кахаць — то так ціха, салодка, як апошні раз...

...Верка стомленая, напрацаваўшыся днём на трактары, спала на мужавым плячы. Ігнат пацалаваў яе, сонную, у скроню, стараўся і сам здацца, заснуць. Толькі сон ніяк не прыходзіў. Ён думаў пра тое, што будзе з ім і ёй далей. Усё ў іх жыцці няпроста, як і няпроста ў жыцці вяскоўцаў, людзей, з якімі непарыўна звязаны яго лёс, і Верчын лёс.

Узрушаны, праз акно ён глядзеў на светлае неба, дзе гаспадарыў дугападобны месяц. Яго жоўтае святло лілося ў хату, і ад гэтага таксама спаць не хацелася. Але ён такі прымусіў, загадаў сабе — трэба, бо заўтра «варон будзеш лічыць». І праваліўся ў сон гадзіны на дзве. Яму сніўся незразумелы сон: нібы страшным агнём гарэла неба.

Ён расплюшчыў вочы, у душы з'явілася прадчуванне немінучай бяды, і зразумеў, што гэтай ноччу больш не засне...

10

Верка па-ранейшаму соладка спала, паклаўшы галаву яму на плячо. Каб не пабудзіць яе, ён павольна падсунуў пад галаву ёй сваю падушку, і жонка нават не паварушылася. Ціха за грубкай пасопвалі дзеці. Ігнат чуў іх спакойнае, роўнае дыханне. Каб сярод ночы нікога не разбудзіць, ён на дыбачках выйшаў у пярэднюю, прыкрыў за сабой дзверы.

З печы дагэтуль яшчэ ішоў цёплы дух. Ігнат навобмацак знайшоў штаны, гімнасцёрку і картовы пінжак, якія звечара развесіла прасушыцца жонка, хуценька апрануўся, абуў керзавыя боты, глынуў з карца гатаванай вады, настоенай на грушах-дзічках, і выйшаў з хаты.

Ноч была светлая, цёплая, але адчувалася вільгаць, якая ўсё яшчэ выпарвалася з зямлі.

Ігнат стаяў на ганку і ніяк не мог надыхацца свежым паветрам, такім, здавалася, густым, па-сапраўднаму вясеннім, якое крыху п'яніла галаву. Стаяў і думаў, што праз дзень-два выкінуць свой буйны цвет грушы і яблыні. Колькі працы будзе пчолкам!.. І як хораша будзе людзям...

Стаяў доўга, думаючы: каб толькі замаразкі не вярнуліся. Не, не павінна, не паказвае на тое. І зноў падумаў: а ці не вярнуцца ў хату, проста паляжаць каля Веркі, можа, яшчэ і засне, ну не ісці ж зараз, у тры гадзіны ночы, у кантору...

З іншага боку, здаецца, уздрамнуў, і гэтага хапіла, адчуваў сябе бадзёрым. А ў канторы накапілася процьма таго, што павінен быў зрабіць яшчэ заўчора. Звечара ў думках паспеў спланаваць, як расставіць людзей, куды каго накіраваць. Трэба было найперш праверыць дзённыя справаздачы брыгадзіраў, каб з самага ранку абавязкова далажыць у раён. Адтуль тэлефанавалі штораніцы, часам звязваўся з ім і сам Нікіценка. Не хваліў, але і не папракаў. Цяпер Ігнат і сам крыху супакоіўся: за тыдзень арцель выраўнялася па ўздыме зябліва, унясенні ўгнаенняў, па сяўбе, як сказаў Нікіценка, дык нават выбілася ў перадавікі, засталіся нейкія лапікі. Ігнат паспрабаваў пагаварыць з ім пра арыштаваных бечынскіх калгаснікаў, але Нікіценка як адрэзаў: «Разбярुцца. Не лезь, куды цябе не просяць!» Гэтыя словы сакратара райкама партыі здзівілі. Ігнат яшчэ хацеў спытаць, але пасаромеўся: калі, нарэшце, прыедзе тая страшная камісія, якую баяцца нават старыя бальшавікі? Ды так і не знайшоў слоў, не рашыўся, адчуўшы, што Нікіценка быў не ў гуморы. Вырашыў: калі не едзе, то не так усё ў іх і кепска.

За гэтымі ўспамінамі-развагамі Ігнат не заўважыў, як прайшоў вялікі адмежак шляху да цэнтра вёскі. Калі ж мінуў невялікі і заўсёды мокры прыбалатак, які сваім гнілым хвостом дзяліў вёску на дзве часткі, і выбіўся на пагорак, леваруч, амаль побач з хатамі, у ясным святле месяца ўбачыў калгасныя будынкі.

Гады два таму тут пабудавалі прасторныя памяшканні новай калгаснай фермы. Гэта была заслуга Чэркаса, які выбіў будаўнічы лес, дошкі і гонту. За цвікамі і скобамі справа не стала — ёсць свая кузня. І лічы за зіму брыгадныя цесляры вывелі пад дах цёплыя два кароўнікі і цялятнік. Цяслярылі там і Ігнат з бацькам. Праўда, стары нечакана захварэў, падхапіў прастуду і праваліўся на хутары больш за месяц. Агапка ды Ігнат дужа перажывалі за Сцяпана, думалі, што памрэ. Фельчара ў вёсцы яшчэ не было, ды і ехаць у раённую бальніцу стары не схацеў, хаця слухаўся жонку, спраўна лячыўся. І дзякуючы ёй, розным адварам з зёлак, у якіх яна разбіралася як ніхто ў Бечыне, націранням і банькам, стары падняўся на ногі.

Раптам Ігнатавы думкі перабіў заядлы брэх сабакі ля фермы. А потым адтуль пачуўся і голас вартаўніка Хведара Аксёнчыка.

— Змоўч, воўчае мяса! — крычаў ён. — Расхадзіўся тут. Пайшлі лепш на наш новы фронт!..

Сабака змоўк, відаць, паслухаўся свайго кармільца.

А Ігната Хведаравы словы вельмі расмяшылі: бач, новы фронт. Менавіта ён, Ігнат, загадаў, каб Аксёнчык разам са сваім напарнікам Іллэй Макарэвічам вартавалі не толькі ферму, але і новую канюшню. Тады Аксёнчык доўга незадаволена бурчаў, прыдумаў да нечаканай «начной прыбаўкі» да сваіх бяссонных абавязкаў такі выраз — «новы фронт». Цяпер многія арцельныя нядаўна пабудаваную канюшню так і называлі: «Хведараў новы фронт».

Зразумеўшы, куды збіраецца вартаўнік, Ігнат супакоіўся: значыць, усё ціха і трубавацца яму няма чаго. Пайшоў далей і зноў згадаў пра арыштаваных Івана Асіпенку і Алеся Макарэвіча: чым ён ім зараз можа дапамагчы? Нікіценка яго просьбы нібы не чуе зусім. Ігнат разумеў, што Коршак тады сказаў яму праўду: забяруць і асудзяць. Хоць людзі насенне сабралі замест украдзенага, хоць і ў раён, і ажно ў Маскву паслалі просьбы не караць Асіпенку і Макарэвіча, усе арцельцы падпісаліся, усё адно атрымлівалася, што яны, бечынцы, не маюць права мець сваёй думкі.

Ігнат ніяк не мог зразумець, як можна лічыць Асіпенку і Макарэвіча ворагамі? Гэта няправільна. Гэта памылка. Таму вырашыў, падабаецца гэта каму ці не, а трэба яшчэ раз раніцай сур'ёзна пагаварыць з Нікіценкам: прасіць, каб заступіўся за іх...

За пагоркам, метраў за дзвесце адсюль, крыху правей, адразу за агародамі калгаснікаў і бліжэй да цэнтральнай часткі раскіданай вёскі, пры святле месяца ён ужо бачыў канюшню. Ігнат хутка набліжаўся да яе, спадзеючыся менавіта тут пераняць Хведара Аксёнчыка, пагутарыць з ім. І сапраўды, падалося, вартаўнік абыходзіў канюшню, і знаёмая Ігнату постаць схавалася за вуглом новай прамавугольнай будыніны.

Ігнат прыспешыў крок, і, скарачаючы шлях, пайшоў па вытаптанай сцяжынцы ўздоўж неглыбокага, але сёлета паўнаводнага раўчука, і хутка дабраўся да тыльнай агароджы выгульнага двара канюшні. І толькі пералез праз свежаабчасаныя сасновыя жэрдкі, ад якіх яшчэ вельмі моцна пахла смалой, як знянацку з другога боку, з уваходу ў канюшню, пачуліся незнаёмыя галасы. Гэта яго насцярожыла, прымусіла не спяшацца: там нешта было не так.

Ён паціху наблізіўся да сцяны канюшні і прыціх. Аднак нічога больш не пачуў. Тады вырашыў незаўважна падысці яшчэ бліжэй. Калі ж дабраўся да вуглавога выступу, зноў сцішыўся і прыслухаўся.

Там, ля дзвярэй канюшні, валтузіліся людзі. Нарэшце, пачулася, як басавіта-незадаволены хрыпаты мужчынскі голас запатрабаваў:

— Я сказаў табе, паскуда, палі!

— Дык мне ж труба будзе, Зміцер! Не буду. — голас гэты Ігнату быў знаёмы.

— Не жартую, ведаеш жа, стрэлю! — прыгразіў незнаёмы голас. — Што падказаў з прасам, за тое маладзец. Але ты мне павінен, пра даўжок памятаеш? Падпальвай, кажу, сволач п'яная. Ці не спецыяльна, Свірыд, ён так сёння набраўся? Зноў хоча быць чысценькім? Мо думаў, без яго гэтым бальшавіцкім гадам вясёлае свята ўчынім? Папомняць 1 мая 1939-га мае землячкі...

Ігнат зразумеў: ля дзвярэй канюшні толькі трое. Замыслілі кепскае. І адзін з іх — не хто іншы, як Андрон Супчык. Дакараў сябе: «Во, гад, я ж

быў супраць, каб гэты прапойца памагаў тут Аўдзейчыку! Во варажына!» Але трэба было зразумець, што там адбываецца на самай справе, і ён выглянуў з-за вугла.

У двух месцах каля канюшні злыдні наклалі салому — яе Аўдзейчык і брыгадныя склалі ў стагі метраў за трыста адсюль, каля рослых таполяў. Двое — з іх Ігнат адразу пазнаў Андрона, які стараўся саўладаць з запалкай, а другі, Адамчыку падалося, не, не падалося, быў Зміцер Аскерка, вінтоўкай падсоўваў пад дзверы канюшні салому. Быў яшчэ і трэці: высокі, барадаты мужчына, твару яго Ігнат не бачыў, ён нёс абярэмак саломы. Ігнат адхіліўся, яму падалося, што Аскерка паглядзеў сюды, і ў гэты момант за вугал канюшні данёсся едкі пах дыму.

Ігнат быў у роспачы. Ён не ведаў, што будзе рабіць у наступную хвіліну, але разумеў, што голымі рукамі з трыма, а двое з іх былі ўзброеныя, аднаму яму не справіцца. Бегчы, будзіць людзей? Але будзе ўжо, палічыў, позна: пакуль дабяжыць да першай хаты, пакуль пабудзіць каго — канюшню ахопіць полымя, не ўратуеш ні коней, ні будынак...

Раптам ён заўважыў утаптаную ў зямлю тоўстую частаколіну. Мільганула думка: усё ж у руках нешта будзе. Толькі частаколіна не паддалася яму, была добра ўтаптана капытамі жывёл. Нарэшце ўсё ж вырваў яе з зямлі, і ў тое ж імгненне з адваротнага боку канюшні пачуўся залівісты брэх сабакі і грозны голас вартаўніка:

— Вы што гэта тут уздумалі. А ну, рукі ўверх!.. Страляць буду!

Ігнат абрадаваўся: цяпер ён не адзін. Вырасыў напалохаць і дэзарыентаваць тых, хто быў пад канюшняй. Крыкнуў, каб пачулі і злыдні, і Аксёнчык:

— Дзядзька Хведар, мы тут, нас многа, страляйце, калі што, акружаем гадаў... Калі што, напавал б'ём! Аскерка, здавайся — табе дарогі іншай няма, чуеш! Адкуль прыйшоў — туды і пойдзеш! А ты, Андрон, тушы салому, калі хочаш жыць!.. Выконваць!

Там, ля дзвярэй канюшні, пачуўшы пагрозу, на нейкі час застылі ў здранцвенні. Першы ачомаўся, хоць і п'яны, Супчык, і кінуўся рашуча адкідаць кучы саломы, якая пачала ўзгарацца. Толькі яму не далі гэта зрабіць — Аскерчык пырнуў яго фінкай у жывот, і Андрон, адыходзячы, ціха апусціўся на зямлю.

Азірнуўшыся, напалоханы Аскерчык заўважыў Ігната Адамчыка, які бег да яго. Мабыць, яму са страху падалося, што ў таго ў руках вінтоўка. А з другога боку нечакана бабахнула дубальтоўка вартаўніка, і Аскерка, схопіўшыся за руку, відаць, драбіна зачэпіла яго, пабег уцякаць. За таполі, кінуўшы салому, сігануў і той, другі зламыснік. Услед за ім гнаўся раз'юшаны сабака. Яшчэ праз імгненне зноў пачуўся стрэл — Ігнат заўважыў, як грузны вартаўнік рушыў за злачынцамі, і, зразумеўшы, што злыдняў не дагоніш, кінуўся да канюшні, схіліўся над Андронам. Той ляжаў нерухома насупраць дзвярэй у канюшню і не дыхаў. Ратаваць Супчыка было позна. Затое ў двух месцах разгаралася полымя: вось-вось яно ахопіць ужо высахлае сасновае дрэва, і тады нічога не паправіш.

Частаколіна ўсё ж спатрэбілася Адамчыку — ёй адкідваў ёю далей ад будынка салому, што ўвачавідкі разгаралася і разгаралася. Ігнат, хоць абпальваў рукі, але ж не дапусціў, каб яно перайшло вышэй, да страхі, і, нарэшце, збіў яго.

Затым кінуўся да другога падпалу, што быў з левага боку канюшні, там агонь таксама хутка разгараўся, і ўжо яго языкі сягалі вышэй за чалавечы рост.

— Ігнат, у карышце вада... Там вядро ёсць. Заліць трэба, каб не ўзгарэлася. Во, паскудзі, што ўздумалі... — Адамчык пачуў словы вартаўніка, убачыўшы, як той спяшаецца да калодзежнага жураўля.

Чамусьці падумаў: добра што Мікола Аўдзейчык, калі паіў коней, забыўся нанач схаваць вядро ў канюшню. Хведар цяпер дапаможа яму затушыць агонь, каб не разгарэўся зноў, як нечакана аднекуль збоку грымнуў стрэл.

Перад вачыма Ігната ўсё захісталася, і ён, як падкошаны, паваліўся на зямлю...

11

Схуднелыя і абыякавыя да свайго лёсу брыгадзір Іван Асіпенка і вартаўнік Алесь Макарэвіч сядзелі ў закутку, на лаве падсудных. Побач з імі, абAPERшыся на сцяну, стаяў малады бязвусы міліцыянерчык. Арыштаваныя зрэдку падымалі вочы то на землякоў, то на сцэну, дзе за шырокім сталом, накрытым чырвонай тканінай, сядзеў немалады каржакаваты суддзя. Гэта быў хваравіты, з жоўтымі круглякамі-вачыма, мужчына. Ён адразу запатрабаваў, каб у зале было ціха, і ўважліва слухаў пракурора, потым следчага Коршака, затым крыху пісклявым голасам распытваў глухаватага старога вартаўніка: як і што было.

Суд ішоў ужо другую гадзіну. Паказальнае разбіральніцтва па просьбе кіраўніцтва раёна ладзілася ў Бечыне ўпершыню. У клубе было душна і млосна. Прычына таму — неверагодная чэрвеньская спёка, што з самага ранку падала на зямлю, ад яе не ратаваў нават і лёгкі ветрык і кароткачасовыя дажджы. А тут сабралася амаль уся арцель, людзі бітком набіліся ў памяшканне. Месцаў на вузкіх лавах усім не хапіла. Каб расадзіць прыбыўшых членаў шостаі брыгады, якія прыйшлі ўсе да аднаго нават з сем'ямі, старшыня сельсавета Салавейчык арганізаваў камсамольцаў, і тыя прынеслі з сельсавета дадатковыя лавы. Іх неяк уціснулі ўперад, па баках, але і гэтага не хапіла. Ды людзі не крыўдавалі, сцішана стаялі каля адчыненых насцеж дзвярэй.

Тым часам суддзя падрабязна дапытваў Асіпенку. Брыгадзір, які, здавалася, за гэтыя месяцы пастарэў, асунуўся, абыякава і коротка адказваў на яго пытанні, яны яму, адчувалася, надакучылі. Асіпенка за гэты час ні разу не глянуў у залу, баючыся сустрэцца вачыма са сваёй хударлявай Грыпінай, якая сядзела ў другім радзе і ціха плакала, глытаючы даўкія камякі. Побач з ёй быў разгублены старэйшы сын Асіпенкі Мікола і яго цяжарная маладзічка Маруся.

Непадалёк ад сям'і арыштаванага брыгадзіра, з другога краю, сядзелі, узрушаныя, трое Адамчыкаў: Сцяпан, Агапка і іх нявестка. Побач з загарэлай Веркай, якая ўжо не хавала сваёй цяжарнасці, сцішыліся Нюрка і яе пануры Мікола Аўдзейчык.

— Дык вы прызнаеце сваю віну, таварыш Асіпенка? — вочы-круглякі суддзі глядзелі праз вузкія акуляры на арыштаванага з нейкай нервовай заклапочанасцю. Усім сваім выглядам гэты чужы чалавек нават і не імкнуўся схаваць, што яму ўжо надакучыла млецць у гэтым душным і потным клубе, у якім яго прымусілі чыніць суд з-за скаргаў гэтых людзей, якіх ён так да канца і не мог зразумець. Ён нават мову іхнюю, выхадзец з Урала, якога лёс закінуў на Палессе, не мог разабраць, і яму так хацелася зараз схавацца куды-небудзь у цянёк, пабавіць час каля рэчкі ці каля возера.

Брыгадзір адказаў не адразу. Нарэшце, падумаўшы, цвёрда прамовіў:

— Сваю віну не прызнаю. Я не мог здагадацца, што нехта падкапаецца пад склад і будзе такім хітрым спосабам красці наша арцельнае дабро...

— Вы хочаце сказаць, што добра выконвалі абавязкі брыгадзіра, кантралявалі работу вартаўніка, таксама падсуднага Макарэвіча? — суддзя ажно заёрзаў на табурэтцы, нібы яму хто іголак туды панатыкаў.

— Людзі — сведкі, — ціха сказаў Іван, краем вока акінуўшы залу, і затым гэтак жа цвёрда дадаў. — Калякціў знае лепш за мяне, як працаваў, што рабіў. Я стараўся. Нікому зла не чыніў. Во яны, людзі — хай скажуць.

— Ды што там казаць: адна з лепшых шостая, яго брыгада, — выгукнуў, не вытрымаўшы, Мікола Аўдзеічык. — Не вінаватыя яны...

— Аге ж, людцы, ці ж правільна судом браць невінаватых, — прамовіла і Надзя Салавейчык, жонка старшыні сельсавета. На яе ў гэты момант злосна зыркнуў сам Салавейчык, і яна адразу аціхла, апусціла вочы.

— Тых злыдняў лепш лавіце, а яны чэсныя.

— Ну, расмяшылі народ! Дзед Алесь — вораг народа.

— Не па закону, не тых судзіце.

— І проса, намі сабранае, каб іх не судзілі, даўно колосіцца, а іх усё роўна судзяць. Ці ж справядліва? Гэта так па савецкім законе?

Шум і гвалт распачаўся ў клубе. Як бы нешта прарвала ў людской свядомасці: незадаволенасць загарэлася ў іхніх вачах з-за таго, што маўчалі дагэтуль, дапусцілі, што такое тут адбываецца сёння. Ды такога зусім не павінна быць, і тых, каго трымаюць пад арыштам, народ жа ведае: добрыя і паважаныя, працавітыя людзі.

Суддзя ажно ўскочыў, яго твар пакрыўся буйнымі кроплямі поту, ён пачаў стукаць алоўкам па графіне, але калгаснікі не сціхалі. Іх таксама стараліся супакоіць сакратар парткама Верабей і старшыня сельсавета Салавейчык, ды дарэмна. Але ж як пачаўся гвалт, так і завяршыўся, калі людзі, што стаялі ля парога, расступіліся, і ўсе ўбачылі там першага сакратара райкама партыі Нікіценку, і таго, каго не спадзяваліся сёння сустрэць — маладога Адамчыка.

Яны прабіраліся праз жывую сцяну да сцэны, а жанкі ўзрадавана ківалі галовамі, не зводзячы вачэй з Ігната, перагаворваліся:

— Ігнатка, наш саколік, ой добра ж, што паправіўся...

— Гэта ж, старшыня наш тут. Не дасць у крыўду сваіх...

— Бледны, бледны зусім глядзі, наш Адамчык...

— Нічога, Верка ў яго што трэба баба, дагледзіць, паправіцца хутка дома...

З надзеяй на прыйшоўшых глядзелі арыштаваныя. Адамчык і Нікіценка па чарзе прывіталіся з людзьмі, і сакратар райкама перадаў нейкія паперы пракурору. Той толькі прабег па іх вачыма, устаў і сказаў:

— У справе паявіліся новыя абставіны. Прашу суд аб'явіць перапынак.

Незадаволены суддзя вымушаны быў пагадзіцца, хутка пакінуў сцэну, а за ім следам падаліся пракурор і следчы.

Ігнат адразу прывітаўся за руку з падсуднымі, і ў вачах тых загарэўся агеньчык надзеі, што ўсё будзе па справядлівасці.

А Адамчык ужо шукаў вачыма ў зале сваіх. Заўважыў: яго Верка і маці плакалі ад шчасця, убачыўшы сына і мужа, расчуліўся і стары бацька. Ігнат усміхнуўся і падміргнуў сваім родным, маўляў, усё са мной добра.

Нікіценка тым часам скарыстаў момант і звярнуўся да вяскоўцаў.

— Дарагія таварышы, члены арцелі, а правільней цяпер трэба казаць, калгаса «2-я пяцігодка»! Канешне, кепска, што мы ў такіх абставінах сустрэ-

каемся зноў, але ж так здарылася. Хто мяне не памятае, нагадаю: Андрэй Мікалаевіч Нікіценка, першы сакратар райкама партыі. Я, і гэта праўда, раней часта бываў у вас, толькі ад сёлетняй зімы неяк вась не выпала.

— Ведаем вас, а як жа, таварыш Нікіценка, — падаў голас з першага раду адзін са старэйшых жыхароў Бечына, яму ўжо на дзявяты дзясятка павярнула, былы хутаранец Паўлюк Буйкевіч.

— Добра, што ведаеце. Дык вась што я вам, людзі добрыя, скажу. Сёлетняя вясна, канешне, вам падкінула клопату. Канешне, усім вам было нялёгка, асабліва выконваючаму абавязкі старшыні калгаса Ігнату Сцяпанавічу Адамчыку. Шчыра скажу, я асабіста перажываў, ці зможа гэты малады яшчэ чалавек вытрымаць, арганізаваць людзей, ды разам з імі адолець гэтую стыхію, грамадна спрацаваць і адсеяцца. Думаў — збяжыць! Але ж ён змог, і вы разам з ім справіліся з непагадзю, нават у перадавікі выйшлі. Праўда, тут яшчэ гэты крадзеж, які ўчынілі ворагі нашай улады і якія хацелі забіць Ігната Сцяпанавіча... Шмат што сапсавалі ў вашым калектыўным жыцці. Але нічога, усё ў вас наладзіцца.

Нікіценка падміргнуў Ігнату, які сядзеў на краі лавы, там дзе пад аховай знаходзіліся падсудныя, і ўважліва слухаў партыйнага кіраўніка.

— А вась пра гэтых людзей, якіх сёння тут судзяць, хачу сказаць наступнае. Права вырашаць — вінаватыя яны ці не — дадзена не мне з вамі, а толькі суду. Я ж магу выказаць сваю думку як бальшавік. Тое, што вы падтрымалі, паверылі свайму кіраўніку, праявілі сапраўдны калектывізм, сабралі проса і не сарвалі сяўбу, гаворыць пра многае. Так, таварышы бечынцы, вас нельга не паважаць, бо вы сёння — калектыву людзей, які хоча, можа, умее і будзе, я ўпэўнены ў гэтым, працаваць у новых сацыялістычных умовах, і паказваеце ўсяму народу, што мы ідзём правільным шляхам. Агульнымі намаганнямі абавязкова яшчэ зробіце ўсё дзеля таго, каб і «2-я пяцігодка», і наш раён, а з ім і рэспубліка, Савецкі Саюз паспяхова ішлі да агульнай светлай мэты: новага грамадства роўнасці і справядлівасці...

Людзі сталі пляскаць Нікіценку, ён толькі на гэта ўсміхнуўся, і рукою паказаў, што яшчэ не закончыў.

— Але, таварышы, ёсць яшчэ варожыя элементы і іх хаўруснікі, якія нам перашкаджаюць. Ужо даказана: да смерці таварыша Мірончыка, і да падпалу канюшні вашага калгаса, і да ранення таварыша Адамчыка мае адносіны банда на чале з недачалавекам, сапраўдным зверам Зміцерам Аскеркам. Адкуль такія, як ён, бяруцца? Ды вырас ён тут, на вашай зямлі, і вырасціла яго не ваўчыца, а, зразумела, маці. Але ў сям'і, відавочна, не без вырадка. Міліцыя пакуль не напала на іх след, думаем, часова бандыты скрыліся на тэрыторыі іншых раёнаў. Але іх дарога кароткая: Аскерка аб'яўлены ў вышук на тэрыторыі не толькі БССР, але і ўсёй нашай вялікай краіны. А ад вас, калгаснікаў, патрабуецца адно: быць пільнымі, берагчы калгасную маёмасць як зрэнку вока. І паведамляць, куды трэба, калі часам будуць нейкія праявы гэтых бандытаў.

І вась яшчэ адно: нядаўна пайшоў з жыцця таварыш Чэркас, вопытны бальшавік і гаспадарнік. Памяць пра яго застанеца ў нашых сэрцах. Але ж жыццё працягваецца, і «2-й пяцігодцы» патрэбны новы кіраўнік. Райкам партыі і райвыканкам рэкамендуе вам выбраць старшынёй праўлення чалавека, які на справе даказаў вернасць нашым савецкім ідэалам, паказаў сябе як здольны арганізатар. Я кажу пра прысутнага тут Ігната Адамчыка. Урачы падлячылі яго, тыдзень адпачне дома, і на працу, таварыш Адамчык. Будзем лічыць, што сёння ў вас адначасова і выбарны сход, тым больш што і праўлен-

не, і ўсё мясцовае начальства тут у поўным складзе. Думаю, можам прагаласавець, калі не будзе іншых прапаноў.

— Не, не будзе. Мы за Ігната Адамчыка! — выкрыкнуў з глыбіні клуба нехта з мужчын.

— Тады прашу прагаласавець, — Нікіценка застаўся задаволены, пабачыўшы, што калгаснікі ўсе да аднаго паднялі рукі.

— Што ж, Ігнат Сцяпанавіч, нялёгка ў вас лёс, давер людзей трэба будзе апраўдваць кожны дзень. Пспеху табе! — Першы сакратар моцна паціснуў выбранаму старшыні калгаса руку. А Ігнат Адамчык выглядаў разгубленым.

... Суд, які працягнуўся пасля выступлення Нікіценкі і выбарна новага старшыні калгаса, доўжыўся яшчэ з паўгадзіны. А пасля ўспацелы суддзя стаў агучваць прыговор.

— ...Прызнаць віноўнымі ў стварэнні ўмоў для крадзяжу калгаснай маёмасці брыгадзіра шостага брыгады калгаса «2-я пяцігодка» Івана Асіпенку і вартаўніка брыгады Аляксандра Спірыдовіча. Аднак, улічыўшы добрыя характарыстыкі вышэйназваных членаў калгаса, адсутнасць ранейшых прававых парушэнняў і старанную працу да часовага пазбаўлення волі ў сувязі са справай аб крадзяжы калгаснай маёмасці, а таксама аднагалоснае хаданіцтва ўсіх членаў калгаса і яго праўлення, мясцовых партыйных і савецкіх органаў, улічыўшы, што ў поўным памеры гаспадарцы пакрыты страты, апраходавана ад калгаснікаў на карысць калгаса 412 кілаграмаў проса, на што маецца адпаведная даведка за подпісам намесніка старшыні калгаса Ігната Адамчыка і рахункавода Васіля Касабуцкага, суд вырашыў: вызваліць Івана Асіпенку і Аляксандра Макарэвіча ад судовай адказнасці і з-пад варты ў зале суда...

Развітваючыся, Андрэй Коршак усміхнуўся старшыні калгаса:

— Не ведаю, якім чынам, але тваім мужыкам выпала жыць: скарга да самога, — ён вачыма паказаў на партрэт Сталіна, што вісеў у самым цэнтры сцэны, — неяк дайшла. У Мазыры не ўяўляеш які перапалох з-за гэтага вашага пісьма Сталіну, іначай па дзясятцы было б тваім.

Збялелы Ігнат Адамчык быў узрушаны пачутым.

Заканчэнне ў наступным нумары.

Уладзімір ГАЎРЫЛОВІЧ

СЭРЦА СВАЁ НЕ ПАДМАНЕШ...*

Раман

Абпаленае неба

Частка трэцяя

1

Ігнат ажно ўспацеў, пакуль паставіў апошнюю кропку, апісваючы вынікі працы калгаса за апошні, 1940 год. Цяпер з палёгкай уздыхнуў: калі саб'ецца раптам заўтра, то перад вачыма будуць уселічбы, і проста прачытае тое, што напісаў гэтай бяссоннай і душнай ноччу. А ўвогуле людзі сталі жыць лепш: у іх ужо ёсць хлеб і да хлеба...

Нікіценка, які прязджаў у калгас яшчэ ў пачатку чэрвеня, застаўся задаволены ўбачаным, пахваліў старшыню:

— Ну, вось, скажы мне, неразумнаму гарадскому чалавеку: чаму ты можаш у час і пасеяць, і ўбраць, а суседзі — не? — І не чакаючы адказу, прачытаў: — Не памыліўся райкам у табе, Ігнат Сцяпанавіч. Гэта добра. Дык каб быў гатовы: паднімуць, абавязкова паднімуць цябе, рыхтуй справаздачу. Я сваё ж слова таксама скажу: не лайдачыце. На 22 чэрвеня прызначаны сход раённага актыву.

— А што за пагрэба такая? — здзівіўся Адамчык.

— Звычайная справа: плануем абмеркаваць гаспадарчыя пытанні, звязаныя з заканчэннем вясенніх палявых работ і падрыхтоўку да ўборкі ўраджаю. Ну, трэба ж бачыць, як хто адносіцца да працы. Вось цябе і паставім у прыклад, каб астатнія падцягваліся.

І ён паехаў, пакінуўшы разгубленага старшыню калгаса, які ні за што не мог больш сёння ўзяцца. Хвалявала пачутае: не для пахвалы ж ён чыёйсьці робіць, а каб жылося ім, бечынцам, лепей, чым у старыя часы. І з партыяй, можа, не трэба было асабліва спяшацца?

Бяззорная і ўдушлівая ноч рашуча саступала свае правы дню, калі Ігнат, нарэшце, патушыў лампу. Ён расчыніў дзверы і ціхенька прабраўся ў чыстую палову. Тут, за шырмай спалі падрослы Ванька і шчабятуха Нінка. Паўтарагадовы Васілёк смачна пасопваў побач з іх з Веркай ложкам, у самаробнай калысцы-чатырохножцы: некалі яе, глыбокую і шырокую, ён разам з бацькам

* Заканчэнне. Пачатак у № 1, 2018 г.

здавалі яшчэ на хутары для іх першынца. І вось трэцяе дзіця Адамчыкаў гадуецца ў ёй.

Ігнат нахіліўся і пацалаваў у вільготны лобік сына. Ён не хаваў ад жонкі — зрабіла яго самым шчаслівым бацькам на зямлі, які гадуе свайго кроўнага сына. Так, і Ваньку Ігнат любіў, як сваё дзіця, але ж часам аднекуль з глыбіні яго памяці выплывалі думкі-згадкі пра сапраўднага бацьку хлопчыка. Часам Ігнат баяўся, каб хто чужы не сказаў, што вось хлопец зусім не падобны на яго, і тады раскрыецца ўся праўда, што не сваё дзіця гадуе ў хаце, а сябравага сына. Хаця ж гэта нічога не зменіць, ён ад Ванькі не адцураецца нізашто, бо, як думалася яму раней, да нараджэння Васілька, свайго сына яму Верка наўрад ці народзіць. І вось неспадзяваная радасць, яго Верка падаравала яму яшчэ адно шчасце — сына.

Яшчэ тады, калі яна вучылася ў МТС і ўпершыню прызналася мужу аб цяжарнасці, ён быў упэўнены, каго яна носіць пад сваім сэрцам. Жонка смяялася з яго ўпэўненасці, казалася, каб не надта так спадзяваўся, і няблага было б, калі б з'явілася на свет яшчэ адна дзяўчынка-памочніца. Аднак ён і слухаць не хацеў. Ігнат верыў: у яго будзе ўласны сын, якога з такім трапяткім хваляваннем чакаў яшчэ той, першай іх зімой, калі яго мары, права на хуткае бацькоўства, былі знянацку парушаны. Нават праз гэтулькі гадоў, ён да дробязяў памятаў пачутае ў адрыве на хутары яго бацькі, як ён, прыехаўшы з Бечына, складваў збрую і душыўся горкімі, пякучымі слязьмі. Наноў перажывалася тое, мінулае: здавалася, ён зараз чуў размову за сцяной Веркі і Рыгора, іх збалелыя словы і прызнанні.

«Якая ты стала, Верка... Я шукаў цябе на хутары. Думаў: дзе яна, мая Верка? А ты тут... Што ты тут робіш, Верка? Зараз адпачну, і пойдзем, пойдзем дадому, праўда?» Рыгораў голас дрыжаў, зрываўся, пераходзіў на шэпт: «Пайшлі дадому, Верка... Цяпер я дайду, цяпер я буду жыць!...»

Ігната захапіла перажыванне: гэта ж перад якім выбарам стаяла яго Верка, што ў яе тварылася на душы, хто даў ёй сілы сказаць праўду, вырваць з сябе яе: «Замужам я... З Ігнатам жыву. Позна нам, Рыгорка...»

Нібы толькі што тое было, ён чуў, як яна плакала, сутаргава, натужлива. І вось ён, Рыгор, падалося, разгубіўся, не чакаючы такога страшнага для яго адказу, а потым сказаў ціха, разважліва: «Як ты магла... не дачакацца? Хаця — усё правільна. Жывому жывое, мне няма ў чым цябе папракнуць... Я не віну цябе, сам вінаваты ва ўсім. І няма таму мне долі на зямлі...»

Вочы Ігната памакрэлі ад слёз, калі глыбокая ноч нагадала просьбу сябра, каб Верка пацалавала таго на развітанне. Уявіў, як Рыгор агарнуў яе, Ігнатаву каханую, сваімі рукамі. «Што ж, сваю дарогу не мінеш. Бачыш... Жывіце шчасліва. Забудзь мяне — як не было. Нічога не было. Лепей яно так будзе... Мо і я ў дурным свеце дзе зачэплюся... Ідзі...»

І вось, вось зараз Верка скажа тыя словы, самыя важныя, магчыма, для Рыгора, бо старалася падтрымаць, выратаваць ім абодвум дарагога чалавека ад чагосьці страшнага, наканаванага: «Рыгор... Было, Рыгор. Усё было... І будзе ў памяці. Грубая я ад тае нашай ночы. Што не вернеш... Але з другім я. Позна, я не магу...»

Ён не ведаў, ці спынілі яе словы Рыгора, ягонага сябра, ці толькі глыбока паранілі яго, але толькі зараз на поўную моц зразумеў, чаго каштавалі Рыгору гэтыя не проста словы, а наказ: «Нарадзі сына, Верка... Іванам назаві. Перад бацькам я вінаваты. Хаця яшчэ невядома — хто больш перад кім... Там, на Бярэзным, за поплавам чатыры сасны... Адна, усярэдзіне, асобна стаіць. Там, скажы Ігнату, — золата. Сёння закапаў. Сыну будзе — ад мяне...»

Ігнат стаяў над сваім родным сынам, які пасопваў у калысцы, і не саромеўся слёз, якія выкочваліся і выкочваліся з вачэй. І разам з тым ён успамінаў сваю апошнюю сустрэчу з Рыгорам, які баяўся за Верку, за яго і яе сына. Верка ж ужо была Ігнатавай жонкай, а іх сын — нібыта Ігнатавым сынам.

Тады Ігнат сказаў яму шчыра:

— Я ведаю, Рыгор, усё... ведаю. Нават Верка не здагадваецца пра гэта. І што дзіця — ад цябе. Я быў у адрыве, калі тады вы гаварылі з ёй за сцяной... Але ж — не руш. Так атрымалася, я кахаю яе, Рыгор. Гэта не тваё шчасце... Верка сама так вырашыла. А табе сыходзіць трэба. Калі што — памагу, але, даруй, толькі сёння, заўтра я сам заяўлю, што ты быў. У нас Васілёк, Зінкі, Верчынай сястры-нябожчыцы, сын. Калі цябе не знойдуць — яго забяруць. Мірончык і міліцыянер з раёна цябе шукаюць. У сельсавеце начуюць...

Ён памятаў, як тады горка ўсміхнуўся Рыгор, спытаў пра Грабаўцы, ці не яны выдалі, што сельсавет у яго хаце цяпер, а пасля выняў з-за пазухі невялікі скрутак і паклаў на воз.

— Што гэта? — здзіўлена спытаў Ігнат.

— Сыну. Золата. Не ўкраў — не думай благога. Бацькава. Хаваў. Верка ведала дзе. Але, мабыць, не было ей патрэбы. Вось выкапаў сам... Можна, спатрэбіцца. Я не крыўдую, Ігнат, што так атрымалася. Ты — мой сябар, быў і будзеш. А Верку — што зробіш — кахаў і кахаю... Каб не бацька — ажаніўся б. Так бывае. Ні яе, ні цябе не віню. Жывіце. Я сваё, мабыць, аджыў. І не крыўдуйце на мяне. Сына гадуі, як свайго. Ты мне, як брат. Ён і так твой. Будуць у вас яшчэ і свае дзеці. А за Зінчынага малога — не хвалойцеся. Ён застанецца з вамі...

Ігнат зноў са шкадаваннем падумаў пра свайго сябра: можа, цябе, дружа, ужо і на свеце няма?

Цяжка ўздыхнуўшы, ён ціха лёг побач з жонкай, каб не пабудзіць яе. А засынаючы, згадаў пра тое золата, якое яму перадаў Рыгор. Выходзіла, зусім забыўся пра той яго «падаруначак». Аддаў тады ўсё Верцы, як яна акрыяла пасля родаў, і за гэтыя гады нават не пацікавіўся: выкінула альбо схавала дзе тое няшчаснае расевіцкае багацце? Ён проста забыўся пра яго. А жонка — разумная жанчына, ведае, што за цяперашнім часам яно нікому не дапаможа. Хіба скарыстаеш той напамінак пра сябра без пагрозы для ўласнага жыцця?

2

У гарпасялковым Доме сацыялістычнай культуры ўжо з раніцы было надзвычай душна. Ігнат Адамчык сядзеў побач з Прохарам Купрацэвічам, мужчыны ціха перамаўляліся паміж сабой. Той надоечы атрымаў вымову райвыканкама за зрыў пачатку сенакосу і быў не ў гуморы. Ігнат не кранаў балючай для суседа тэмы, але распытаў пра будаўніцтва новай фермы, якую той васьмью збіраўся распачаць, цікавіўся, колькі ўсё гэта будзе каштаваць суседзям. Праўда, слухаў пуханцоўскага старшыню не надта ўважліва.

Сход, які быў назначаны на 8.30 гадзін раніцы, чамусьці ў аб'яўлены час не пачаўся. Адамчыка здзівіла яшчэ адна акалічнасць. Звычайна Нікіценка раней за іншых, за паўгадзіны да назначанага часу, прыходзіў сюды, і з кожным кіраўніком стараўся пагутарыць асабіста. Сёння гэтую традыцыю ён парушыў — чамусьці першага сакратара райкама не было зусім. Адамчыка

непакоіла, як пройдзе абяцаная сустрэча пасля сходу. Ён хацеў прасіць Нікіценку не спяшацца, і, калі магчыма, перанесці гэтую справу надалей, тым больш што і Вераб'я, сакратара парткама, нечакана выклікалі на курсы ў вобласць. Аднак цяпер выходзіла так, што сустрэча ўвогуле адменіцца, і Ігнат гэтаму быў рады: ён пакуль не гатовы да гэтага адказнага кроку — уступіць у партыю.

Нарэшце, крыху са спазненнем, сход адкрыў другі сакратар райкама партыі Іван Чарняўскі. Каржакаваты, невысокі, ён спачатку ціхім, крыху сіплаватым голасам паведаміў, што першы сакратар райкама партыі накіраваны ў Мазыр на ваенныя зборы, а ад яго імя абавязкова ён пазней агучыць важныя заўвагі таварыша Нікіценкі. Аднак толькі Чарняўскі распачаў абвестку дня сходу, як шырока расчыніліся дзверы, і ў залу рашуча ўвайшлі двое.

Аднаго з іх Адамчык не ведаў. Гэта быў высокі вусаты пагранічнік, афіцэр. А побач з незнаёмцам пазнаў Андрэя Коршака, які накіраваўся акурат да стала прэзідыума і нешта паведаміў Чарняўскаму.

Нават адсоль, з глыбіні залы, было бачна, як другі сакратар знянацку пачырванеў. Выслухаўшы Коршака, ён насоўкай выцер з ілба пот. Затым, з хвіліну памаўчаўшы, дрыжачым голасам прамовіў:

— Таварышы! Вымушаны сход раённага актыву спыніць. Слова мае новы начальнік раённай міліцыі капітан Коршак...

Пагранічнік тым часам сеў побач з Чарняўскім і нешта заклапочана казаў другому сакратару. У зале ўсталявалася напружаная цішыня, нечаканая адмена сходу здзівіла людзей. Яны спачатку зашумелі, але праз імгненне сціхлі: што ж такое важнае скажа новы начальнік міліцыі?

А Коршак, адчувалася, моцна хваляваўся, ад напружанасці нервова торагаўся яго падбародак. Нарэшце, акінуўшы вачыма залу, гучна паведаміў:

— Таварышы члены актыву раёна. Толькі што стала вядома, што фашысцкая Германія, парушыўшы мірныя дагаворы з Савецкім Саюзам, напала на нашу краіну. Вайна, таварышы.

Гэтае паведамленне ашаламіла ўсіх...

І зараз, калі Ігнат дабіраўся дадому, з яго галавы не выходзіла: як такое можа быць? Як немец пасмеў парушыць савецкую мяжу?

Ігнат зноў і зноў згадваў тое, што адбывалася і пра што гаварылі яшчэ з гадзіну таму ў Міткавічах. Начальства было разгубленым, аб'явілі перапынак. Чакалі раённага ваеннага камісара і Нікіценку, якія павінны былі хутка вярнуцца з Мазыра: яны маглі ведаць дакладна, што рабіць. Але тых не было.

Нечакана слова папрасіў стары бальшавік, загадчык аддзела сацыяльнага забеспячэння Антон Берасцецкі.

— Таварышы, дазвольце мне сказаць... Канешне, гэтая вайна — ганьба для фашысцкай Германіі, але нам няпроста будзе вярнуць ворага назад, у яго лагава, — пачаў ён. — Я быў радавым салдатам царскай арміі, удзельнічаў у грамадзянскай вайне, і таму ведаю, што кажу. Нам, каб супрацьстаяць агрэсару, трэба ўспомніць вопыт той вайны.

— Што вы маеце на ўвазе, Антон Пятровіч? — здзіўлена прамовіў усхваляваны Чарняўскі.

— Я ўпэўнены, што на барацьбу з ворагам уздымецца ўвесь народ. Але ўжо зараз мы не павінны чакаць, трэба арганізаваць у раёне спецыяльны атрад і накіраваць яго на фронт. Такія атрады самаабароны трэба неадкладна ствараць сёння ж у кожным калгасе, у кожным сельсавеце. Вось што я маю на ўвазе, — закончыў Берасцецкі сваё выступленне.

— Не будзем пакуль спяшацца, таварышы. Прапанова паважанага намі Антона Пятровіча слушная, і гэта, мабыць, трэба зрабіць. Але толькі тады, калі будзе прынята адпаведнае рашэнне і раён перавядуць на ваеннае становішча. А пакуль мы не маем адпаведных распараджэнняў, прымаць ніякіх паспешных рашэнняў не трэба. Хутка сітуацыя праясніцца, перакананы, што нашы абаронцы выганяюць ужо фашыстаў за межы нашага вялікага Савецкага Саюза, — раптам вельмі бадзёра прамовіў другі сакратар.

А далей Чарняўскі прапанаваў усім вярнуцца ў свае гаспадаркі і расказаць людзям аб тым, што здарылася. Кіраўнікам загадалі, каб днём і ноччу нехта быў ля тэлефона, пасля ім перададуць патрэбныя рэкамендацыі. Людзі разыходзіліся са сходу з цяжкім настроем, нават не развіталіся...

Надвор’е было сонечным, стаяў гарачы летні дзень, калі старшыня калгаса «2-я пяцігодка» вярнуўся ў Бечын. Ён разумеў, што трэба рыхтавацца да горшага. Але як, з чаго пачаць, як увогуле сказаць людзям пра страшную навіну? Быў бы побач Верабей, той хоць патрымаў у грамадзянскую вайну стрэльбу ў руках, не тое што ён, Адамчык, пораху ніколі не нюхаў. А Салавейчык — хіба яму дарадчык? Вось і сёння на сход у раён чамусьці не паехаў, праз жонку наказаў раніцай, што раптам захварэў. Увогуле, нібы хаваецца ад яго, на вочы не паказваецца апошнім часам. Але чаму? Аднак у сельсавете ён, Салавейчык, улада, а ўсе члены праўлення былі на сенакосе. Выйсця не было, Ігнат сказаў возчыку ехаць на канюшню, а сам застаўся ў канторы.

Там быў толькі рахункавод Касабуцкі, мужчына на многа старэйшы за яго, Ігната. Спытаў у таго:

— Дзядзько Ілля, ніхто не званіў з раёна, пакуль я ехаў дадому?

— Не, Ігнат, ціха было.

— А радыё што, маўчыць?

— Ды ліха яго разбярэ — з раніцы трохі нібыта сіпела, а потым зусім змоўкла.

Касабуцкі адказваў і адначасова лоўка адбіваў костачкамі на лічыльніках, а потым акуратна запісваў атрыманы вынік у ведамасць. І толькі цяпер, скончыўшы, узняўшы на лоб свае круглыя акулеры, уставіўся на старшыню:

— А што, Сцяпанавіч, здарылася? Нешта рана вы вярнуліся.

Ігнат, не рашаючыся сказаць рахункаводу праўду, прамовіў:

— Дзядзька, нікуды з канторы не адыходзьце. Чакаю важнага званка. З райкама партыі. Калі што, я тут недалёка. Да Салавейчыка схаджу. І назад. Я хутка.

Але не паспеў Ігнат адысці ад канторы, як з яе выбег рахункавод:

— Сцяпанавіч, чуеш, радыё загаварыла. Наркам замежных спраў Молатаў будзе гаварыць, казалі...

...Хата Івана Салавейчыка стаяла недалёка ад канторы. Вуліца была пустой, а сонца ўсё больш прыпякала, дыхаць не было чым, з-пад ног курэў пыл. Але Ігнат на гэта не зважаў, цяжкія думкі не пакідалі яго. Дайшоўшы да хаты старшыні сельсавета, спыніўся, хаваючыся ад спякопы пад старымі слівамі.

Акно ў хаце Салавейчыка было расчынена, значыць, гаспадар быў дома. У двор аднак не зайшоў, паклікаў яго з вуліцы:

— Іван, ты дома?

— Хто ета там? — пачулася з хаты, затым у акне з’явілася галава Салавейчыка.

— Адамчык, хто... Выходзь, размова ёсцака... — Ігнат сеў на лаўку перад веснічкамі і стаў чакаць старшыню сельсавета.

З хаты пачулася крыху незадаволенае і адначасова здзіўленае:

— А што гэта ты так рана вярнуўся? На цэлы ж дзень нібыта звалі...

— Давай, кажу, хутчэй сюды. Важнае тут дзела... — Адамчык выцер узмакрэлы лоб і цяжка ўздыхнуў. Але калі ўбачыў жоўта-сінія разводы пад вокам Салавейчыка, ажно затросся ад смеху, не маючы сіл спыніцца.

— Чаго скалішся? Паглядзеў бы я на цябе, калі б... — злосна буркнуў Салавейчык, плюхнуўся побач на лаўку і адварнуўся ад Іgnата. А той ніяк не мог супакоіцца.

— І хто ж гэта пасмеў... нашай уладзе такіх фенціляў навешаць? Няўжо жонка?

— Але ж, табе б такую дурную бабу, як мая. Разумнік знайшоўся, рагоча тут. А мне знаеш, як крыўдна? Ну, не хадзіў я да той Евы, каб ёй ліха...

— Так і не хадзіў, таварыш Салавейчык? — пасур'эзнеў Ігнат. — А я ж то думаю, чаго Макарэвічова дачка пакруглела? Дык ты, мабыць, у тым яе шчасці віноўнік...

— Каб на цябе ліха! Такое ж прыдумаў. Я па бабах завязаў, будзеш хадзіць, калі Нікіценка так наехаў, што гразіцца з партыі выгнаць. Каб у Бога верыў, то перахрысціўся б, што не я там... — Іван ледзьве не плакаў.

— А твая Надзя — ох, яшчэ тая мастачка! Гэтак размалявала, рознымі фарбамі. Баба-гром! — зноў засмяяўся Адамчык, пераканаўшыся, што старшыня сельсавета не схлусіў яму. — Такой раўнівіцы яшчэ пашукаць трэба.

— Паскуда гэтакая... Каб не партыйны быў, то развёўся б. А дзеля чаго з ёй жыць? Бясплодная, і як трэска. Вунь твая Верка — то ж жанчына: і дзетак трое, і лепшая ў раёне трактарыстка. А мая, цьфу!.. А яшчэ просіцца: з брыгады на пошту перавядзі, ты ж улада. Ліха табе на задніцу, а не пошта!.. — злосны Салавейчык сплюнуў на зямлю. — І як цяпер мне з гэтым характвам на людзі выйсці, скажы ты мне, га?

— Ну, тут нікуды не дзенешся, ад людзей усё роўна не схавашся. Ды ты не перажывай, усе ведаюць: яна за цябе любому горла перагрызе, толькі зачэпі, — усміхнуўся Адамчык.

— Дурнаватая трохі, так, але не да яе, бачу. Кажы, недарэмна ж прыйшоў. Не пра Надзьку ж тары-бары чыніць. Нешта і праўда хутка вас адпусцілі, — Салавейчык уважліва паглядзеў на спахмурнелага Іgnата.

— Бяда здарылася... — прамовіў той, цяжка падбіраючы патрэбныя словы.

— Дык што такое, Ігнат? — спалохана заміргаў Салавейчык.

— Бяда для ўсяго народа. Фашыст палез... Вайна. — Адамчык глядзеў на старшыню сельсавета і нібыта не бачыў яго, нібы заглядваў у будучыню.

— Маць тваю!.. Чула маё сэрца, што не будзе ладу з гэтым Гітлерам. Папёр-такі, паскуда! А мы туды, самыя багатыя — і масла, і хлеб везлі, выкармілі паскуд нямецкіх. Ну, нічога, нашы хутка за каўнер немца возьмуць, у нас самая моцная армія. Слухай, але ж у «Праўдзе» заява была, што проста правакацыя нібыта... — Салавейчык быў надта ўзбуджаны.

— Бачыў, чытаў. Не правакацыя. Гэта Сталін, мабыць, не верыў, а паведамілі ўжо, што бамбязь Брэст і Кіеў...

— Што казалі ў раёне? — старшыня сельсавета ўскочыў на ногі, сутаргава захадзілі яго сківіцы.

— Сказалі, што трэба паведаміць людзям пра тое, што здарылася. І дзейнічаць, як будзе рэкамендавана. Трэба, каб людзі дзяжурлі ля тэлефона, з канторы не адлучацца. І ты дома не сядзі, ніхто не будзе з цябе смяяцца, не да тваіх разборак з жонкай, — ціха прамовіў Адамчык і ўстаў. — Вечарам будзем збіраць людзей. Вераб'я няма, таму нам трэба самім.

— Ясна. Хутка буду ў канторы, — толькі і знайшоў, што адказаць узрушаны Салавейчык.

3

Апоўдні ў райадзеле міліцыі сабраліся ўсе супрацоўнікі. У памяшканні было душна, але вокны не раскрывалі: на вуліцы стаяла невыносная бязветраная спякота. Па радыё толькі што аб'явілі аб выступленні намесніка старшыні Савета народных камісараў Саюза СССР і народага камісара замежных спраў. Нарэшце, пачуўся голас Вячаслава Молатава, і ўсе лавілі кожнае яго слова.

Трансляцыя закончылася, радыёперадатчык змоўк. Збялелы, крыху разгублены начальнік міліцыі капітан Коршак звярнуўся да падначаленых:

— Таварышы! Кожны з вас зразумеў, што адбылося: сёння ў чатыры гадзіны раніцы нямецка-фашысцкая Германія сухапутнымі войскамі перайшла нашу дзяржаўную мяжу ад Балтыкі да Карпатаў. Авіяцыяй нанесла ўдары па многіх прыгранічных аэрадромах і ў глыбокім тыле па гарадах. Ідуць моцныя баі на прымежных тэрыторыях, — усхвалявана пачаў ён. — Нашы войскі, якія знаходзяцца на прыкрыцці мяжы, гераічна адбіваюць націск фашысцкіх войскаў. Абстаноўка вельмі складаная, у многім няясная. Мне даручана растлумачыць сур'ёзнасць надзвычайнай абстаноўкі ўсяму асабоваму саставу. У сувязі з тым, што аб'яўлена мабілізацыя, дзейнічаем па адпаведных планах. Як прадпісвае службовая інструкцыя, мной ускрыты сакрэтны пакет Наркама ўнутраных спраў БССР. Звяртаю вашу ўвагу на наступнае...

Коршак прыглушаным голасам зачытваў, хто накіроўваецца ў войска, а хто па «броні» пакінуты для аховы парадку ў раёне і таксама пераводзіцца на ваеннае становішча. Завяршыў ён сваё выступленне ўпэўнена, што на барацьбу з ворагам падымецца ўвесь савецкі народ, а яны, супрацоўнікі органаў унутраных спраў, таксама зробіць усё для таго, каб перамога была хуткай і вораг быў знішчаны як мага хутчэй.

Калі ўсё было скончана, узрушаны Андрэй Коршак распусціў супрацоўнікаў і пайшоў у службовы кабінет.

Дзяжурны далажыў:

— Таварыш капітан, вас чакае жонка... І з Мазыра прасілі перазваніць.

— Добра, зараз жа звяжуся.

Заплаканая Жэнька стаяла ля акна і трымала на руках двухгадовую дачушку.

— Ну, што ты, каханая? Не трэба плакаць... — Коршак падышоў да жонкі, пацалаваў яе і сонную дзяўчынку. — Не трэба, дурненькая. Не пужай Святланку.

— Божа, Андруша, што ж гэта будзе? Няўжо фашысты дойдуць да нас? Што тут будзе? — у яе вачах стаялі слёзы і роспач. — Паглядзі ў акно...

На вуліцы перад будынкам райадзела сабраліся жонкі міліцыянераў, многія былі з дзецьмі. Аказваецца, яны даўно ўжо стаялі пад таполямі, і праз фортку чулі выступленне Молатава. Жанчыны былі ўстрыжаныя, плакалі. Да іх падыходзілі мужы, супакойвалі і адпраўлялі дадому. Адна з жанчын —

мабыць, ёй толькі што сказалі, што заўтра муж адправіцца на фронт, горка заплакала.

Коршак адварнуўся і падышоў да стала.

— Жэнька... — пачаў ён, і разгубіўся, сустрэўшыся вачыма з жонкай. — Ты павінна супакоіцца...

— Як, скажы, гэта зрабіць? Ты ж таксама, мабыць, на фронт?

— Пакуль не. Але ў такіх абставінах, любая, прызнаюся табе шчыра, не ведаю, які лёс чакае мяне. На фронт мабілізаваны нашы лепшыя супрацоўнікі, мы не ведаем, ці хто выжыве. Толькі для мяне, каханая, зараз важна адно: як зберагчы вас, цябе і Светку. Думаю, што нашы сем'і будуць эвакуіраваць...

— Дык ты дапускаеш, што гэта можа быць? — Жэня спалохалася, і ў яе сініх вачах зноў нарадзіўся страх і выкаціліся слёзы.

— Я не выключаю гэтага, хаця спадзяюся на лепшае. Мы не чакалі гэтай вайны, разумееш. Дакладней, мы не думалі, што яна будзе гэтак хутка. А нечаканасць яна робіць сваё... — ён апраўдваўся перад жонкай, нібыта перад цэлым светам, разумеючы, што ненавіта яна, яго Жэнька, і гэтае дзіцятка было гэтым светам, самым галоўным у яго жыцці.

— Ты хочаш нас адправіць адсюль? Нікуды не паеду! Чуеш! Я настаўніца, камсамолка, жонка міліцэйскага начальніка! Які прыклад падначаленым, Андруша? — Жэня села на табурэтку, паглядзіла дачушку па лбе і ўважліва глядзела на мужа.

— Ведаў пра тваю ўпартасць... — заклаваўся Андрэй. — Як ты не зразумееш, калі фашысты прыйдуць сюды, яны найперш расправяцца з камуністамі і іх сем'ямі.

— Як і ты, я сірата. Акрамя цябе, у нас са Светкай нікога няма, чуеш. Ва ўсім белым свеце — нікога! І куды ты нас адправіш?.. — яна таксама заклавалася, але цяпер гаварыла ціха і спакойна, каб не спалохаць соннае дзіця.

— Але і тут табе заставацца небяспечна. Адно хіба радуе: ты з другога раёна, мала хто тут пакуль ведае, толькі хіба ў школе. Лепш, канешне, каб ты паехала з усімі...

— Сказала табе, не паеду!

— Можа стацца так, што мяне пакінуць у тыле, хаця пакуль пра гэта гаварыць рана. У нас ёсць інакшае выйсце. Я зранку думаў пра гэта. І гутарыў з адным добрым чалавекам. Я давяраю яму... Мы накіруем цябе настаўніцай у Бечынскую школу. Гэта глухамань, але людзі там добрыя. Вось там дакладна цябе ніхто не ведае.

— Гэта дзе? За Чырвоным возерам, там, дзе балоты?

— Ну, не зусім глухамань, там добры калгас, падняўся за два апошнія гады. І таварыш у мяне там ёсць, старшыня, Ігнат Адамчык. Добры хлопец, амаль наш пагодак. Яго жонка — першая трактарыстка, у «Прымежным камунары», памятаеш, пра яе пісалі?

— А, дык гэта тая Верка Адамчык, што ўступіла ў саперніцтва са сваёй сяброўкай з пуханцоўскага калгаса і перамагла мінулай вясной... — успомніла Жэня.

— Ага. Яны добрыя людзі. У Ігната таксама бронь, як кіраўніка гаспадаркі. Яны цябе падтрымаюць. Нікому не скажуць, хто і адкуль. Дыплом у цябе на дзявочым прозвішчы — дык і будзеш Сямёнавай, а не Коршак. Пра мужа скажаш, калі чапляцца хто будзе: забралі ў войска перад вайной, чакала, што вернецца, а тут вайна... Можа, з Ігнатам прыдумаем, што ты нейкая іх даўня радня, каб людзі хутчэй паверылі...

- Калі інакш ніяк, Андруша, то я буду збірацца.
- Збірайся, любая. І зразумей мяне: я сабе не належу.
- Ведаю ўсё, Андрэй. І не крыўдую. Зробім па-твойму...

Яны пацалаваліся, і Жэнька з дзіцём пайшла ў інтэрнат. Коршак глядзеў ім услед, і сэрца сціскалася ад любові і горкай распачы, нібыта ўжо зараз павінен развітвацца з самымі дарагімі яму людзьмі на свеце.

Нечаканы званок з Мазыра перарваў яго думкі. На тым канцы дроту пацвердзілі ранейшыя ўказанні аб пераходзе на ваеннае становішча. Прышло распараджэнне падрыхтаваць да эвакуацыі сем’і супрацоўнікаў, а таксама тэрмінова вывезці сакрэтныя дакументы ў Мазыр і прыняць меры па знішчэнні ўсіх архіваў. Гэта пацвердзіла яго здагадкі: Чырвоная Армія адступае.

Коршак набраў нумар тэлефона дырэктара райпрамкамбіната Ігнаценкі, дамовіўся, што той прышле ў райаддзел міліцыі палутарку. Праз некалькі гадзін аўтамабіль з поўнасцю загрузаным кузавам спыніўся перад качагаркай. Там толькі што спалілі архіў райвыканкама і райкама партыі, а цяпер пад непасрэдным кантролем начальніка міліцыі качагары кідалі ў полымя печы паперы, якія не павінны дастацца ворагу. Коршак назіраў за яркім полымем і нервова курыў. Міма яго прайшоў немалады качагар, які валок жоўтыя папкі. Адна з іх выпала якраз пад ногі капітану.

Качагар пайшоў, не звярнуўшы на гэта ўвагі, а ён яе падняў, прачытаў і не паверыў сабе: гэта была справа ворага народа Рыгора Расевіча, таго самага бечынскага хлопца, які двойчы ўцякаў ад яго і сам, на яго, Андрэя Коршака, шчасце, здаўся. І зараз, стоячы перад гарачай пашчай печы, начальнік міліцыі падумаў, што ўсё тут шыта белымі ніткамі, ні ў чым гэты малады хлапец, які атрымаў пятнаццаць гадоў без права перапіскі, з высылкай з тэрыторыі БССР, не вінаваты, бо ні людзям, ні дзяржаве злога не зрабіў, а проста хацеў жыць па-чалавечы на роднай зямлі. Няўклюдны зласлівы час і людзі зрабілі яго чужым на Палессі. Коршак нічога з гэтым зрабіць не мог і не можа, і ён, адкідваючы шкадаванне да таго бечынскага хлопца, злосна кінуў у полымя сведчанне яго віны.

Ніхто з жыхароў гарадскога пасёлка не звярнуў нават увагі, што па абедзе спякотнага чэрвеньскага дня і да позняй ночы з трубы качагаркі райпрамкамбіната валіць чорны густы дым. Усіх хвалявала адно — што чакае іх заўтра?

4

Прайшоў тыдзень людской трывогі і надзей, што вайна хутка скончыцца. Аднак супярэчлівыя весткі, якія прыходзілі ў Бечын, непакоілі палешукоў усё больш і больш.

Ігнат Адамчык вяртаўся гэтымі днямі дадому на змярканні. І сёння яго доўга не магла дачакацца Верка.

Дзеці даўно спалі, а яна, хоць і натамілася на сенакосе, ніяк не магла заснуць. Верка прыслухоўвалася да кожнага гуку, спадзеючыся, што, нарэшце, Ігнат прыйдзе дахаты. Штораніцы яна з жалем і спадзяваннем выпраўляла яго ў кантору, не ведаючы, калі ён вернецца. За дзецьмі днямі наглядала Агапка, і Верка, вярнуўшыся надвячоркам з сенажаці, пыталася ў свякрухі, ці быў Ігнат дома, ці абедаў? І вельмі перажывала, што ходзіць ён галодны, клопатаў у старшыні было шмат, ды амаль штодня — няблізкі свет — выклікалі ў раён.

Як толькі пачула, што муж пастукаў у акно, жанчына хуценька ўсхапілася і кінулася адкідваць засаўку на дзвярах. Раней Верка не баялася нікога, а цяпер нейкі неўсвядомлены страх пасяліўся ў яе сэрцы, і гэтая засаўка нібы абараняла яе ад няпрошанага, ад таго зла, якое хоць і віхурьыла пакуль далёка ад іх вёскі, але здавалася ўжо зусім блізкім і страшным, несла пагрозу яе малым дзеткам.

— Ты, Ігнатка? — перапытала ў сенцах.

— Я, Вера... — адказаў з вуліцы Ігнат.

Яна адкінула засаўку і адчыніла дзверы мужу, якога зусім не было відаць у начной летняй цемрадзі.

— Вер, слухай сюды... Тут людзі. У нас значуюць. Нінку возьмеш да сябе, а я за печку на ложку лягу. І Ваньку да сябе забяру, — ціха прамовіў ён.

— Пераначуюць у нас? Хто ета? — здзівілася яна.

— Потым, Верка, усё потым...

Ігнат пайшоў некуды, а яна вярнулася ў хату, запаліла лямпу. Пачутае яе ўсхвалявала. Толькі паспела за печку апрануць спадніцу і сукенку ды вярнуцца ў пярэднюю, як у хату ўвайшла маладзенькая прыгожая жанчына з дзіцём на руках. А за ёю парог пераступіў высокі мужчына ў форме. Ён нёс чамадан, а Ігнат, які ўвайшоў апошні, трымаў у руках невялікі клунак.

— Добры вечар... — прамовіла жанчына.

— Вечар вам добры, Вера... — таксама прывітаўся і чужы чалавек.

Толькі зараз, калі гаспадыня добра прыгледзелася, пазнала яго: так, гэта ж той самы міліцыянер Коршак! Здаецца, Андрэем яго звалі. Бачыла яго неаднойчы. Апошні раз на судзе, на якім апраўдалі іх брыгадзіра і вартаўніка. Успомніла, як яшчэ, можа, месяц таму, Ігнат ёй паведаміў, што Коршак цяпер вялікі чалавек, начальнік міліцыі. Але ўсё гэта было малазначным для яе. Важным было хіба тое, а яна гэта хавала, як стрэмку ў сваім сэрцы, што ён, а не хто іншы, вышукваў і ў рэшце рэшт павёз на згубу яе былога каханага. І гэтага, як бы яна не хацела, не магла забыцца і дараваць яму, нават цяпер. Хоць і разумела, што, магчыма, ён добры чалавек. І Ігнат з ім, здаецца, пасябраваў, выходзіла, што Коршак ні ў чым перад ёй не вінаваты. Але... Толькі ж з якой нагоды міліцыянер і, мабыць, яго жонка і дзіця, сярод ночы прыйшлі ў іх хату?

— І вам таксама добры... — Вера разгубілася, але ў тую ж хвіліну саўладала са сваімі думкамі, і праявіла гасціннасць. — Што ж вы ета ў парозе? Праходзьце, праходзьце, сядайце...

— Дзякуй вам, Вера... — на запрашэнне першай адгукнулася жанчына з дзіцём. Яна, відаць, хацела нешта яшчэ сказаць, але яе апярэдзіў Ігнат:

— Верка, Нінку перакладзі да сябе ў ложка, а Яўгенія Паўлаўна...

— Калі ласка, завіце мяне проста Жэня, — усміхнулася Верцы жанчына па-свойску, нібы ведала яе даўно, а не ўпершыню пераступіла парог гэтай хаты.

— А Яўгенія... Жэня... там размесцяцца з маленькай... — паведаміў жонцы Ігнат. Ён аднёс у цёмны кут і паклаў на лаву клунак, а пасля падышоў да жонкі.

— Васілька я потым перанясу да сябе. Добра?

— Канешне, канешне, — пагадзілася Верка, і ціха сказала жанчыне: — Жэня, ідзіце са мною, а то дзіця разбудзіце...

Як толькі жанчыны пайшлі ў чыстую палову хаты ўладкоўвацца, Коршак паставіў ля лавы чамадан, і падышоў да Ігната, які крыху разгублены стаяў пасярод хаты.

— Разумееш, Ігнат, у мяне няма выхаду. Я проста не ведаю, куды іх адправіць. Для мяне, Ігнат, яны ўсё. Жэня, як і я, сірата. Раслі разам у дзіцячым доме. Пасля вось сустрэліся, пакахалі. Ды што я кажу... — голас Коршака задрыжаў, яму перахапіла дыханне. — Прымі яе. Я мала каму давяраю на гэтым свеце. А ты, не сумняваюся, не выдасі. Ды і Верка твая за жыццё шмат нацярпелася.

Ён памаўчаў. Ігнат не ведаў, што на гэта сказаць.

— Яна не Коршак, засталася на сваім дзявочым прозвішчы, так атрымалася, працавала настаўніцай. У школе, ведаю, у вас ёсць месцы, калі што. Толькі трэба прыдумаць версію, як яна ў вас апынулася, каб ні адна жывая душа не дазналася, хто яна на самай справе...

— А што тут думаць? Будзем лічыць яе жонкай майго малодшага брата Мікалая з Мазыра. Бечынцы ведаюць, што ён пазалетась ажаніўся з нейкай настаўніцай, узяў жонку з дзіцём, я так і сам не зразумеў — яго тое дзіцё ці не яго, але так атрымалася, што дагэтуль мы нават яе не бачылі. Абяцалі гэтым летам прыехаць, ды брата некуды на курсы адправілі, паведаміў бацькам. Людзям скажам, што адправіў жонку да нас пагасціць, а тут вайна. Захоча — у нас будзе жыць, захоча — на хутары ў бацькоў, каб хутчэй бечынцы паверылі... — прапанаваў Ігнат.

— А калі сапраўдная нявестка заявіцца? — засумняваўся Коршак.

— Наўрад. За два гады брат не прывёз яе нават пазнаёміцца. Бацькам, зразумела, праўду скажам. А Верка ўжо, бачу, Жэню прыняла.

— Я ўсё думаю, ці не памыляюся? Цяпер бачу, што не, — з удзячнасцю сказаў начальнік міліцыі, моцна паціснуў Ігнату руку. І паведаміў:

— А я заўтра на фронт, ледзьве згоду далі. Цяпер не ведаю, як Жэньцы сказаць. А можа, і не трэба нічога гаварыць, ціха сысці.

Навіна ашаламіла Адамчыка. Ён нават разгубіўся і не ведаў што адказаць.

— Тут, браце, нічога не параю. Думай сам. Але ж і я, мабыць, доўга не затрымаюся, хоць і беспартыйны...

— Затрымаешся. Можа, увогуле цябе не возьмуць, хоць ты і прызыўнога ўзросту. Не ведаю, які там далей будзе расклад, але зразумей, ты галавой адказваеш за дзяржаўныя пастаўкі, з вас шкуру здымуць. І другое, самае важнае...

Коршак замаўчаў на хвіліну, а потым дастаў са сваёй камандзірскай сумкі вялікі пакет. Перадаў яго Адачыку.

— Прывёз табе позвы з ваенкамата: усе здаровыя мужчыны 1905—1918 гадоў нараджэння ў 8 гадзін раніцы 1 ліпеня павінны быць у ваенкамаце.

— Дык гэта фактычна ўсе мае калгаснікі, — цяжка ўздыхнуў Ігнат. — Эх, не чакаў я, што так павернецца ўсё, верыў, дадуць адпор нашы.

— Учора немцы захапілі Мінск. Ты павінен усё зразумець і зрабіць вывады. Не так проста. Мы пакуль адступаем. Веру, што часова. І сюды вораг не прыйдзе. Таму арганізуйвай працу без іх. У раёне застаецца Нікіценка. Ён па загадзе з вобласці стварае знішчальны батальён, у які ўвойдуць не прызваныя ў армію актывісты і прызнаныя нягоднымі да страявой службы, пагранічнікі і міліцыянеры, — сказаў начальнік міліцыі.

— А хутка ж жніво. Жыта ж якое стаіць, а проса... І ўсё сёлета паказвае на такі багаты ўраджай. А тут такое ліха — вайна... — ніяк не мог супакоіцца старшыня калгаса.

— Будзеце самі неяк спраўляцца, — адказаў міліцыянер і сумна ўсміхнуўся, устаў, паглядаючы на дзверы, напэўна, чакаў, калі выйдуць з пакоя жанчыны.

— Дык ты не значуеш? — здзівіўся Ігнат.

— Хутка поўнач, а ў 6 гадзін мне быць на вакзале. Я не сабраўся, не хацеў казаць Жэньцы праўды.

— Андруша, ты... Ты... Я сама пра ўсё здагадалася...

Коршак азірнуўся і ўбачыў перад сабой заплаканую жонку.

— Даруй мне, каханая. Я не мог, — ён абняў яе, моцна тройчы пацалаваў. — Беражы Святланку, наша рыжае сонейка. Беражы сябе. Трымайцеся тут усе разам. Вера, прабачце, калі што, проста нам больш няма да каго звярнуцца. Муж вам усё растлумачыць.

І ён рашуча пайшоў з хаты.

Цяпер заплакала і Верка. Яна падышла да Жэні, абняла яе. Жанчыны, нібы родныя, плакалі разам.

Ігнат не мог трымаць гэтых слёз і выйшаў з хаты.

5

Як прагнулася сонца і заняўся новы дзень, слёзы не мінулі ніводнай бечынскай хаты. Незайздросная місія была ў Ігната Адамчыка. Большасць бечынскіх хлопцаў прызыўнога ўзросту імкнулася на фронт. Старэйшыя мужчыны, якія добра разумелі сваю адказнасць перад сем'ямі, ставіліся да гэтага больш цвяроза: мабілізацыя давала льготы, але ж калі вораг прыйдзе сюды, што будзе з жонкамі, дзецьмі, з бацькамі. Ды, нават, калі не быць тут немцу, як яны будуць жыць?

Незадаволена сустрэла Ігната Адамчыка і жонка Салавейчыка:

— А цябе, Ігнат, выходзіць, пакідаюць на гаспадарцы, а мой — на фронт? Ты ж пагодак майго Івана. Ды і партыйны ён. Як жа так?

— Змоўч, Надзя! — прыкрыкнуў на яе старшыня сельсавета. — У цябе на шыі калгас? Ты мне траіх дзяцей нарадзіла, як яму Верка? Пражывеш. Не зважай, Ігнат.

Адамчык нават разгубіўся, пачуўшы гэта, хацеў нешта запырэчыць, але жанчына бразнула дзвярыма і вылецела на вуліцу. А Салавейчык горка ўсміхнуўся:

— Здаецца, і маладыя яшчэ, і каханне тое было. Ды не зажылося неяк. Няма ў нас з ёй таго шчасця, як у людзей. Хаця ж, што цяпер пра шчасце. Табе сельсавецкі скарб сёння перадаць?

— Сказана ў раёне: Вераб'ю.

Ігнат больш нічога не сказаў, узрушаны пайшоў далей — у кішэні яшчэ ляжала з дзясяткаў позваў. І ніхто з людзей не радаваўся яго прыходу. Шмат было і такіх, што з непрыхаванай нянавісцю глядзелі на старшыню калгаса, які ў хату нясе такую страшную паперу, але маўчалі.

Назаўтра з раёна прыехала пяць палутарак. А палове шостаі раніцы ў цэнтры вёскі каля сельсавета на мітынг сабралася ўся вёска. Усе прыціхлі, калі слова на дарогу тым, хто ішоў на вайну, сказаў сакратар парт'ячэйкі Верабей, які толькі што вярнуўся з Мазыра:

— На абарону Краіны Саветаў паўстаў кожны калгаснік, які сумленна выканае свае абавязкі, ускладзеныя на яго партыяй і ўрадам у гэтыя гіста-

рычныя дні. Землякі! Не дапусціце фашысцкіх вылюдкаў на родную зямлю! Ганіце іх прэч у сваё логава! А тут, у Бечыне, вашы родныя і блізкія будуць стаханаўскай працай на палях усяляк дапамагаць вам, і ўсім нашым слаўным лётчыкам, танкістам, чырванафлотцам, кавалерыстам, пехацінцам, каб хутчэй разграміць ворага.

Прагучала каманда «па машынах». Галасілі жанкі, праклінаючы Гітлера, на іх руках плакалі спалоханыя дзеці. Праз некалькі хвілін аўтамабілі вырульвалі з вёскі, пакідаючы пасля сябе сцяну горкага пылу. Не зважаючы на гэта, услед за імі доўга беглі жанчыны і дзеці. Тут, ля сельсавета, засталіся толькі нямоглыя старыя, якія абапіраліся на кійкі, і знямела пазіралі на машыны ды хрысцілі ўслед сваіх родных, спадзеючыся, што Бог верне іх назад жывымі і здаровымі.

6

Нікіценка злаваўся на Адамчыка, крычаў у трубку:

— Што значыць, не паспяваеце? Коней па плане перадалі? Трактар эмтэ-эсаўцы забралі?

— Шостага ліпеня ўсё як трэба па акце перадалі. І коней. Яшчэ нават не вярнуліся гуртаўшчыкі. Учора на досвітку адправілі свіней. Ды іх у раёне ніхто не прымае, — таксама злосна ў адказ першаму сакратару даводзіў сваё старшыня калгаса.

Сувязь раптам перарвалася. Адамчык нецярпліва чакаў, калі яна адновіцца, аднак тэлефон маўчаў.

За сталом канторы сядзеў расчырванелы Верабей.

— Што чутна? — сказаў ён і заклапочана паглядзеў на Ігната.

— Зразумеў толькі, што на чыгунцы не да нас. Грузавыя аўтамабілі перададзены арміі. Заўтра трэба эвакуіраваць кароў, сваім ходам. Крычыць, шкуру здзярэ, калі хоць адна жывёліна прападзе — персанальная адказнасць на мне...

— Пра немцаў што?

— А нічога. Ні слова.

Верабей маўчаў. Думалі абодва пра адно і тое ж: што будзе з людзьмі, са старымі, жанчынамі, дзецьмі, калі немцы так хутка наступаюць і не сёння-заўтра будуць тут?

— Вазьму трох-чатырох старшакласнікаў і пагонім кароў. Толькі невядома пакуль куды: у Мазыр, ці на станцыю ў Калінкавічы?

— А з цялятамі — што думаеш?

— Зараз распараджуся: хай разбяруць даяркі па хатах. Яны не дойдучь і палову дарогі. Яшчэ за падзеж да сценкі паставяць...

— Мабыць, будзе правільна, Ігнат Сцяпанавіч, калі раздадзім цялят людзям, — пагадзіўся Верабей і сумна ўсміхнуўся.

Нарэшце, зноў запрацавала сувязь. Нікіценка цяпер гаварыў больш спакойна: паведаміў, што калгасных свіней пагрузілі ўжо ў вагоны, а бечынцаў, якія іх прыгналі на станцыю, адправілі дадому. Таварных вагонаў больш не будзе. Эвакуацыю кароў арганізаваць заўтра ж сваім ходам.

— Каля Петрыкава будуць аб'ядноўваць іх у большыя гурты. Перададзіце пад распіску ўпаўнаважаным ці вайскоўцам. Астатняе вырашайце самі.

Пакліч Вераб'я, — Нікіценка, адчувалася, быў вельмі стомлены, і цяпер гаварыў ціха.

Ігнат перадаў трубку сакрагату парт'ячэйкі, і заўважыў, як той змяніўся ў твары, стаў бледны, нібы палатно. Нарэшце Верабей павесіў трубку і злосна мацюкнуўся.

— Што такое, Антон Сцяпанавіч? — не на жарт занепакоіўся Ігнат.

— Поскудзі. Ну, хіба ж гэта людзі? — Верабей застыў на месцы.

— Ды што там? — не адставаў Адамчык.

— З прызыўнога пункта драпанулі пяцёра. З нашага сельсавета...

— Бечынцы ёсць?

— Двое. Піліп і Цімох Аксёнавы. Во паскуды, — заклаваўся той. — А бацька ж яшчэ памочнік брыгадзіра, ты хацеў у праўленне яго.

— Дык гэта ж бацька, не хлопцы, — спакойна адказаў Адамчык.

— Дрэва пазнаецца па пладах, — цвёрда прамовіў Верабей. — Калі заявляецца, трэба паведаміць у аддзел. Судзіць трэба гадаў.

— Хавацца будуць. Але ж шукай цяпер ветру ў полі.

— Усё жыццё не будзеш хавацца ад людзей. Што скажу, браце: час зараз будзе выпрабоўваць усіх, хто чым дышае.

Ён памаўчаў, потым спытаў у Адамчыка:

— А чаго сам маўчыш? Кажуць, радня заявілася? Мікалай сваю жонку да вас выладзіў?

— Дапялася да нас, ага. За настаўніцу вывучылася. Ды дзіцё зусім малое на руках.

— Не ў добры час, але ж куды дзенешся, так? Брата ж прызвалі ў армію?

— Кажа: ужо 23 чэрвеня забралі. Ён жа ў пашпартным стале служыў. Паспеў жонку з дзіцём на таварняк пасадзіць. Хто-хто, а бацькі мае рады: нявестка ўсё ж.

— Мда... Хто ж ведаў, што такое здарыцца? Бяда. Але і тут, чуе маё сэрца, не цукар будзе. Лепш бы ў Расію ён яе выправіў. Жывёлу во вывозім туды, а невядома, што тут цяпер са сваімі людзьмі будзе.

Ён хацеў падзяліцца тым, пра што баяўся і думаць, але не стаў працягваць далей гэтую гутарку і раптам пачаў збірацца ў сельсавет.

— Паступіла распараджэнне тэрмінова ліквідаваць архіў парт'ячэйкі і сельсавета, найбольш важныя дакументы я ўжо адправіў у раён. Потым прынясу акт. Падпішаш. Партыйных жа ў сельсавеце не засталася.

— Падпішу, Антон Сцяпанавіч... — адказаў Ігнат, узрушаны пачутым ад старога бальшавіка. Ён быў згодны з ім: ніхто яшчэ і слова не сказаў, як жыць людзям, іх жа ніхто не эвакуіруе. Што іх тут чакае, калі раптам Чырвоная Армія адступіць.

Але думаць асабліва не было калі. Спачатку дамовіўся з камсамольцамі, з якімі на досвітку, калі вёска яшчэ будзе спаць, каб не было слёз і галашэння, пагоняць калгасны статак. На фермерскім двары застаў Нюрку Аўдзейчыкаву, якую з паўгода як праўленне прызначыла новай загадчыцай.

Тая спытала:

— Ігнат, мо што чуваць пра нашых мужыкоў? Ты ж у раёне быў.

— Не, Нюрка, іх жа з ваенкамата адразу ў Мазыр павезлі, а потым каго куды. Можа, напішуць хутка, — адказаў ён занепакоенай жанчыне.

— А што ж гэта ў нас будзе? Той ноччу недзе збоку ад Слуцака так грымела, так страшна... — Нюрка спалохана глядзела на мужчыну, а той не ведаў, што і адказаць.

— Будзем спадзявацца, што спыняць навалу. Я пайду, Нюра, мая там зьялася, мабыць.

Ён ішоў праз усю вёску дахаты, і, здавалася, не пазнаваў яе. Быццам вёска такая ж, як і ўчора, у дварах корпаліся куры, а сям-там старыя кабеты на градах палівалі гуркі, нехта сушыў на падворках сена, прывезенае з ўзбалотка, недзе рыпеў калодзежны журавель, але ўсё было не так, як раней... Сёння вёска Ігнату падалася ціхай і пустой, нават сабакі сцішыліся і не брахалі так, як раней.

З цяжкім настроем Адамчык прыйшоў дадому, дзе яго каля ганка даўно чакаў бацька і гутарыў аб нечым з унукам Іванам. Ігнату ўсё ніяк не выпадала гэтымі днямі з ім пагаварыць, а старому карцела шмат пра што даведацца ў сына.

— Здароў, тата... — першым прывітаўся Ігнат, і накіраваўся да калодзежа, напіўся з карца вады.

— Здароў, сынку, — сказаў стары, але нават не глянуў на яго, усім выглядам паказваючы, што сын у нечым правініўся перад ім. — Ідзі, унучак, пагуляй, пазней табе вуду зробім. Мы тут з бацькам пагаворым.

Хлопчык паслухаўся:

— Потым пазавеце, дзеду? Добра?

— Добра, галубок!

Ігнат сеў насупраць бацькі на калодзе. Уважліва паглядзеў на старога. Выгляд у таго быў кепскі: бацька моцна схуднеў, адны выцвілыя вочы былі па-ранейшаму жывыя, уцэпістыя.

— Зусім ты на старых ды на сям'ю сваю забыўся, бачу... — пачаў Сцяпан Адамчык і з непрыхаванай крыўдай у вачах паглядзеў на сына.

— Бацька, вы ж ведаеце, якое ў мяне зараз жыццё.

— А гэты савецкі хамут ні я табе, ні маці, ні жонка, ні дзеці не накідвалі на шыю, каб так мучыцца... — стары, адчувалася, заводзіўся, яму карцела выказаць сыну ўсё тое, што ў яго было на душы. — Табе, ужо ж бачу, нямала ад таго старшынства прыбавілася ў гаспадарцы, каб не бацька, то дзеці галадалі б.

— Ты зноў пра гэта будзеш? Сказана-пераказана. Не памерлі б і без вашай помачы, людзі ж неяк выжываюць, — запярэчыў Ігнат, але слоў не хапала, разумеў, праўду кажа стары: цяжка было б ім з Веркай, каб бацькі не дапамагалі.

— Неслух. Вось што. Хоць сам хутка пасівееш раней часу. Стараешся кожнаму з дабром, а людзі, ведаеш, шэльмы, яны не такія, як табе здаюцца. Яны пра сваё ўсё роўна дбалі і будуць дбаць, а не пра калгас. Ды яшчэ глядзі — наводзяць усякую сволач, — стары раптам закашляўся, нібы натыкнуўся на нейкую перашкоду.

— Бацька, ведаеце, час які? Вайна, немцы на парозе, а вы ўсё пра сваё, — разлаваўся сын. — Браты ўжо ў войску, і мяне забяруць, бронь гэта часовая...

— Ды я пра тое і кажу, што свет перакуліўся. А ты пацерпіш першы, пакуль яшчэ той немец прыйдзе.

— Што ты ўсё кругамі? Кажы, што надумаў?

— Ноччу ў мяне былі... Ледзь жыццё не вытраслі... — бацька ўважліва паглядзеў на сына, і той убачыў у вачах старога слёзы.

— Хто? — знікавеў Ігнат.

— Твой знаёмец, Зміцер Аскерчык, які жыццё ў цябе ледзь не забраў,

памятаеш? З яго братамі... ляснымі. На вуліцу вызваў, абрэз да шыі прыставілі, — стары заплакаў. — Добра, што маці наша глухая стала, спала, не чула нічога.

— Што гэты бандыт хацеў?

— Цябе папярэдзіць. Сказаў так: калі хоча, каб усё добра было, да таго, як немцы прыйдуць, дабро калгаснае каб людзям раздаў, не вывозіў у раён. І пра яго радню не забыўся. Зробіш так, як казаў — немцы нікога не зачэпяць.

— Гад! Я табе гаварыў, перабірайся ў вёску, а ты ўпёрся. У вёску поскудзь гэта не сунецца.

— Сунецца. Ён з нейкімі такімі як сам, здалёку прыходзяць. Сыноч, глядзі, цяпер усе незадаволеныя савецкай уладай падымуцца, помсціць будуць. Хоць ты і беспартыйны, але ж...

— Ваўкоў баяцца — у лес не хадзіць, тата. Заўтра ў калгасе і фермы не будзе — усё астатняе ўжо вывезлі, — сказаў сын. — Сёння ж перабірайцеся да нас, бакоўка пустая, тут жывіце.

— Не, сыноч. Ды і маці не згодзіцца. Тут у цябе і жанчына з'явілася з дзіцем. Што гэта за размовы, нібыта яна нявестка наша, Міколава жонка? — насцярожана спытаўся стары.

— Так трэба, тата. Гэта жонка добрага чалавека. Ніхто пра гэта не павінен ведаць, што Жэня не наша, — ціха адказаў сын.

— Ну, ето табе відней. Мы са старой будзем маўчаць. Але ж каб ліха не будзіць, можа, не забудзь пра Аскеркаву цётку — Хрысціну. Не дарэмна еты гад прыходзіў, каб чаго не выйшла. Чалавек жа яе памёр, адна дзяцей паднімае. Больш тут у яго, здаецца, няма радні...

— Каторая? Мірановічавя? Яна ж няблага робіць у брыгадзе. Не верыцца, што магла памагаць Аскерчыку.

— Ніхто не ведае, што і як. Але радня ва ўсе часы застаецца раднёй. Памятай гэта, — сурова адказаў бацька. — А ў вайну асабліва. Кажуць, з райцэнтра людзі бягуць на Усход. Начальства даўно ўсіх сваіх жонак і дзяцей вывезла. А астатнія, што — прападай тут, пад немцам. Як тут бальшавікоў зразумець? Даагітаваліся, тваю маць...

— Тата, калі і так, то ўладзе лепей відаць, што ў гэтай сітуацыі рабіць. Хаця ніхто не ведае, што будзе заўтра.

— Спалохалася яна, твая ўлада, вось што. А мы за яе адкажам перад немцам, жыццём адкажам, папомніш, сыне.

Стары не застаўся начаваць, а паехаў на хутар.

7

Росным досвіткам, калі толькі пачалі адзвацца галасістыя і задзірыстыя пеўні, бечынскія камсамольцы выгналі жывёлу з прыфермскага двара. Разам з пагоншчыкамі на ферму прыйшлі і даяркі, хаця Адамчык не прагаварыўся Нюрцы дакладна, у які час будуць выганяць кароў. Жанчыны разам са сваёй загадчыцай стаялі ля агароджы, з вачыма, поўнымі слёз, Нюрка раптам загаласіла, і астатнія — за ёй.

Ігнат звычайна рэдка злаваўся на людзей, цяпер жа не мог стрымацца і накрываў на жанчын. У самога сэрца было не на месцы, а тут памочніцы аб'явіліся. Ён казаў кабетам, каб ішлі дадому, аднак тыя не слухаліся яго,

супакоіліся і ішлі за статкам крыху воддаль яго. Пайшоў следам і Ігнат, баючыся сустрэцца вачыма з каторай з іх.

Справіцца са статкам аказалася справай нялёгкай. Першацёлкі, у якіх на ферме засталіся цяляты, не хацелі падначальвацца паганятым, імкнулі назад, на ферму, а калі іх разварочвалі, жудасна рыкалі. А за імі, быццам зразумеўшы, што назаўсёды пакідаюць родныя мясціны, нібы згаварыўшыся, паднялі вэрхал, заўпарціліся астатнія каровы, і ніяк не хацелі ісці туды, куды гналі іх людзі. Тыя ж не здаваліся: падганялі не шкадуючы, балюча хлясталі пугамі, цкавалі сабакамі, і жывёла, нарэшце, сабралася ў статак, які хоць і марудна, але ішоў наперад. А неўзабаве адбылося тое, чаго старшыня баяўся больш за ўсё.

А здарылася вось што: вяскоўцы, яшчэ здалёк заўважыўшы чорна-рудую хмару пылу ля лесу, здагадаліся пра ўсё, і беглі ад сваіх хат да прылеску, да прасёлачнай дарогі, якая выходзіла за вёску, каб спыніць статак. А калі зразумелі, што спазніліся, спыніліся каля апошняй хаты, акружанай роўнымі радамi маладых бярозак, спыніліся і моўчкі, сумна глядзелі яму ўслед, — нібыта праводзілі ў апошні шлях. І як тут не зразумець людзей: жывёла пайла, карміла іх і ў багаты год, і ў недарод. І вось нажытае ў сумеснай працы, самае вялікае багацце для палешука, што спрадвеку сведчыла аб яго заможнасці, сыходзіла з вёскі.

Вяскоўцы доўга стаялі на вуліцы, забыўшыся на свой ранішні клопат, пра няпаленыя печы, пра сваіх кароў, якіх тым часам трэба даіць і карміць, даглядаць, і з жалем у вачах глядзелі туды, дзе з лесам, нарэшце, параўняўся калгасны статак і неяк адразу знік у ім, быццам яго тут і не было зусім.

Але нават цяпер, калі ўлады эвакуіравалі калгаснае дабро на Усход, нікому з бечынцаў не хацелася верыць, што вайна ўжо блізка, лічы, каля парогаў іх хат. Не хацелася думаць, што яна прыйдзе сюды, у палескую глуш, у іх вёску.

8

Прайшоў тыдзень, а Ігнат з хлопцамі не вярталіся дадому. Знерваваныя мацяркі адна за адной прыбегалі да Адамчыкавых, каб спытаць у Веркі: можа, весткі якія ёсць? Даўно ж павінны вярнуцца, нейкіх пяцьдзясят вёрст да таго Петрыкава, куды хлопцы пагналі статак; няхай дзень туды, дзень сюды, але ж даўно час быць дома. І хоць Верка і сама цяпер была слабая на слёзы, але хавала іх, не ведала, што казаць аднавяскоўкам.

Калі яны сышліся ля іх двара і сёння, яна не ведала, што і думаць. І толькі Жэня, нявестка Сцяпана Адамчыка, старалася супакоіць баб:

— Жанчынкi, не думайце кепска... Ці мала што адбылося? Можа, у Петрыкаве не так што пайшло, глядзіце, каб у Калінкавічы не давялося гнаць статак. Усё можа быць, — супакойвала яна аднавясковак. — А адтуль, пагадзіцеся, паспрабуй вярнуцца за такі час, ага! Гэта ж больш за сотню кіламетраў, ды пешшу. Можа, на цягнік які там сядуць ды прыедуць у раён. Ці па Прыпяці, на кацеры ў Тураў. Дык і з Турава да нас няблізка... Не думайце, Ігнат не такі, не кіне вашых дзяцей. Хутка павінны вярнуцца.

— Каб жа так было, як ты кажаш, маладзічка, — вохкалі кабеты.

— А ты, Верка, як думаеш? — усё не адставалі ад жонкі старшыні калгаса жанчыны.

— Так, затрымала іх нешта. Але на добрае спадзявацца трэба. Вярнуцца. Не сёння, дык заўтра, — казалі жанчынам Верка, хаця сама ўжо не верыла ў гэта.

Паступова жанчыны супакойваліся. Пачыналі гаварыць пра жыта, якое хутка пасее, і яго неяк трэба жаць. А як за гэта возьмуцца, калі толькі некалькі старых, нямоглых кабыл засталася. А што будзе з бульбай, якая добра адцвітае? Пасля ж, нібы згаварыўшыся, пачалі распытваць прышлую маладую жанчыну-настаўніцу, якая гаварыла з імі проста, як раўня, і бечынцам гэта падабалася.

— А як твая дзевачка? Ці прывыкае ў нас?

— Нічога, цётчкі. Прывыкне, — адказвала тая. — Ды і Верчына Нінка нянька, што трэба. Калі ўсё добра будзе, то, можа, і настаўнічаць пайду ў верасні, калі... — прамовіла Жэня і нечакана абарвала сваю думку, падумаўшы, што дарэмна сказала пра тое, аб чым людзі баяліся цяпер гаварыць, пра вайну.

— Ну то бывайце, будзем чакаць.

Жанчыны пайшлі, а Верка раптам рашуча сказала Жэні:

— Схаджу гэта я да Вераб'я. Ён цяперака ў нас і за старшыню сельсавета, і лічы, за галаву калгаса. Няхай пазвоніць Нікіценку. Нешта ж там не так — як праваліліся скрозь зямлю.

— Мо і мне з табой, Вера? — спытала Жэня.

— Не, будзь дома. Дзедзі прачнуцца, малачка я ў печы напарыла. Куццю прыставіла. Вярнуся хутка.

На вуліцы стаяла паўдзённая спёка, не прадыхнуць, але Верка не звяртала на яе ўвагі. Думала пра мужа і дзяцей-падлеткаў, якіх ён узяў з сабою: толькі б нічога кепскага не здарылася з імі, людзі тады не даруюць.

Вераб'я ўбачыла здалёк, ён якраз выходзіў з сельсавета. Мужчына перайшоў вуліцу і спыніўся ля канторы, сцішыўся чамусьці пад маладой ліпай. Калі падышла бліжэй, паклікала:

— Сцяпанавіч, вы што ето...

Верка не дагаварыла, бо вельмі здзівілася: упершыню бачыла, каб Верабей курыў.

— Ну, і куды гэта годна? Я са сваім столькі ваявала, каб кінуў гэтае зелле, а тут сакратар партыйны прыклад паказвае.

Толькі калі Верабей, высокі мужчына з рана пасівелым чубам, азірнуўся, у Веркі пахаладнела ўнутры: здагадалася, што нешта здарылася.

— Божачкі, ды што ж такое?

Верабей не ведаў куды падзець вочы, але мусіў сказаць тое, пра што толькі даведаўся сам:

— Верка, родная... Набярыся мужнасці. Бяда. — Верабей глядзеў ёй у вочы, у якіх бачыў толькі адно: спачуванне і боль. — Не вернецца Ігнат. Няма яго...

— І што гэта вы такое прыдумалі, дзядзька Антон? — не зразумела жанчына. — Што значыць, не вернецца?

Верка раптам падумала пра тое, што не выходзіла ў яе з галавы ўсе гэтыя тыдні: Ігната ж, канешне, таксама забяруць. Другога не дадзена. А цяпер і ад калгаса, лічы, мала што засталася, шмат чаго вывезлі, нават трактар ёй прыйшлося гнаць у Міткавічы, перадаваць вайскоўцам.

— Што? Яго забралі? Толькі ж як гэта несправядліва: і дадому не выпала вярнуцца, адразу, мабыць, у ваенкамаг... — яна спалохалася таму, што сказала, нават у сэрца закалола.

— Пад Мазыром яны доўга чакалі, пакуль прымучь у іх статак. А тут раптам нямецкая авіяцыя...

— І што? — яна няўцямна пазірала на Вераб'я.

— Хлопцы, на шчасце, цэлыя, толькі з гадзіну якую, як вярнуліся...

— А Ігнат дзе, дзядзько Антон? З імі, у канторы?

Верка ўжо хацела кінуцца праз дарогу да канторы, але Верабей спыніў яе.

— Вера, паслухай. Ён каля статка заставаўся, а іх, маладых, у прылесак адправіў, у цень. Дык вось і параніла яго. Сур'ёзна, мабыць. Ігнат пры іх так і не прыйшоў у сябе. Хлопцы казалі, некуды павезлі старшыню, можа, у бальніцу, а іх ваенныя адразу дадому выправілі. Пашанцавала якраз ім, на кацеры да Петрыкава па рацэ плылі, адтуль пехам ужо.

— Гэта няпраўда! Гэтага не можа быць! — заплакала Верка. — Дзе яны? Я сама распытаю...

Верабей абняў яе, здзіўлены: адкуль сілы ў такой худзенькай жанчыны, з выгляду зусім яшчэ дзяўчо. Не верылася, што гэтая маладзічка паспела нарадзіць Ігнату траіх дзетак, чаго ён, Антон Верабей, так і не дачакаўся ад сваёй жонкі. Як дачку, ён гладзіў Верку па галаве, угаворваў:

— Не плач, не перажывай, Верка... Жыў будзе наш Ігнат. Ён крэпкі. Выдзюжыць...

— Ён моцны, ага... Толькі б не забілі б, праўда? — яна глянула Вераб'ю ў вочы, шукаючы ў іх пацвярджэння таму, што сказала.

— Не, не забілі. Жыць будзе. Я звязаўся з Нікіценкам. Знойдзем нашага старшыню, не перажывай так. Хлопцы казалі, што нейкі капітан забраў Ігнатовы дакументы, там ведаюць, хто ён. Ну, што ж ты, дурніца? У цябе ж дзеткі, не трэба так убівацца, падумай пра іх.

Маладзіца распачна плакала на яго плячы, а ён зусім разгубіўся, не ведаючы, што зрабіць, каб яе, гаротную, суцешыць.

— Дзядзька Антон, можа, вы яшчэ пазвоніце? Можа, яго ў абласную бальніцу адвезлі? — Верка адхінулася ад Вераб'я і надрыўна заплакала.

— Пачакаем крыху, дачка. Прабач, не курьў гадоў дзесяць, а тут, бачыш, сарваўся... — Верабей кінуў на зямлю цыгарку, затаптаў яе, і яны разам пайшлі ў кантору.

Аднак дазваніцца ў раён так і не ўдалося, тэлефон упарта маўчаў.

Са збалелым сэрцам жанчына вярталася дахаты. Жэня ўжо ведала пра бяду, знерваная, чакала сваю гаспадыню і сяброўку — нехта з мацярок хлопцаў, якія былі з Ігнатам і вярнуліся, прыбгаў да Адамчыкавых, распавёў ёй, як усё было. Аднак Верка цяпер не плакала, толькі спыталася ў Жэні:

— Ты камсамолка?

— А як жа? — здзівілася тая.

— І я... Але, мабыць, я няправільная камсамолка... — горка ўсміхнулася Верка.

— Што ты прыдумала? Ты ж вунь перадавічка ў нас! На ўвесь раён слава... — здзівілася тая.

— А я на могількі зайшла. У нас там да рэвалюцыі царква была. Ды спалілі яе. Я малілася, верыш. Як мамка вучыла, малілася... Прасіла Бога, каб не забіраў ад мяне Ігната. Аднаго ўжо забраў...

— Каго забраў? Ты пры розуме, дзеўка?

— Ды быў у мяне каханы такі. Рыгоркам звалі. Да Ігната яшчэ. Дарэчы, твой Коршак яго і арыштоўваў. Ці то Бог развёў нас з Рыгоркам, не, хутчэй людзі. Думаю, цяпер не можа ж быць так, калі зноў падараваў Бог мне шчасце, ды раптам зноў забраў? Не можа, разумееш, такога быць,

Жэнька! — Верка гаварыла ціха, але ўпэўнена. — І мой Ігнат вернецца, вось пабачыш!

— Канешне, ён хутчэй за ўсё ў бальніцы, дык паправіцца, — пагадзілася названая братавая.

— І абавязкова вернецца, — з болям усміхнулася Верка, пачуўшы яе словы.

— Гэта табе таксама... Бог сказаў? — здзівілася Жэня.

— Гэта мамчын Бог. Ён, ведаеш, не схлусіць... Я ж ад свайго адцуралася. Стомленая, яна пайшла ў хату.

Апошнія словы Веркі вельмі ўразілі Жэню. Яна ж не прызнавалася нікому, што з тае начы, як Андрэй пакінуў яе ў Бечыне, яна таксама, штовечар кладучыся спаць, малілася...

9

Размова па тэлефоне была цяжкая.

— Я ж камуніст, ваенны чалавек, павінен быць у войску! Як жа людзям у вочы буду глядзець? — Нікіценка быў узрушаны, пачуўшы тое, што казаў яму першы сакратар Палескага абкама КП(б)Б таварыш Лявіцкі. А сказаў той важнае.

— Змагацца з ворагам, таварыш Нікіценка, можна не толькі на фронце, у радах Чырвонай Арміі, а і тут. Вось і вам партыя загадвае быць тут. Вы чулі, што сказаў таварыш Сталін.

— Але ж...

— Паслухай мяне, Андрэй... — Лявіцкі памаўчаў, а пасля прамовіў тое, што, мабыць, нікому яшчэ не гаварыў. — Гэта вайна надоўга. І яе зыход будзе вырашацца не толькі на фронце, але і ў тыле. Мы вінаваты, што не можам абараніць свой народ, пакідаем яго сам-насам з ворагам. А гэты народ нам верыў. Калі мы хочам перамагчы і сцвердзіць нашы сацыялістычныя ідэалы, трэба дзяліць з ім гора і радасць папалам, чуеш? Хто калі не мы павінны падумаць сваіх людзей на барацьбу з ворагам у тыле, ды так, каб зямля гарэла пад нагамі акупантаў?

— А як жа, яна гарыць... — Нікіценка злосна чмыхнуў у трубку. — Тураў, суседні раён ужо, лічы, заняты, пасёлак Ленін, Мікашэвічы, таксама, нашы пагранічнікі вядуць баі за падступ да райцэнтра, у пяці кіламетрах...

— Не трэба паддавацца паражэнчым настроям. Будзе цяжка. Вораг пад Смаленскам і месцамі нават прарываецца да Кіева. Але гэта часова... Ты ж ведаеш, у Мазыры таксама поўным ходам ідзе эвакуацыя. Трэба разумець, што наша справа святая, і перамога, як бы нам цяжка ні было, будзе за намі. І нам з табою не схавацца. Фарміруецца падполле, партызанскія атрады. Гэтая барацьба будзе на Палессі не менш жорсткай, чым на фронце. І ты ведаеш цяпер сваё месца. — Лявіцкі чамусьці закашляўся, а пасля дадаў. — Трымай сувязь з пагранічным атрадам. У знішчальны батальён, пакуль ёсць час, трэба ўключыць не прызначаных у армію актывістаў і прызначаных нягоднымі да страйвой службы. Калі немцы, так атрымаецца, пацясняць нашы войскі, сыдзеце ў балоты, пад Булеў Мох. Ведаю, там у вас непраходныя мясціны...

— Ёсць, таварыш Лявіцкі! Мне ўсё зразумела, — ціха прамовіў Нікіценка. Хацеў пакласці трубку, але раптам успомніў, што яшчэ карцела запытацца ў першага сакратара. — У мяне просьба. Я вам раней казаў...

— Ат, забыўся, таварыш Нікіценка. Мне казалі, што твой старшыня жывы, але, мабыць, не жылец. Надзеі мала. Цяжкую аперацыю перанёс. Хіба маладосць дапаможа яму. 13 ліпеня эвакуіравалі яго ў Гомель, у шпіталь. Бывай, — прыглушана паведаміў Лявіцкі, і адразу ж у трубцы пачуліся кароткія гудкі.

Нікіценка моўчкі стаяў ля стала. Яму было шкада Ігната Адамчыка. Але што зробіш? Вайна. На сэрцы так балюча, шкада і мірных, безабаронных людзей, якія не сёння-заўтра сам-насам застануцца з ворагам. Аднак Вераб'ю Нікіценка павінен быў паведаміць, што іхні старшыня знайшоўся, каб Верабей неяк сказаў гэта яго жонцы, якая, мабыць, ужо спакутавалася, чакаючы мужа. Ды і дзеці таксама.

Але думкі Нікіценкі перарваў ваенкам Буйкіч, камандзір знішчальнага батальёна, які з парога нервова паведаміў:

— Таварыш Нікіценка, полк маёра Бандарэнкі адступае ад Мікашэвіч, войскі і пагранічнікі адыходзяць... Не сёння-заўтра баі пачнуцца на нашай тэрыторыі.

— Ясна, Мікалай. Кругласутачнае дзяжурства па гарадскім пасёлку ўзмацніць на гэтую ноч. Падключыць камсамольцаў. Заўтра, 16 ліпеня, з раніцы заняць абарону каля чыгункі. Падняць усіх, хто можа трымаць у руках зброю.

— Ёсць, таварыш Нікіценка. — Буйкіч крыху разгублена паглядзеў на Нікіценку. — А што далей будзе, Андрэй Мікалаевіч? У лес?

— Быць гатовым да ўсяго...

— Нават да здачы пасёлка?

— Нават, калі прыйдзецца адступіць... часова. Ты ж вайсковы чалавек... Дзейнічаем па плане, як дамовіліся.

— Зразумела. Дазвольце выконваць?

— Ідзі, Мікола. Мне трэба яшчэ ў Бечын пазваніць.

Верабей доўга не падымаў трубку. Нарэшце, пачуўся яго хрыплы голас.

— Слухаю.

— Гэта Нікіценка.

— Слухаю, таварыш першы сакратар... — адказаў той.

— Як абстаноўка ў сельсавеце, таварыш Верабей? — пацікавіўся сакратар райкама, стрымліваючы хваляванне.

— Пакуль ціха, таварыш Нікіценка. Але людзі хвалююцца.

— Што кажуць?

— А што тут казаць... Баяцца. Апошніх мужыкоў забралі. Вось толькі мяне, калеку, пакінулі на здзек ворагу.

— Ну, што вы так ужо... Трэба ж некаму і на гаспадарцы быць.

— Няхай так, што мне ўжо, прастрэлены ж увесь у грамадзянскую яшчэ. Тут не пра гэта размова. Каторы ж дзень абозы з людзьмі са случкага і любанскага накірункаў ідуць праз Бечын. Хто галодны, накормім.

— Што яны кажуць?

— Адзін тут учора з сям'ёй ехаў. З-пад Любані, кажа. Прыгледзеўся я: ці не старшыня сельсавета з Арэсы? Не, даводзіць, памыліўся ты, чалавеча. Рабочы я чалавек, кажа, у армію не ўзялі, бо стары, а хата згарэла. Дык на Браншчыну, да сястры перабіраемся.

Але, думаю, нешта не так. Бачыў яго да вайны недзе, можа, на якой нарадзе ў рэспубліцы. З-пад Арэсы ён, гад такі... Толькі, вось як у некага вочы пазычыў — бегалі, а малака дзесям папрасіў. Шкада, пяцёра малых. Каму-

ніст, яснае дзела. Дык ён паведаміў, што раён акупіраваны немцамі, у райцэнтры нямецкі гарнізон, у вёсках таксама бываюць наездамі. Раённае кіраўніцтва з'ехала, сувязі ні з кім няма.

Верабей збіваўся, але, нарэшце, сказаў тое, што стрэмкай ныла ў душы:

— Кажуць, і ў нашым раёне не сёння-заўтра...

— Што я вам скажу, дарагі чалавек. Можа, сёння і я апошні раз з вамі размаўляю. Выступаем на абарону гарпасёлка.

— Як гэта? — голас на тым канцы дрота аціх.

— Праўда ў тым, што нашы войскі адсупаюць. Не сёння-заўтра будуць баі за раённы цэнтр. У выпадку адыходу вялікая група райактыву сыдзе ў лес. Па ўсёй Беларусі разгортваецца партызанскі рух... — Нікіценка хацеў яшчэ нешта сказаць старому бальшавіку, але сумеўся.

— Дык што нам рабіць, тут, на месцах, з бабамі і дзецьмі? — разгублена спытаўся Верабей. — На полі такое жыта, а толькі парудохлых кабыл засталася, ды ў людзей некалькі коней на ўсё такое сяло.

— Будзем спадзявацца, што мірнае насельніцтва не пацерпіць. Вырашайце на месцы па абстаноўцы. І пра Адамчыка...

— Ці ж жывы наш Ігнат?

— Жывы. Лявіцкі сказаў, цяжкую аперацыю перанёс, эвакуіравалі ў Гомель. Толькі вельмі слабы.

— Гэта ж добра, што жывы. Верка, яго жонка, пачарнела ўся за гэты тыдні. Можа, выкараскаецца хлопча. Ды яшчэ паваае, — уздыхнуў ці то радасна, ці то засмучона бечынец.

— Цяпер ва ўсіх жонак адзін клопат: што-небудзь пра мужоў даведацца. Можа, і паправіцца Адамчык, — пагадзіўся Нікіценка. — Дык бывайце, таварыш Верабей. Думаю, развітваемся ненадоўга.

— Дзякуй вам, таварыш першы сакратар. Гэта самая лепшая ад пачатку вайны вестка. Наша Верка будзе шчаслівая.

Узрадаваны, ён адклаў усе справы, і пайшоў у другі канец вёскі, да Адамчыкаў. Разумеў: нічога не ведаючы пра мужа і бацьку, там звыліся ўсе.

10

Калі Міколу Аўдзейчыка разам з усімі мужчынамі забралі на фронт, ён перадаў канюшню пад уладу сваёй жонцы. Пасмяяўся нават: яшчэ адна ферма на твае рукі... Там мала што засталася з калгаснага добра, а з жыўнасці — тры стараватыя кабылы, адна з якіх была жарэбнай. Але як пакінуць іх без нагляду?

На апусцелай ферме ў той дзень сышлося нямала баб. Чакалі, калі ж падзеляць цялят. Верабей, які застаўся галоўным тутэйшым начальствам, перагледзеў яшчэ складзены Ігнатам Адамчыкам спіс. Зразумеў: галавой думаў хлопец, пра бяднейшых. Аднак раптам самым апошнім у спісе заўважыў прозвішча былой хутаранкі Хрысціны Мірановіч, і нават пачырванеў ад злосці: на табе, выслужылася нечым перад Адамчыкам гэткая краля хутарская!

Ніхто цяпер і не памятаў, што некалі да яе, роднай сястры-прыгажуні багацея Аскеркі, у свае рэдкія прыезды ў Бечын, заляцаўся маладжавы Іван Верабей. Спадабалася Хрысцінка хлопцу. Але адмовіла яму, пайшла за багацейшага. Іван узяў тады не любую яму сірату Маланню, бо прыйшоў

час ажаніцца. Аж потым Хрысцінка паплацілася: яе мужа за шкодніцтва арыштавалі, аддалі пад суд, дабро ў гаспадарцы звялося, і ёй не было іншай дарогі, як у калгас. Хрысцінка адна паднімала дзяцей, а гэта таксама для Вераб'я было як нажом па сэрцы: Маня губляла новароджаных, і ўрэшце, стала зразумела, што яна ўвогуле больш не зможа нараджаць. Сваю злосць на Хрысцінку Верабей хаваў шмат гадоў, і вось цяпер нечакана ўскіпеў і выкрасліў яе са спісу.

Калі нарэшце жанкі разабралі ўсіх цялят, ён убачыў, як заплаканая Хрысцінка цяжка ішла да свайго двара, не зважаючы на людзей, і зразумеў, што зрабіў няправільна. Спахапіўся, Нюрцы сказаў:

— Дагані Міронічыху, скажы: няхай забярэ парася на свінаферме, а як Лыска ажарэбіцца, і жарабя ёй аддамо.

Аднак Хрысцінка адмовілася ад ласкі Вераб'я, не пайшла па тое парася, якое невядома было, ці выжыве, бо свінаматка ад недагляду здохла. Хрысцінка, калі яе спыніла Нюрка і сказала пра парася, злосна бліснула вачыма на яе і глуха адказала:

— Каму дык здаровае цяля, а маім дзецям — дуля? Няхай тую дахляціну такі добранькі сам спажывае!..

...Праз нейкі час Нюрка Аўдзеичык, даведаўшыся ад людзей, што Ігнат Адамчык выжыў, на досвітку збегала да Веркі, каб падтрымаць сяброўку. Наплакаўшыся разам на двары, раптам сказала Верцы пра тое, што яе хваліла:

— Трэба Вераб'ю сказаць, можа, хто забраў бы гэтых кабыл. Хоць старыя, але ж работу цягнуць сваю...

— Правільна. Што ты будзеш з імі рабіць? Ён зранку ў праўленні звычайна, забяжы, скажы яму, — падтрымала Верка.

...Ужо зырка свяціла жнівеньскае сонца, калі Нюрка дайшла да канюшні. Звычайна, убачыўшы на дзвярах замок, яна міжвольна пускала слязу, успомніўшы, што тут да ўсяго дакраналіся рукі яе Міколы: дзе ж ён цяпер, ці жывы, ці здаровы? На душы было трывожна, на вочы накаціліся слёзы. І зноў яе вочы памакрэлі. Але Верка хоць весткі дачакалася, ведае, што не прапаў яе чалавек, лечыцца ў Гомелі, а пра астатніх бечынскіх мужыкоў, як забралі на вайну, так нічога невядома...

Нюрка выпусціла кабыл на вуліцу, напаіла, спутала, каб далёка не адыходзіліся, а пасвіліся на выгане, які быў побач з канюшняй, да вечара. І накіравалася ў кантору.

Дзверы канторы былі расчынены, і толькі яна збіралася ступіць на парог, ногі падкасіліся, у вачах пацямнела: у праёме дзвярэй у пятлі вісеў скрываўлены Верабей. Яна знямела, ледзь не страціла прытомнасць, а калі ачомалася, убачыла, што вокны ў будынку былі выбіты, кантору і сельсавет яўна разрабавалі. Ад страху Нюрку страшна затрэсла, калі яна ўбачыла на дзвярах пакінуты забойцамі крываваы надпіс: «Не аддаў людзям не сваё...»

І адразу ж у памяці ўсплылі злосныя словы цёткі Хрысціны, якія тая сказала ёй: «Няхай тую дахляціну цяпер сам спажывае...», і Нюрка здагадалася, хто і за што павесіў Івана Вераб'я: канешне ж сын былога кулака, Зміцер Аскерка...

Жудасная смерць апошняга бальшавіка ў вёсцы напалохала бечынцаў. Выходзіла: чакаць бяды цяпер трэба было не толькі ад немцаў, але і ад бандзюкоў, якім савецкая ўлада так і не здолела скруціць галаву.

Першае трагічнае пахаванне з пачатку вайны прайшло ў Бечыне моўчкі. Людзі нібы пазбягалі адзін аднаго, каб не сустрэцца вачыма. Несуцешная была толькі жонка нябожчыка Малання...

Старыя мужчыны па просьбе Сцяпана Адамчыка збілі труну, а жанчыны выкапалі магілу. Хавалі Вераб'я недалёка ад яго былога калегі Іллі Мірончыка. Развіталіся без лішніх слоў. Толькі стары Адамчык сказаў: «Добры быў чалавек. Царствіе яму нябеснае!» І перахрысціўся. А за ім перахрысціліся ўсе астатнія. І сталі апускаць дамавіну ў зямлю.

Па абедзе 17 ліпеня ўдалечыні папаўзлі над векавым борам клубы чорнага дыму. Людзі, заўважыўшы іх, здагадаліся: гарэў раённы цэнтр. І думкі бечынцаў цяпер былі горкія: а што ж чакае іх заўтра?

У снежную буру

Частка чацвёртая

1

Браўся задзірысты перадкалядны мароз. На хутары стаяла затоеная цішыня. Адамчыкі моўчкі вячэралі.

Бульбяная каша, засквараная салам са смажанай цыбуляй і запечаная ў грубцы, смачна пахла. Аднак старыя елі яе неахвотна.

Нарэшце Сцяпан паклаў лыжку на стол, напіўся са жбанка адвару з ліпніку і дзікай шыпшыны.

— Чуеш, Агапа, што скажу... — прамовіў ён, уважліва паглядзеўшы на задуменную жонку.

— Га, Сцяпанка? — жанчына адарвалася ад сваіх дум, падняла на мужа вочы. — Пад'еў хіба ўжо? Мо яшчэ з'еш, і палову ж не агоралі.

— Наеўся, дзякуй. Я не пра тое...

— А пра што, сакол ясны?

— Дык свята ж сёння... — усміхнуўся Сцяпан. — Толькі вось не шчадруе ніхто...

— А каму ж цяпер, калі такое гора вакол, шчадраваць, Сцяпанка? Прыдумаў ты... — здзівілася кабета.

Жанчына хацела сказаць, пра што падумала ў той момант, але збаялася: у добрыя ж часы сваты Расевічы з сям'ёй, ды і з вёскі шчадроўшчыкі завітвалі да іх на хутар, а яны ніколі не шкадавалі гасцям ні ласункаў, ні самагонкі. Так спрадвеку было заведзена. А цяпер — вайна праклятая. І яна толькі цяжка ўздыхнула і зірнула на абраз у куце.

— Я і кажу, Агапа, што свята сёння. А мы нават да ўнукаў не паехалі, — мужчына горка ўсміхнуўся.

— Дык заўтра паедзем. Я таго-сяго прыхавала, гарбузікаў, мёду трохі ёсць, масла сёння збіла. Заўтра, Сцяпанка, — пагадзілася жонка, і зноў замаўчала.

— Ось, бяда якая. Днямі, чуеш, старая, Гарадзяцічы палілі, вялікую частку сяла спляжылі, — з сумам паведаміў Сцяпан.

— Як... спалілі? А, людцы мае, што ж гэта дзеецца? На ентых немцах крыжа няма, — старая спалохана глядзела на мужа, на яе вочы адразу наплылі слёзы.

— Каб жа не так. Нашы, антыхрысты. Рабаўнікі, наваспечаныя паліцаі. Усіх, хто актыўнічаў пры савецкай уладзе, у агонь, кажучь, пакідалі...

— Што ты кажаш, Сцяпанка? Як жа гэта, людзей, жывымі?.. — войкнула старая.

— Мало хто ўцалеў, нібыта за падазрэнне ў сувязі з партызанамі расстрэльвалі. Якія ж такія партызаны? Няўжо саветчыкі каторыя пахаваліся, а цяпер паказваюць манер? Дык, думаю, за гэта людзей і скатавалі... А за што ж тады, іначай? Гітлер жа заявіў, што габрэяў знішчаць будзе, а тут і нашых людзей, палешукоў, на звод. Аскерка цяпер са сваімі іх дабро спажывае. Накалядалі, як ніхто, звяры. Як зямля іх носіць...

— Звяры, Сцяпанка, дальбог, звяры, як ёсць. А іх жа матка нарадзіла, — пагадзілася старая.

— Гэта ж падумай: Аскерка падобных сабе сабраў, павяртанцаў і прадажнікаў, многа пуханцоўскіх, з Хвойнішчаў ды з суседніх вёсак, дык цэлы гарнізон арганізаваўся. Волю немцы ім далі поўную. Вось і здзекуюцца з людзей, а гняздо сабе ў Бечыне аблюбовалі. Не дай бог да Веркі нашай з дзецьмі дабраўца. Ды і Жэня гэтая нам нібыта ўжо не чужая...

— Свят, свят! — завохкала Агапка і пачала хрысціцца. — Не дапусці, Божа, памілуй! — І нашых хлопчыкаў падтрымай у ліхую гадзіну...

— Усё, завялася! Казаў: не згадвай пра сыноў. Аг, дурніца! Адной табе карціць!.. Вернуцца хлопцы, не завывай моцна! Ідзём спаць! — стары разлаваўся, спінуў на падлогу і, злосны на жонку, пайшоў класціся.

— А я ж што, Сцяпанка, я ж нічога... — ціха заплакала жанчына.

Не звяртаючы ўвагі на мужа, яна яшчэ некаторы час божкала і вохкала, потым стала прыбіраць са стала. Калі ж закончыла сваю няхітрую справу і намерылася патушыць лямпу, пачула, як на вуліцы люта ўсхадзіўся сабака.

— Сцяпанка, нехта ў нас па двары ходзіць... — спалоханая не на жарт Агапка паклікала мужа.

— Не трасіся, зараз я ногі ў валёнкі ўсуну...

Праз імгненне ў акно кухні моцна пастукалі.

Адамчык выйшаў з чыстай паловы хаты і наблізіўся да акна.

— Каго ета там носіць такой парой? — спытаў спецыяльна незадаволена.

— Шчадроўнікі прыбылі да вас. Ці не пусціце ў хату? — знадворку пачуўся мужчынскі голас.

— Хто вас ведае, што за шчадроўнікі вы? А мо, бандыты якія? — засумняваўся дзед.

— Не перажывайце, дзядзька Сцяпан. Мяне добра ведаў ваш сын, старшыня бечынскага калгаса Ігнат Адамчык. Я — Нікіценка, першы сакратар райкама партыі, — пачулася з вуліцы.

— Пачакайце, пачакайце, таварыш... Зараз... А то мы са старой думаем, што за шчадроўнікі тут такія... — усхваляваны, Сцяпан выйшаў у сенцы.

Праз хвіліну ён вярнуўся ў хату, а за ім ўвайшлі двое рослых мужчын. У адным Агапка адразу пазнала былога кіраўніка іх раёна: памятала, як ён некалі выступаў у клубе, на судзе, як пра Ігната хораша сказаў. Толькі цяпер мужчына выглядаў не такім бадзёрым, быў схуднелы.

— Добры вечар вам у хату, — Нікіценка прывітаўся за руку з Адамчыкам, затым усміхнуўся гаспадыні. — Прабачце, маці, што вось так, знянацку.

— І вам, добрыя людзі... — адказала Агапка. — Не стойце ў парозе, сядайце на лаву, у нагах праўды нямашака...

— На самай справе... — усміхнуўся і другі, высокі чарнявы малады чалавек. — Цёпла ў вас. А на вуліцы мароз бярэцца не на жарт, аднак.

— А вы праходзьце, да стала, сядайце. Агапка, што ў нас там ёсць, сабяры, людзі такія ў хаце, — распарадзіўся стары Адамчык.

Жанчына хуценька знікла на кухні, старалася запаліць перад печчу лучыну, але яе спыніў начны госць.

— Не турбуйцеся, маці. Мы не галодныя. У нас справа да вас, дзядзька Сцяпан, — ціха прамовіў Нікіценка.

— Дык вы распраніцеся, здаецца, у хаце не так холадна, як на дварэ, — настойў гаспадар. — Сядайце, ды пагамонім, што вам спанадобіцца.

Мужчыны-такі паслухаліся, павесілі на цвікі свае кажухі і шапкі.

— То хоць ліпніку з дзічкай ды малінавым цветам выпіце, у мяне гарачы ў грубцы стаіць, — прапанавала бабуля. — Вы ж з марозу. Ды і віхура разгулялася, вецер ажно свішча.

— Ну, давайце, маці, — згадзіўся Нікіценка. — Пагрэемся, пакуль...

— Дык якая ў вас патрэба, добрыя людзі? — спытаўся, адкашляўшыся, стары Адамчык і прысеў на лаву побач. Ён падкруціў лямпу, і ў хаце стала зусім светла.

— Чуў, што ў нас партызаны з’явіліся. Толькі што жонцы пра тое казаў. Ці не вы гэта будзеце?

— Мы, бацька. Утойваць не буду, бо Ігнату давяраў, як сабе. А яго бацькі, ведаю, не прададуць, — адказаў Нікіценка.

— Ой, сыночкі мае, а дзе ж той Ігнатка? Прапала дзіцятка маё... — ледзь загаласіла старая. — Як пагнаў каровы, ранілі няшчаснага, а цяпер не вядома, ці жывы хоць.

— Змоўкні, Агапа. Мужчыны слова трымаюць. Не да бабскіх слёз, — сказаў, як адрэзаў, Адамчык. — Давай свой настой, ды за печ ідзі.

Жанчына адразу аціхла, паставіла на стол конаўкі і гладыш з гарачым напоем, і ціхенька знікла за печчу.

— Крута вы гэта з жонкай, дзядзька, — сказаў маладзейшы, наліў у конаўку гарачы пахучы напой і ўважліва паглядзеў на старога. — Але да справы. Вы добра ведаеце Бечын, мы з просьбай...

— Хочаце паскуд гэтых трасянуць? Вырадкаў, што людзей спалілі?

— Ведаеце пра гэта? — здзівіўся Нікіценка. — Вы ж, наколькі мне вядома, у вёсцы даўно не былі.

— Вось табе на! Нават пра гэта ведаеце... Ляжаў сам тыдні з два, і старой нездаровілася. Нявестка была. І так людзі бываюць...

— Вера, здаецца. Так вашу нявестку завуць. Памятаю, а як жа, вядома трактарыстка... Як яна?

— Ды змэнчылася ўся, счарнела, страх вочы падняць на яе паглядзець. Перажывае за Ігната. Мо жывога няма ўжо... Пакуль гэтыя гады не чапаюць, хоць злыдзень Аскерка страшчаў: прыйдзе час, разбярэцца з ёй і з дзецямі, — стары раптам не вытрымаў, заплакаў.

— Не трэба, дзядзька Сцяпан. Трымайцеся. Жывы Ігнат, — ціха паведаміў Нікіценка.

— Адкуль вам вядома? Ці ж праўда гэта? — вочы ў старога адразу высахлі, ён узрадаваўся.

— Праўда, дзядзька. Толькі... — Нікіценка раптам апусціў вочы, не ведаючы, як мякчэй сказаць старому.

— Кажыце, таварыш Нікіценка, як ёсць, — прамовіў маладзейшы. — Бацька ўсё зразумее.

— Не паспелі параненых эвакуіраваць з Гомеля. Ігнат, мяркуючы па ўсім, у лагеры для ваеннапалонных. У Гомелі такіх лагераў некалькі, дакладна не вядома дзе, але па некаторых звестках, недзе ў цэнтры горада. Нашы людзі ёсць там у паліцыі, дык бачылі яго. Нават перакінуліся словам. І не толькі яго...

— Божачка, а як жа яго ратаваць, людцы? — спалохаўся зноў дзед.

— Хлопцы не раз збіраліся збегчы, але ўвесь час зрывалася, — сказаў Нікіценка. — А днямі да нашых суседзяў, не буду казаць да якіх, гэта зараз няважна, прыбіўся з Гомеля чалавек. Паведаміў пра сёе-тое. Быў ён там, у паліцыі. Выратаваў яго адзін наш таварыш, вывез за горад... Пазаўчора была сустрэча. Аказалася: ён быў разам з Ігнатам і яшчэ двух-трох нашых людзей бачыў. Яны там, у лагеры, у палоне, трымаюцца разам. Хочучь гомельскія хлопцы іх вызваліць, але пакуль няпроста гэта. Дык вось: Ігнат на словах перадаў, што Вера і жонка брата Мікалая ведаюць, як іх вызваліць. А забыліся — хай Вера сходзіць да жонкі Салавейчыка, — паведаміў Нікіценка.

— А як жа гэта, Верка знае ды нам нічога не сказала? Не можа тое быць... — здзівіўся Адамчык.

— Можа, і не ведае, але здагадаецца, калі пра гэта ёй сказаць. Павінна здагадацца, як дапамагчы.

— Вось я сабе думаю: а ёй тое адкуль вядома? Яна ў Гомелі ані ў жысць не была. Ну, заўтра, канешне, скажу ёй тое. Але ж пры чым тут жонка Салавейчыка, вось што, чалавеча. Івана ж першым на вайну забралі, малады, бяздзетны, — сказаў стары і на хвіліну задумаўся, але раптам ажывіўся, прадоўжыў. — За гэтую навіну вам дзякуй, канешне. Але не толькі дзеля гэтага вы прыйшлі да нейкага хутаранца, які так і не падначаліўся савецкай уладзе, не пераехаў у вёску, хоць і сын старшыня калгаса.

— А вы сапраўды кемлівы чалавек, — сказаў другі госць. — Як вы разумеце, мы не адны тут. Сышліся людзі з розных краёў. Даём адпор немцам. Ды іхнім прыслужнікам. Дасталі ж усіх мясцовыя паліцаі. На іх — сотні жыццяў, кроў людзей нашых. Таму хочам зранку гняздо паліцэйскае бечынскае знішчыць. І галоўнае, каб не выпусціць самага ярага, гэтую погань Аскерку...

— Здагадаўся сам, хлопчыкі мае, як прыйшлі, зразумеў, якая прычына ў вас наведзець вёску, мяне, — Адамчык уважліва паглядзеў на партызан і дадаў: — Ён, погань гэтакая, у цёткі сваёй кватаруе, п'яніца пракляты. Дык і цётку было збіў на порхаўку, бо самагонкі пашкадавала. Гэта ж трэба, каб у Аскеркі такі вырадак нарадзіўся, га.

— Дык паможаце, дзядзька Сцяпан? — уздаваўся Нікіценка.

— Памагу, сыноч... На пошце, чуйце, там штаб іх, паліцэйскі. Там нібыта трое з іх начуюць. Немцы, калі прыезджаюць, то толькі днём, не застаюцца нанач. Мабыць, баяцца. А так усе гэтыя гады — па хатах. Дзе гаспадароў паціснулі, дзе самі жывуць. У нас, калі вайну аб'явілі, дзве сям'і яўрэйскія зніклі бясследна, быццам і не было іх. Выбраліся самі за ноч. А хаты добрыя засталіся. Там кватаруюць. Але ж іх, паліцаяў, нямала, каля трыццаці ў Бечыне. Як жа справіцеся? — здзівіўся Адамчык.

— Не бойцеся, бацька. У нас сіла ёсць. Галоўнае, каб ціха на досвітку падысці. Наша разведка данесла, што яны зараз ваўсю Каляды святкуюць, самагонка ажно ракой льецца. Хаця выставілі ахову. Няхай святкуюць, у апошні раз, — прамовіў незнаёмец.

— А вы, прабачце, што пытаю, здалёк, чалавеча? Чую, не нашага, не палескага, говару, — пацікавіўся дзед.

— Вы — свой чалавек. Таму не буду хаваць. Гэта камандзір партызанскага атрада з Любаншчыны, таварыш Далідовіч, — сказаў Нікіценка. — Калі што, запомніце яго.

— Так, так, усе мы людзі. У добрую пару зладзеяў выкурыць рашылі. Са снегам такім спадручней, слядоў не застаецца. Пакажыце фашысцкім паслугачам, дзе ракі зімуюць, — прамовіў Адамчык.

— Справядлівая заўвага, дзядзька Сцяпан, — пагадзіўся са старым Нікіценка.

— Але вы мне толькі скажыце, людзі добрыя: пагонім назад немцаў? Тут жа рознае брэшучь, нібыта і Маскву ўзялі, — спытаўся дзед, хітравата прыжмурыўшыся.

— Пагонім. Маскву не аддадзім. Цяжка будзе, але дайце час. Выкурым гэтую набрыдзь. Навечна дарогу да нас забудуць... — упэўнена прамовіў Далідовіч.

— Дай бог, каб так было, — адказаў стары Адамчык.

2

Апоўначы разгулялася віхура. Свістаў вецер, паднімаючы густыя клубы снегу. Але ў хаце Сцяпана Адамчыка, у якой гэтай ноччу ніхто так і не заснуў, цешыліся непагадзі.

Гэта быў апошні ранак для паліцэйскага гарнізона. На досвітку больш як сотня байцоў з двух партызанскіх атрадаў сышліся перад вёскай. Стары Адамчык быў здзіўлены, убачыўшы, што партызаны добра ўзброеныя, у іх на павозках нават было тры кулямёты, ён раскажаў, у якіх хатах у вёсцы кватаруюць паліцаі.

Калі ўсе групы занялі зыходныя пазіцыі, партызаны незаўважна падкраліся ў Бечын і ціха знялі вартавых.

Паліцаі моцна спалі, прыняўшы напярэдадні ладную дозу самагонкі. Цёпленькіх і сонных, іх ціха, па адным, бралі па хатах. Як і думаў дзед, супраціўленне было аказана толькі на пошце, дзе заселі гітлераўскія служакі. Там распачаўся бой, але паліцыяў адтуль хутка выбілі. Калі ўсё было скончана, Нікіценку і Далідовічу далажылі, што ў выніку аперацыі знішчылі 27 паліцаяў, у якасці трафeyaў захапілі стралковую зброю, абмундзіраванне і харч. З боку партызан страт не было, прастрэлілі хіба толькі шапку аднаму з любанскіх байцоў. Аднак была адна прыкрасць — сярод забітых не аказалася Зміцера Аскеркі.

Сцяпан Адамчык развітаўся з Нікіценкам і Далідовічам, як з роднымі. Ён не ведаў, што ў той жа дзень, 14 студзеня 1942 года, быў разгромлены нямецкі гарнізон ў Белым Пераездзе, а на наступную раніцу партызаны апынуліся ўжо ў Капаткевіцкім раёне, пад Навасёлкамі, і штурмам узялі гэты буйны населены пункт. Цяпер, праўда, ён зразумеў, што немец памыліўся, зноў прыйшоўшы на гэтую зямлю. І быў упэўнены, што і пад нагамі здраднікаў яна таксама будзе гарэць.

Аднак гэтыя думкі адыходзілі на іншы план. У бядзе быў старэйшы сын, і яго трэба было неяк ратаваць. Толькі як? Пачынала світаць, стары вярнуўся на хутар, дзе яго чакала знерваваная жонка.

— Ну, што там, Сцяпанка?

— Пабілі нелюдзяў, — скупа адказаў стары, распрог кабылку і даў ёй цёплае пойла, ужо прыгатаванае Агапкай.

— Усіх? — ціха спытала жанчына, і перахрысцілася.

— Аскерка, мабыць, уцёк. А можа, у раёне дзе занурыўся?

— Госпадзі, што ж гэта робіцца? Свае на сваіх пайшлі.

— Кінь, старая. Дзе ты бачыла сваіх? Падонкі! Воўчае мяса. Туды ім і дарога, — ён сплюнуў, завёў кабылу ў стойла, затым вярнуўся назад.

— Дык немцы ж могуць адпомсціць, Сцяпанка. Не партызанам, людзям... — зноў спалохалася Агапка.

— Могуць. Трэба дзевак з дзецьмі на хутар забраць. Мо ў лесе цішэй будзе. Але ж думаю, што ворагі пакуль пабаяцца сунуцца. Ты не ведаеш, якая сіла ў партызан, ого!

— Але ж у немцаў сіла большая, калі да Масквы дапяліся.

— Не, не будзе па-іхняму. Я цяпер гэта дакладна ведаю. Бачыў.

Пра сына Сцяпан Адамчык пакуль не рашыўся сказаць жонцы — ёй і так даліся ў знакі гэтыя паўгода вайны: ні пра аднаго з трох сыноў не было ніякіх звестак...

А раніцай на хутары з'явіліся спалоханыя нявесткі з дзецьмі. Узрадаваная Агапка кінулася іх распранаць ды частаваць:

— А мае ж крывіначкі, мы з дзедкам сёння збіраліся ў Бечын, гасцінцаў сабралі.

— Ой, бабка Агапка, у нас вайна... У нас стралялі ноччу, — першай паведаміла маленькая Нінка. — Нам страшна было ў хаце.

— А дзетачкі ж мае! Як жа вас напалохалі, яй-яй... — залямантавала старая. — Распранайцеся, ды ў чыстую палову бяжыце. Я там грубку выпаліла, каб днём цёпла было, як чула маё сэрца, што вы прыедзеце.

Дзеці пайшлі са старой, а Вера паведаміла Адамчыку:

— Пабілі ўсіх ноччу. Партызаны наляцелі. Няма паліцаў больш...

— І мы ж такога страху нацярпеліся, што не дай бог! — узрушана прамовіла Жэня. — Цяпер усе баяцца, што немцы наляцяць, людзі хто куды ўцякаюць з вёскі, каб перакачаць. Мы да вас, дзядзька Сцяпан. Нанач з Веркай дадому вернемся, а дзеці няхай у вас значуюць, тут, можа, спакойней будзе.

— І ўнукі, і вы, дзеўкі, заставайцеся, месца хопіць усім, — згадзіўся стары.

— Не, тата, мы з Жэнькай пойдзем, там жа і курачкі, і кароўка пазаўчора ацялілася. Двойню прынесла, бычка і цялічку. Як пакінеш без нагляду? — сказала заклапочаная Верка і зноў вярнулася да ранейшага. — Гэта ж так смела з гадамі расправіліся. Кажуць, на пошце ажно чатырох палажылі...

— Толькі шкада, што аднаго не звалі. Быць з-за яго бядзе, — узрушана сказаў Сцяпан Адамчык, забыўшыся, што нявесткі не ведаюць пра яго ўдзел у начной вылазцы партызан.

— А вы гэта скуль ведаеце? — здзівілася Верка.

— А ў нас, нявестухны, ноччу шчадроўшчыкі былі. Адтуль, з балот, — ціха, каб не пачулі дзеці, сказаў стары.

— Няўжо, партызаны, дзядзька Сцяпан, тут, у вас... — здзівілася Жэнька. — І многа іх было? Можа, хто знаёмы...

— Ну, былі і знаёмыя, але не пра тое гаворка. Я зразумеў адно: саветы не дрэмлюць. Людзі ў лес, у балоты пайшлі, у іх шмат зброі, яны не дадуць немцам тут спакойна жыць. Але мне казалі, што ўжо ёсць і банды, неспраўдныя партызаны. Іх трэба баяцца, адшчапенцаў гэтых, — распавёў

Адамчык. — А дурная слава пра Аскерчыка ідзе ўжо здалёку. Сваім пакуль не шкодзіў, але ў суседзяў — паўжывымі людзей у калодзеж кідаў. Прыбярэ Бог і яго. Вам трэба асабліва берагчыся: абое жонкі няпростых людзей, і ён гэтага не забыўся.

— Так, будзем асцярожныя, — пагадзілася Верка. — І можа, праўда, на хутар трэба перабрацца, мне не прывыкаць жыць асобна ад людзей. Толькі вось як ты, Жэнька?

— Я сірата, тут не так боязна. Толькі каб дзеці не чулі таго, пра што тут гаварылася.

Стары і Верка са спачуваннем паглядзелі ёй услед. Аднак Адамчыку карцела сказаць нявестцы пра тое, што ноччу пачуў пра свайго сына, а яе мужа.

Калі стары ўсё расказаў ёй, Верчынаму шчасцю і здзіўленню не было межаў.

— Калі гэта праўда, і жонка Салавейчыка ведае нешта, я распытаю яе. Толькі вось, тата, адкуль жа ёй тое вядома?

— Каб жа я знаў. Толькі вось што падумаў: яна са сваім Іванам, мабыць, мае сувязь. Ці не пра яго казаў мне тут таварыш, што наш чалавек ёсць у Гомелі. Можа быць, і старшыня сельсавета мае да гэтага дачыненне. Дакумекаў сам — тут няпроста ўсё...

— Няпроста? А можа, гэта самае простае? — раптам здагадалася нявестка. — Можа, Ігнат шапнуў таму чалавеку аб тым, што яго можна выкупіць. Можа, за харч, грошы ці...

Верка не дагаварыла, бо раптам успомніла пра золата, пра якое даўно забылася. Яго як непатрэбшчыну яна схавала, золата перадаў ёй муж адразу пасля таго, як нарадзіўся Ванька. Але перадаў той, каго яна доўга не магла вырваць з сэрца. Няўжо пра гэта, пра золата, зараз нагадвае ёй Ігнат, знаходзячыся на мяжы жыцця і смерці?

— Пры чым тут Салавейчыха? Галавы не прыкладу, — зноў паўтарыла Верка.

Адамчык думаў сваё, але праз нейкі час ажывіўся і сказаў:

— Што б там ні было, а тое, што ведае яна, можа нейкім чынам уратаваць нашага Ігната. Знайдзі яе сёння, Верка. Не будзем адкладваць. Паснедаем разам, а там крыху адпачнём і я вас з Жэньяй мігам адвязаў ў Бечын. Сам пачакаю ў вашай хаце. А дзеці будуць тут з Агапкай — за іх не хвалюйцеся.

— А калі немцы ў вёсцы? — спалохалася Вера.

— Мы паціху паедзем. Акуратна. Каля вёскі пастаім, будзе чуваць, калі што... Можа, немцы яшчэ і не ведаюць, што партызаны звалі бечынскую паліцью, — сказаў Адамчык. — Партызаны ж на Белы Пераезд накіраваліся. Думаю, там сёння паліцыі будзе тое ж, што і нашай. Але нам важна, каб Салавейчыха нікуды не сышла, важна, каб і ты магла даведацца, што там і як...

— Ага, толькі б была яна дома... — задуменна прамовіла нявестка.

Дамовіўшыся з нявесткамі, як далей дзейнічаць, Сцяпан Адамчык паклікаў жонку, каб гэтай снежнай каляднай раніцай паснедаць вялікай сям'ёй.

3

Набліжаўся поўдзень, але надвор'е было змрочным. Сонца сёння зусім не паказвалася, бухматыя хмары і вецер зноў прынеслі злосную віхуру, на зямлю сцяной слаўся густы снег. Здавалася, вёска, добра прысыпаная белым

покрывам, вымерла, і жанчыны няспешнай хадой, мінаючы хаты, не сустрэлі на сваім шляху ніводнага бечынца.

Час ад часу азіраючыся па баках, яны стараліся ўгледзець хоць нешта перад сабой, але далей выцягнутаі рукі нічога нельга было ўбачыць з-за небывалай снежнай аблогі. Нічога не паказвала, што на святанні ў вёсцы здарылася нешта незвычайнае.

Месячы валёнкамі некрануты цалік, Верка і Жэня дайшлі да цэнтра вёскі, а адтуль адразу скіравалі налева, туды, дзе непадалёку, праз некалькі пабудоў, у акружанай занесеных снегам слівамі хаце адзінока жыла жонка былога старшыні сельсавета.

Салавейчыха была на падворку. Расчырванелая, трымаючы ў руках шырокую лапату якраз адкідала ад веснічкаў снег. Відаць, працавала жанчына даўно, бо доўгі панадворак адсюль да самага парога хаты ўжо добра быў ачышчаны ад снегу і вакол нешырокай дарожкі груваздзіліся вялізныя, амаль метровыя бурты снегу.

— Во прэ, зноў залье па вясне, як жыць тут, паплывём, бабы, — замест прывітання, убачыўшы жанчын, прамовіла яна, і, звяртаючыся да Веркі, паказваючы на Жэню, спытала: — А гэта хто? Міколава будзе жонка?

Салавейчыха ўважліва, з ног да галавы агледзела Жэню, тая ажно засаромелася.

— Пашанцавала старому хутаранцу на нявестак, гляджу. Абедзве — лялькі, — нават не даўшы Верцы і слова сказаць, выпаліла яна. — І во, шчасце, якое — дзеткамі, унукамі Бог Адамчыкаў не пакрыўдзіў. А я, як тая ялаўка, столькі гадоў пражыла са сваім камсамольцам: ён жа ўсіх вучыў як жыць, а вось як дзіця зрабіць, дык — няўмека. Не даўмелася, якога другога мужыка прыгрэць, тады б мо і не кукавала б тут адна.

Верка, ведаючы, калі Салавейчыху не спыніць, дык тая будзе балбатаць без супынку, перабіла яе:

— Людзі казалі, што ты мне можаш памагчы.

— А што? Чакала цябе я, Верка. Пайшлі ў хату. Там размаўляць будзем. І ты заходзь. Жэня, здаецца? — Салавейчыха зноў пільна, нібы вывучала, паглядзела на гарадскую нявестку Сцяпана Адамчыка.

— Так... — пацвердзіла Жэнька.

Гаспадыня бярозавым венікам змяла снег з шырокага адкрытага парога, і прапусціла маладзіц у сенцы.

У прасторнай цёплай хаце смачна пахла свежым хлебам. Салавейчыха прапанавала жанчынам распрануцца і знікла за печчу.

— Гэта добра, што на Каляды ў хаце госці. Частаваць буду, — сказала яна адтуль.

— Мы ж не па гэта прыйшлі, — хацела запырэчыць ёй Верка, але тая, паказаўшыся з-за печы, злосна бліснула чорнымі вочкамі, маўляў, ніякі адказ не прымаецца, і працягвала: — Ды мы не толькі адсвяткуем, а і памянём. Столькі душ пайшло на той свет. Хоць і гадаў, але ж яны — свае гады. Раніцай ведаецца, што тут было?

— Што пабілі паліцаяў — чулі, — суха адказала Верка.

— Дык гэта не навіна. На машынах зранку прыехалі немцы. Аскерчык з імі бегаў па хатах, пытаў, ці хто што бачыў, як усіх паліцэйскіх пабілі. А таксама выпытваў, адкуль з'явіліся партызаны? Але хто што мог яму сказаць? Такая ноч была — галаву скруціш. А многія людзі зусім сышлі з хат, у склепы пахаваліся ці ў лес, далей ад бяды пайшлі. Так і не дабіліся Аскер-

чык і немцы анічога, пагрузілі забітых ды павезлі некуды. Суседка потым прыбегла да мяне, казала, толькі пошта згарэла. Хаты цэлыя. Ну і цішком: «Партызаны наляцелі з розных бакоў, расправіліся з тымі ў адзін мэнт, ціха з хат выклікалі іх, нібы на збор, ды на той свет сонных валаклі». — Во як... — па-змоўніцку паведаміла кабета. — Да мяне ж таксама Аскерчык прылятаў. Аге ж... А што я? Кажу: спала, нібы проса прадаўшы, гаспадаркі ў мяне той — парася ды кураня. Чаго рана ўскокваць? Колькі хацела, спала. Дык я ж і праўда ўчора з суседкай за шчодрыкі чарку-другую ўзяла, дык без задніх ног звалілася. І ні пра што не здагадвалася. А прачнулася, хіба, ад стрэлаў, мабыць, на пошце тых выбівалі. Ой-ёй, страшна, бабы, не паверыце, ага, вельмі страшна. Толькі тады, як добра развіднела, з хаты на двор выйшла, а так баялася. А тут і госьць, на табе, прыпёрся — Зміцер Аскерчык. Ну, з чым прыйшоў, з тым пайшоў...

Пакуль Салавейчыха паведамляла Адамчыкавым нявесткам пра падзеі, пра якія гаварылі ўсе бечынцы, на сталае з'явілася смажаная бульба і салёныя гуркі, квашаная капуста і тушаныя белыя грыбы ды крыху няпоўная бутэлька чыстай, як крышталі, самагонкі і свежы хлеб.

— Ото, сядайма, ды вып'ем! — запрасіла яна жанчын і сама першай уселася на кароткай лаве ля акна. — Сядайце, не саромцеся.

— Дзякуй, Надзя, не чакала... — Верка села насупраць гаспадыні, а збоку, на табурэцы, ля яе — Жэня. — І праўда, Каляды, як жа хораша раней гулялі: і вясковыя, і хутаранцы разам збіраліся, шчадравалі.

— За тое пякучкі і вып'ем, за жыццё наша ранейшае, — Салавейчыха наліла самагонкі ў чаркі крыху больш чым па палавіне, тым самым спалохаўшы Жэню, якая адразу замахала рукамі:

— Надзюша, мне толькі на донца! Я ж не п'ю яе зусім.

Але тая толькі ўсміхнулася:

— Нічога, гарадская ты наша нявестухна, прывыкай. Гэта таксама трэба ўмець: трэба ўмець не толькі дзяцей навукам у школе вучыць. Чуй, Кажуць, што школу немцы збіраюцца хутка адкрыць.

— Няўжо? — яшчэ больш здзівілася Жэня. — Дык жа настаўнікаў няма?

— А ты на што? Аскерка неяк тут рассыпаўся ў мяне, што немцы толькі супраць яўрэяў і камуністаў, а дзетак, маці і старых крыўдзіць не будуць. І што па вясне школы адкрыюць. А сам, паскуда, што твораць па навакольных вёсках. Але не будзем пра гэта. Вып'ем за сустрэчу, а там паговорым.

Яна залпам выпіла самагонку, нават не скрывілася, і пачала закусваць. Верка ж змагла адпіць толькі палову, і адразу з яе вачэй пасыпаліся слёзы, яна кінулася запіваць гарэлку вадой, чым дужа рассямшыла расчырванелую Салавейчыху.

— А ты думала, я жонцы старшыні калгаса сівуху пастаўлю? Пяршак! Лічы, жывы спірт, даваенны яшчэ, — засмяялася яна. — Гэта ж зімой, лічы, першыя лекі.

— Ну, Надзя... Крапчэзная, каб на яе ліха, унутры ўсё спяклося, вой, вой, — завойкала Верка, і яе падтрымала Жэня:

— Дужа пячэ.

— Так, дзеўкі, прыкусвайце, — разышлася Надзя, і зноў узяла ў рукі бутэльку.

Верка збіралася запярэчыць, але Салавейчыху спыніць было немагчыма.

— Я ж Кажу, за свята выпілі. А цяпер, за душы заблудлыя, каторым дапамаглі на той свет пайсці. Царствіе ім там... Я ж, дзеўкі, паглядзела, хто там,

у той паліцыі: дык усе, чыіх бацькоў выселілі, хто бандытам не па сваёй волі стаў. Каб далі жыць па-людску, а нашы ж людзі цягавітыя, сябе кармілі і другім памагалі звеку, то столькі незадаволеных савецкай уладай не было б. Я са сваім колькі сварылася: чаму нізашто людзей сагналі з нажытых месцаў? Ніхто ў нас, у Бечыне, не скажа, што тыя нашы багацеі жылі як паны. Жылы рвалі, як і ўсе. Ну, карова лішня, кабыла ці авечка. Дык што з таго? Дзяцей жа процьма. Я, дурная баба, выпіваю многа, але Сталін няправільна тут зрабіў. Ось што кажу і буду казаць! А цяпер усе пакрыўджаныя павылазілі, помсціць будуць. Каму, пытаю? Саветы сышлі. А з каго здзек? Хто застаўся, каму дзецца няма куды. Вось каму. Мне, жонцы партыйнага, табе, жонцы хай беспартыйнага, але ж старшыні калгаса. Кінулі нас тут, на згубу.

— Што ты такое вярзеш, Надзя? Хіба пры калгасе ты кепска жыла? — запярэчыла Вера. — Хіба ж калі мы такія ўраджаі мелі, як быў у нас за год да вайны? Хіба я магла думаць, што на трактары вывучуся? Я з дзяцінства на хутары гібела, лішняга кавалка хлеба не было. А табе вядомыя Лейбы лепшую зямлю ўхапілі. Справядліва гэта было? І скажы, ты ж ведаеш: ці нажыла шчасця мая сястра Зіна са сваім багаццем-мужам? Яна ж ад яго рукі і на той свет сышла... Людзі розныя, хто і сваіх суседзяў ненавідзеў, нават радню, былі і такія... І пад адзін грэбень трэба было ўсіх стрыгчы? Вось твой жа Іван разабраўся, што і як: і камсамольскім важаком быў, і партыйным, і сельсавет яму партыя даверыла, а людзей стараўся не крыўдзіць. А гэтыя ўсе — бандыты, здраднікі, яны не толькі супраць людзей, супраць зямлі сваёй пайшлі...

Надзя моўчкі выпіла, прыкусіла гурком. Верка выказалася і змоўкла.

Жэня апусціла вочы, стараючыся не ўмешвацца ў размову дзвюх аднавясковак. Але раптам Салавейчыха, якая, адчувалася, хутка сп'янула, сказала:

— Ты ось, Верка, гаворыш, мо, і правільна, але ж не ведаеш, дзе цяпер той камсамалец, камуніст і старшыня сельсавета? А, можа, ён таксама ворагам стаў?

— Не мялі лішняга, Надзя! Ведаю, дзе твой Іван — на фронце. Як і амаль дзве сотні нашых бечынскіх мужыкоў. — Верка была здзіўлена такой размове. Падумала, што Надзя проста ап'янула, таму кажа і на мужа так. Падумала, што і Надзя таксама перажывае за свайго, як яна, Верка, за свайго.

— Каб вы, бабы, толькі ведалі. Гэты ж гад мой таксама ў паліцыі. У Гомлі... — сказала са злосцю Салавейчыха тое, што ёй карцела сказаць, і зноў наліла, выпіла паўчаркі самагонкі. — Во, дзе ён, паскуда!

У хаце на хвіліну ўсталявалася цішыня. Ад пачутага госці разгубіліся, Верка цяжка выдыхнула:

— Не, Надзя, памыляешся. Не можа быць такога, каб Іван, ды...

— А ты думаеш, чаго гэты Аскерчык да мяне, як дадому, прыходзіць?

— Ну, хто ведае чаму? Раней ты яму падабалася, але Салавейчык дарогу яму перабег, — усміхнулася Верка.

— Ат, дурное. Калі тое было? Затое ён мне ніколі не падабаўся, ды і малая была. Але кумекай: ён ведае, дзе мой мілы, дзе мой гад гэты даражэнькі цяперака. Ён мне і сказаў: уцёк твой Ванька з войска, прыстроіўся на службу ў паліцыю, лічы, начальнік там, прыліп, сабачы сын, да некай там спадніцы. І во табе — камсамол, во табе — партыя, во табе — жонка: прападай адна ў бечынскім балоце... — са злосцю вымавіла ап'яная Надзя.

— Ой, не кажы глупства. Нагаворы... — Верка няўцямна пазірала то на гаспадыню, то на маўклівую і задуменную Жэню.

— Але больш я вам нічога не скажу, — раптам заплакала Салавейчыха. — Не трэбо было вам і гэтага ведаць. Гэта мой крыж.

— Надзя, ён спецыяльна так, Аскерка. Усё ж, кажу, мужчына, а ў маладоўцы заляцаўся да цябе, нагаварыў абы чаго на твайго Івана, а ты, дурніца, веры таму дала, — у Веркі перасохла ўсё ў роце, і замест вады яна раптам асушыла чарку з самагонкай. А як зноў нечакана апякла нутро, вачыма паказала Жэні на вадку: тая хуценька падала ёй конаўку, Верка выпіла і, таксама ўжо расчыраваная, ледзьве прамовіла:

— Вой, людцы... Пякельны агонь унутры гарыць. Цяпер да хаты, мабыць, не дайду.

— Дойдзеш, хмель ад гарэлкі добры, да зямлі не цягне, — зарагатала задаволеная Салавейчыха. — А што па тваёй справе, то мой вырадак перадаў праз знаёмца аднаго...

— Што? — ужо спалохана спытала Верка.

— Сказана так: пярсцёнкі, каштоўныя ўпрыгожванні трэба — і можна выкупіць твайго Ігната. Жывы ён. Дабіраешся ў Гомель, шукаеш, ведаеш ужо каго, яму што маеш аддаеш. Вяртаешся, чакаеш. Можа, пашанцуе, і жывы твой вернецца. Усё, што ведаю, я сказала. А цяпер, калі не хочаце выпіць са мной, ідзіце з Богам. Я буду памінаць свайго Салавейчыка. І яму такая дарога хутка будзе — наесца з чужога карца...

Верка ад пачутага знямела. У галаве яе пранеслася: а здагадалася, сама здагадалася, як магу выратаваць мужа, сама дапетрыла. Але пайсці з хаты проста так не магла, каб не пераканаць аднавяскоўку ў тым, што тая памыляецца, калі кажа пра мужа, як пра здрадніка.

— Тут нешта не так, Надзя. Ты гэтак не перажывай. Не можа быць, каб Іван Салавейчык ды сам, знарок здаўся, пайшоў на службу да немцаў. — Верка ўстала з-за стала, а за ёю паднялася і Жэнька, дадала: — Не такі ён чалавек. І табе, як жонцы, веры даваць рознаму нельга. Хто, як не ты, яму верыць павінна, больш, чым каторы чалавек? Падумай: а можа, у яго заданне такое? Калі ён там, то, можа, каб савецкіх людзей ратаваць? Чаму ты пра гэта не падумала? А дарэмна — столькі гадоў з чалавекам сваім пражыла, а чым дыхае ён, так і не зразумела.

— Няўжо, Верка, такое можа быць, як ты кажаш? — Надзю нібыта халоднай вадой аблілі, яна ўскочыла, падышла да аднавяскоўкі. — Ты, праўда, мяркуеш так? А мне ж, ведаеш, людзям у вочы сорамна глядзець. Усё думаю: а калі даведаюцца ў Бечыне? Хоць павесся ад такіх думак. І таго паскуду Аскерчыка ўсё паіла, прасіла нікому не казаць.

— Трэба верыць, што так. І не трэба зводзіць сябе гарэлкай, яна нікога яшчэ не выратавала. Вазьміся за розум, Надзя, — Верка накінула кажушок на худыя плечы.

— Ой, Верачка, я ж галоўнае табе не сказала, — Надзя заплакала і праз слёзы дадала. — Я ж не верыла доўга, пакуль чалавек адзін ад Івана не прыйшоў і не перадаў на словах пра Ігната. Тады і схітравала, пачала насядаць на Зміцера: дай мне паперку, каб самой дабрацца да таго Гомля, ды самой пераканацца ў тым, што мой любы ў сабак вочы пазычыў. Дык ён як мае быць выпісаў такую паперчыну, надоечы прынёс.

Надзя дастала паперку з-за абраза і дрыжачымі рукамі працягнула яе Верцы.

— Тут па-нямецку напісана, што я жонка паліцэйскага і маю права наведаць па месцу службы свайго мужа Івана Салавейчыка. Калі ты рашылася,

то табе яе аддам. Ніхто не разбярэцца, прапусцяць цябе, і ў Гомлі, у паліцыі, знойдзеш яго. А я заўтра гасцінец яму збяру. Толькі ж дзе ты тое золата знойдзеш?

Яна раптам нешта ўспомніла, жвава кінулася ў чыстую палову хаты. А Жэня, якая ўвесь час моўчкі слухала размову жанчын, ціха спытала ў Веркі:

— Няўжо ўсё праўда?

— Калі б я не ведала, мяне б сёння ў гэтай хаце не было, — таксама ціха адказала ёй Верка, і глянула на Надзю, якая з нечым у заціснутай руцэ вярнулася да жанчын.

— Бяры, Верка, — сказала Салавейчыха і расціснула руку, у якой ляжалі залатыя завушніцы.

— Ты што, Надзя? — разгубілася тая.

— Бяры, кажу. Мой, як пажаніліся, падарыў. Так і праляжалі... Ратуў свайго. Не вядома, можа, яшчэ трэба, і гэтага будзе мала, — было бачна, што жанчына ўпэўнена, што робіць правільна.

— Не трэба, Надзюша... У мяне і свякрухі таксама ёсць сёе-тое, усё аддамо. Хопіць, думаю, каб вызваліць чалавека.

— І ў мяне заручальны пярсцёнак ёсць, — сказала Жэня. — Я аддам, Верка.

— Дзякуй вам, абедзвюм. Не чакала, Надзь, што ты такая. А ты — чалавек... І не думай пра Івана кепска. Ён — наш, — дрыжачым голасам сказала расчуленая Верка.

А неўзабаве жанчыны пайшлі, пакінуўшы Салавейчыху ў роздуме. Тая доўга не магла зразумець, ці праўду сказала Верка пра яе мужа. Ці праўда, што ён, яе Іван, не проста паліцэйскі?

4

Верка дабралася ў Гомель напрыканцы студзеня. Машыніст паравоза, які пашкадаваў яе і з Рэчыцы за плату падвёз да першых гомельскіх будынкаў, асабліва ні пра што не дапытваўся. Але папярэдзіў, што на чыгуначным вузле дзейнічаюць жандарскія і паліцэйскія ўправы, а паліцэйскія тут яшчэ горшыя, чым нямецкія салдаты.

— Кажух, гляджу, у цябе, дзеўка, добры, з цэльнай аўчыны. Беражыся...

— А што такое, дзядзько? — здзівілася Верка.

— Дык ты паляшучка, гляджу? — усміхнуўся пажылы машыніст. — Мая жонка таксама адтуль, гаворка ў вас такая адметная. Куды дабіраешся, нябога?

— Ды, дзядзько, мужа шукаю. Кажуць, прыгрэла тут яго нейкая саломіна. Недзе побач з вакзалам жыве. Шукаю, дзеці галадаюць, а енты паразіт уздумаў любошчы, — праўдападобна схлусіла Верка.

— Ну, бывае, бывае, — усміхнуўся машыніст, але папярэдзіў, каб была ўважлівай. — У горадзе аб'явілі збор цёплых рэчаў, вось пра што табе кажу, маладзіца, а кажух у цябе зайздросны.

— Дык што ёго, могуць адабраць? Сярод зімы? — Верка здзівілася пачутаму.

— Адбяруць і не пікнеш! Немцы стварылі спецкаманды з паліцэйскіх, каб забяспечыць сваіх салдат зімовым абмундзіраваннем. Ну, каб выратаваць іх ад лютага марозу, яны ж да халадоў не прывыклія, як мы. Сама разумееш, доб-

раахвотнікаў апранаць іх салдат знайшлося не шмат. Дык гэтыя паліцэйскія каторы дзень абыходзяць хаты і забіраюць адзежу, абутак, прадукты, фураж. Ды і немцы, гляджу, не грэбуюць нічым. Вунь жонка мне ўчора расказвала, праз акно бачыла, як на вуліцы гэтыя марадзёры мужчыну і жанчыну распранулі ажно да ніжняй бялізны. А ўсё ад беспакаранасці...

— Страшна... — спалохалася Верка і замаўчала.

Калі пад'ехалі да Гомеля, машыніст расказаў ёй, як дабрацца да вакзала, мінаючы тыя месцы, дзе могуць быць немцы ці паліцэйскія. Заадно сказаў, калі не знойдзе бадзягу-мужа, то хай заўтра на досвітку прыйдзе да гэтага месца, і ён яе падбярэ, давязе да Рэчыцы, калі яна ўздумае вяртацца.

Верка падзякавала добраму чалавеку, разлічылася з ім кавалкам сала і невялікай вязкай сухіх белых грыбоў. Той з задавальненнем узяў, сказаў, што назад плаціць ёй не трэба будзе.

Верка паслухала машыніста, пайшла, памятаючы яго парады. У вялікім горадзе ёй яшчэ не даводзілася быць, але цяпер яна зразумела, што і тут шмат амаль вясковых вуліц, толькі дарогі раўнейшыя ды акуратныя платы.

Мінаўся поўдзень, але яна рэдка сустракала пракожых на сваім шляху. Калі ж наблізілася да чыгуначнага вакзала, упершыню ўбачыла немцаў, якія праходжваліся па пероне і вельмі моцна гергеталі.

Спалохаўшыся, Верка вярнулася назад, і вырашыла абысці вакзал з другога боку, як сутыкнулася з трыма паліцэйскімі.

— Глядзі, якая краля тут прагульваецца! — зарагатаў адзін, высокі і рыжы, і як абцугамі ўхапіў яе за руку.

Верка яшчэ больш спалохалася, калі паліцэйскія абступілі яе.

— Хто такая? Дакументы! — нахабныя вочы зусім маладога паліцэйскага, у якога толькі пачалі прабівацца вусы, свідравалі яе нібыта наскрозь.

— Дык я ж ето, хлопчыкі, да мужа. Мужа свайго шукаю. — Верка ледзьве знайшла сілы, каб выдавіць з сябе: ажно перацяло дыханне.

— А нашто ён табе? Давай я цябе сёння абслужу, як трэба, — рыжы зноў зарагатаў, але маладзейшы злосна зыркнуў на яго, і той змоўк.

— Дакументы ёсць? — старшы паліцэйскі яўна быў не ў гуморы.

— Дык ёсць жа, хлопчыкі, выдалі мне, сам раённы бургамістр выдаў.

Верка ліхаманкава развязвала вузляк, у якім зверху была даведка.

— Ото, паглядзеце, не хлушу вам, — яна разгарнула яе, крыху памятую і працягнула паліцэйскаму, які з такім недаверам і нават непрыхаванай злосцю паглядаў на яе.

Паліцэйскі ўзяў паперку, прабегаў па ёй шэрымі вачыма, ён ведаў нямецкую мову, і перакладаў напісанае.

— Так, значыць, вы жонка, — бачна было, што паліцэйскі здзівіўся таму, што прачытаў.

— Аге ж, Івана Салавейчыка жонка. Да яго дабіраюся, з Палесся я, — пацвердзіла Верка і дадала: — Надзежда Карпаўна Салавейчык.

— А муж ведае, што вы да яго? — малады чагосьці спачатку сумеўся, і раптам рашуча аддаў ёй паперку. — Але гэта не маё дзела. Семянчук, адвядзі жанчыну ў першую ўправу. Прывітанне Салавейчыку, калекцыянеру жонак.

Паліцай раптам і сам зарагатаў і, нешта весела абмяркоўваючы з рыжым, пайшоў на вакзал.

Трэці паліцэйскі, які ўвесь час маўчаў, крыху незадаволена прамовіў:

— Давай клунак, я панясу. Ідзём.

Верка з палёгкай уздыхнула, пайшла ўслед за ім. З галавы не выходзіла толькі што пачутае. Калекцыянер жонак... Падумала: значыць, Іван усё-такі

кінуў сваю Надзю, папраўдзе жыве з другой. І як ёй, Верцы, цяпер трэба будзе паводзіць сябе, калі ён сапраўды прадаўся немцам, і ўсё, што казалася пра яго Надзя і паліцаі, не падман? Але ж не можа такога быць: Нікіценка сам свёкру сказаў пра Ігната, сказаў, каб Верка схадзіла да Надзі. Мабыць, Салавейчык вядзе гульню, і гэтая гульня вельмі сур'ёзная, іначай навошта ўсё? Яна ж, Верка, і яе Ігнат Івану Салавейчыку ніколі ворагамі не былі.

Ішлі нядоўга. У Веры сцяла дыханне, калі ўбачыла разбураны бамбёжкай каменны дом, на месцы якога, нягледзячы на моцны мароз, працавалі людзі. А калі заўважыла ахову — нямецкіх салдат з аўчаркамі, зразумела, што гэта арыштанты, ваеннапалонныя. На іх страшна было глядзець: худыя, скура ды косці, зарослыя, парваная вопратка...

Сэрца яе сціснулася ад болю: хіба ж так можна з людзьмі?.. Можа, дзе і Ігнат там, сярод іх, бедалага, разбірае на гэтым пякельным марозе цэглу? Але колькі ні ўглядалася, знаёмай постаці не заўважыла.

Каля ўвахода ў паліцэйскую ўправу, якая знаходзілася ў трохпавярховым будынку непаладэку ад чыгункі, паліцэйскі аддаў Веры клунак і выклікаў дзяжурнага.

Зусім малады хлапец з'явіўся на парозе і пацікавіўся:

— Што трэба?

— Жонка Салавейчыка. Адвядзі да начальніка, — суха сказаў паліцэйскі. — Няхай не бадзяецца па вакзалах.

Той здзівіўся, але выцягнуўся, нібы перад ім сапраўды з'явіўся начальнік управы ці ўсёй гарадской паліцыі.

— Праходзьце.

Ён прапусціў Веру перад сабой у будынак, ціха зачыніў дзверы. Верка, зайшоўшы ў доўгі калідор, у нерашучасці спынілася, прыціснулася да сцяны. Дзяжурны яе апярэдзіў і павёў далей, углыб будынка. Нарэшце, яны спыніліся перад шырокімі дзвярыма, і дзяжурны пастукаў у іх. З-за дзвярэй пачуўся знаёмы Верцы голас, праўда, адчувалася, што крыху прастуджаны:

— Вайдзіце...

Дзяжурны зайшоў, пакінуўшы Верку ў калідоры. За дзвярыма нягучна гаварылі, але пра што Верка разабраць не змагла. Нарэшце, дзяжурны вярнуўся, сказаў:

— Праходзьце, Іван Мітрафанавіч чакае вас.

Калі яна ўвайшла ў прасторны пакой, адразу поглядам наткнулася на спіну невысокага каржакаватага мужчыны, які стаяў ля акна насупраць дзвярэй і курыў.

Верку здзівіла, што ў паліцэйскіх, якія сёння яе затрымалі, былі перашытыя, яўна савецкія, шынялі шэрага колеру, фрэнчы і шапкі-кепі, а гэты быў апрануты ў новенькую чорную ўніформу з жоўтым крыжам на павязцы на рукаве, што выдавала — перад ёй няпросты чалавек.

Праз хвіліну паліцэйскі павярнуўся да Веркі, глянуў на яе і стрымана ўсміхнуўся, а яна пазнала: так, перад ёю не хто іншы, як аднавясковец, Іван Салавейчык.

— Дзяжурны! Нас не турбаваць! — камандным голасам распарадзіўся Салавейчык і падышоў да дзвярэй, зачыніў іх. Пасля ціха сказаў: — Праходзь, Вера. Сядай. У нагах праўды няма.

— Ну, здрастуйце, Іван Мітрафанавіч, — Верка прайшла ўглыб пакоя, паклала на табурэтку свой невялікі клунак, села насупраць грубкі. Усміхнулася. — У вас цёпла, аднак, таварыш, а не, прабачце, пан начальнік...

Яна, супакоіўшыся, уважліва разгледзела прасторны пакой: злева стаялі дзве шафы, а пасярод яго шырокі стол, справа — некалькі табурэтак і два крэслы.

Салавейчык незадаволена чмыхнуў, яго твар увачавідкі пачырванеў, але не паказаў, што чамусьці незадаволены. Ён моўчкі дакурыў цыгарэту, сеў насупраць, і толькі тады лагодна сказаў:

— Не трэба, Вера, ты ж разумная жанчына. Зразумей, дзе зараз. І я табе не абавязаны нічога тлумачыць.

— Дык я ж нічога, Іван Мітрафанавіч. Прывітанне ад Надзі. Тут і пасылачку вам яна сабрала...

Вера развязаła хустку, скінула яе на плечы, расшпіліла гузікі кажушка, цяжка ўздыхнула.

Салавейчык раптам узняўся і хуценька выйшаў з кабінета, але хвіліны праз дзве вярнуўся з кубкам гарачага чаю, з якога ішла пара, паставіў на край стала перад госцяй.

— Кіпяточку з дарогі, давай. З цукрам... — лагодна прамовіў ён, і сеў на сваё крэсла.

— Дзякуй за ласку, — Вера зрабіла глыток, паставіла кубак на стол. — Гарачы вельмі.

— А ты не спяшайся. Ну, як там Надзя? — Салавейчык не зводзіў з яе вачэй.

— Плача. Кажа, знайшлі тут сабе новую саломіну.

— А калі і так, то што? — нечакана ўспыхнуў Салавейчык. — Я, можа, шчаслівы цяперака. Жысць пабачыў. А яна мне ногі спутала.

— Няўжо пан начальнік неразумным жарэбчыкам быў і яму ногі спутвалі? — пажартавала Верка, і зноў адпіла глыток кіпенню.

— Так, ты гэта... кінь. Усё! Калі бабскае падтрымліваеш! А як там Бечын?

— А што, Бечын? Адны бабы, дзеці ды старыя і калекі. Немцы нібы на развод цэлы гарнізон мужыкоў падсялілі былі, дык тыдні два таму яны так замачылі Каляды, што многія і не прачнуліся. І як асірацілі нас, так бы мовіць. Цяпер і абараніць, у выпадку чаго, няма каму, ніякай, лічы, улады, — старалася пажартаваць Верка.

— Чуў ужо. Начальства гудзе: партызаны тут і там, спакою няма, — усміхнуўся Салавейчык. — Падазроныя ўсе сталі. Чула навіну?

— Якую?

— Паражэнне пад Масквой. Нямецка-фашысцкія войскі адкінуты далёка на захад. Гітлераўцы вымярзаюць у акопах, як і напалеонаўскія салдаты некалі. Зараз такія маразы, а нямецкія часці да іх не прывыкшыя, во, збіраем усё зімовае.

— Ваня, скажы прама: ты з нашымі ці з імі? Надзя звялася. Ды і гэты Аскерчык яе дабівае... — Верка смела спытала Салавейчыка, гледзячы яму ў вочы.

— Калі ты яшчэ не ў немцаў, то кумекай сама. Больш нічога не скажу. Надзі скажы, каб трымалася. Баек няхай не слухае. З гэтым усё! — ён зноў закурыў, паглядзеў праз акно на вуліцу, і пацікавіўся: — Як дабіралася ў такое надвор'е?

— Свёкар падвёз да Старушак, а там да Калінкавіч пашчасціла на цяплюшцы. Нядзеля была, там з кірмаша людзі ехалі, на воз з сабой узялі. Значавала ў іх. Потым яшчэ нейкі добры чалавек трохі падвёз. Яго знаёмы, аказалася, праз дзень дабіраўся ў Рэчыцу. А адтуль на поезд упрасілася, добры машыніст

аказаўся, падвёз. Лічы, тыдзень дабіралася. Толькі б праўда было тое, што сказалі, — Верка заплакала.

— Слабы быў твой Ігнат, калі была магчымасць арганізаваць уцёкі. Але выжыў, сям-так падтрымліваем яго, — паведаміў Салавейчык.

— А можна неяк пабачыць яго? — вочы ў Веркі адразу высалілі.

— Ты мо здурэла? Хоць разумееш, дзе ён? Там строга ўсё кантралюецца немцамі. Людзі паміраюць кожны дзень, дзясяткамі, немцы ўжо не ведаюць куды трупы дзяваць, збіраюцца печы рабіць, каб спальваць. Хапаюць любога падазронага, толькі хто паглядзіць убок тых баракаў, а ты... — Іван раззлаваўся, і яна зразумела, што сказала пра немагчымае.

— Бачыла, як нябогі гэтыя цэглу на марозе носяць, — Верка цяжка ўздыхнула.

— Заўтра палова іх не выйдзе, а праз дні два наогул нікога з іх на свеце не будзе, душы ўверх адляцяць. А Ігнат твой там не адзін. Яшчэ ёсць добрыя людзі, яго на работы водзяць на завод. Там у памяшканні робіць, ды і гарачае калі даюць. Немцы запусцілі ўжо некалькі заводаў, — ціха паведаміў Салавейчык. — З лагера цяжка вызваліць. З завода таксама ўцячы складана. Кругом ахова. Застаецца адзін варыянт, пра які наказаў. Калі ты тут, то сабрала нешта. Я не верыў, што ты зможаш.

— Іван, не буду хавацца, не збірала, не прасіла. Хаця твая Надзя завушніцы аддавала, тыя, што ты некалі ёй падарыў. У мяне схованка была. Даўня... — Верка азірнула на дзверы, баючыся, каб ніхто не ўвайшоў.

— Не бойся, дзяжурны не прыйдзе. І немцы тут рэдка бываюць... Паказвай. — Ён адварнуўся, пакуль Верка даставала хусцінку, якую дома прывязала на цела.

— Глядзі, Іванка...

Яна паклала хусцінку на стол і разгарнула яе. Там была яшчэ адна. Салавейчык нават вачам сваім не паверыў: перад ім ляжалі чатыры царскія залатыя манеты. Ён аж успацеў, выцер рукавом лоб.

— Адкуль? Гэта ж «мікалаеўкі», 1899 года. Не, не буду пытацца, твая з Ігнатам справа. Важна адно: не толькі Ігната, але і Міколу, брата яго вызвалім, і Коршака, калі паспеем. Ды што там, чатырох хлопцаў гарантавана выцягнем. Ёсць праз каго, — Салавейчык ад радасці гатовы быў расцалаваць яе.

— Як? І Мікола там? І Коршак? — не так здзівілася, як спалохалася Верка.

— Там тысячы людзей, Вера. Ты не ўяўляеш. А калі запусцяць печы, то ўсе... Увесь Гомель усеяны лагерамі, адкрыты гета для яўрэяў. Першымі знішчаюць камуністаў, камсамольцаў, былых актывістаў. Людзі галодныя, паміраюць штодня, для гэтага трэба спальваць трупы. А лагеры папаўняюцца кожны дзень за кошт мясцовага насельніцтва. Нас толькі часам прыцягваюць да аховы то тут, то там, але не асабліва паліцыі давяраюць. Вакол кулямётных вышкі, надрэсіраваныя сабакі, гатовыя разарваць любога, — Іван гаварыў сцішана, а жанчына знімала глядзела яму ў вочы і не магла прамовіць ні слова ў адказ.

Нарэшце, пацягнулася па кіпень, які крыху астыў, і глыгнуўшы, перавяла дыханне.

— Ігнат, я зразумела, на заводзе. А Мікола? А Коршак? — спытала Верка.

— Мікола ваш таксама там. У лагеры. Толькі ў другім бараку. Ён жа афіцэр. Там і Коршак. Прыгнالی іх аднекуль з Арла, часць здалася. Яшчэ мінулай

восенню. Каго ў вагоны пагрузілі ды ў Германію. А ім удалося ўцячы, у лесе за Бранскам сустрэліся, разам дабіраліся дадому. Ды не пашанцавала: нарваліся на паліцаў, вось так і апынуліся тут. Я падрабязнасцей не ведаю, сам з імі не гаварыў, ты ж разумееш, толькі праз надзейнага чалавека вяду перамовы. Падкармливаю яго, ды, так скажам, як бы да яго сястры прыстаў на кватэру. Нібы за радню лічыць. А ў іх там бацька быў немцам, дык ён хутка выйшаў у давер ды выбіўся пры новай уладзе. Потым і я падлез куды трэба па яго падказцы, пад вочы фашыста аднаго. Вялікі начальнік аказаўся, ад замаху на яго, нібыта, выручыў. Ну, і вось вынік: управай кірую. А Коршак быў, мне перадалі, хворы, каб толькі запаленне якое не падхапіў. Тады кранты. Толькі нікому пра гэта, чула?

Іван згроб залатыя манеты і схаваў у шафу.

— Сёння ж перагавару з так званым родзічам. Ён за пярсцёнкі, ланцужкі многіх адтуль вывеў куды трэба. А за царскае золата, за гэтыя дзесяцірублёўкі, лоб разаб’е, а зробіць усё, як трэба. Хлопчаў будзем выводзіць, хаваць, а потым паціху адпраўляць у лес. Ёсць канал. Калі ўсё атрымаецца, то праз месяц чакай добрай весткі.

— Дык мне што, вяртацца дадому? — расчаравана ўздыхнула Верка.

— Я сёння дзяжуру, заначуеш тут. У нас ёсць пакой з ложкам, памыцца ёсць дзе. Ніхто не падумае лішняга: усё ж не хто-небудзь, а жонка прыехала. Добра, што Надзя выпрасіла даведку — цяпер калі дакумент ёсць, то будзеш жыць. А заўтра, чуў, пойдзе машына ў Петрыкаў. Я пастараюся дамовіцца. А там глядзі, сама дабірайся.

— Дзякуй, Іванка, што ты такі... — заплакала зноў Верка, — што не змяніўся. Я і Надзю тваю пераконвала, што ты за савецкую ўладу.

— Пра гэта — не плявузгаць. Я паліцэйскі і ўсё! Нічога не чула! Калі што, май на ўвазе, па-зямляцку пашкадаваў. Увогуле, золата вось тваё, напрыклад, сабе забяру, што тады скажаш? Во табе і свой.

— Хоць сабе, хоць каму, а выратуй мужа! Атрымаецца — усіх выратуй, Ваня. Я зямлю пад тваімі нагамі буду цалаваць, — Верка ніяк не магла супакоіцца, толькі выцірала краем хусткі ўзмакрэлыя вочы.

— Хопіць, дурная, раўці. А падарункі тут пакінь. Хлопчаў пасля пачастую — усё ж не хто чужы, а баба мая наведвалася. Скажу: не засталася, бо прыраўнавала ды плюнула на мяне, бо другую займеў, і назад дахаты падалася.

— Так, так, Ваня, — пагадзілася крыху супакоеная Верка, нібы яна і сапраўды жонка Івана Салавейчыка.

А праз нейкі час яна, не распранаючыся, заснула ў ложку ў цёплым пакоі, дзе была добра напаленая грубка.

5

У сне, кароткім і трывожным, Верка чамусьці развітвалася са сваімі роднымі...

Гарэла хата, была яна ў чорным лесе. Недзе далёка, на краі зямлі, над якой патухлі той ноччу зоры.

Сутаргавай грымасай, агіднай і брыдкай, спярша заглядваў у вокны панурай старой сядзібы руды дым, і толькі пасля яе захапіў спачатку няроўны, барвова-фіялетава агонь. Але з-за дзікага, неўтаймаванага ветру полымя раз’юшвалася,

стала ўсёпаглынальным, шалёным, цяпер перамешвалася з густой сцяной бела-малочнага снегу, які імкнуўся засыпаць сваім дабром усю гэтую несправядлівасць, затушыць яго страшныя языкі, і злосна гарэлі сцены, дах...

А ў двух акенцах той хаты, нібыта нічога і не здарылася, усміхаліся яе, Верчыны, дзеці: шасцігадовая шчабятуха Нінка і двухгадовы Васілёчак. У адным акне сваяк Агапка расчэсвае Нінцы русыя валасы ды нешта напявае ёй, вясёлае, радаснае, а дачушка загортае ў белую тканіну драўляную ляльку, якую толькі што сваёй унучцы выстругаў дзед. А ў другім акенцы неслух Васілёк імкнецца вырваць з рук свёкра Сцяпана арэжавую палку, з якой той аддзяліў кавалак і выразае малому свістульку. І раптам гэтая арэжавая палка ў руках хлопчыка страляе, а Васілёк шчасліва сакоча, замахваецца ёю на Зміцера Аскерку, які стаіўся побач і назірае, як слуп дыму і агню сягае вышэй лесу...

Густы дрымучы лес, зацягнуты дымам, пераходзіць у вялізнае, дрыгвянае балота. З яго на ўвесь рост падымаецца Ігнат і ідзе як па цаліку, крок за крокам, набліжаючыся да яе, Веркі. Але не, не яна стаіць перад сваім мужам, а... Гэта ж кватарантка Жэня, жонка Андрэя Коршака. Яна трымае на руках сваю Святланку. Дзяўчынка не бачыць мужчыну, яе чымсьці забавіў падрослы Ванька, яе старэйшы сыночак. А Ігнат спыняецца за некалькі крокаў перад борам і кажа ёй: «Няма больш Андрэя, Жэня! Няхай будзе ў цябе Мікола. Ты ж і так, людзі ведаюць, жонка майго брата».

І раптам хлюпкая бяздонная багна, разрываючы пад нагамі мох, пачала расступацца, на ёй не ўстояць — і стала засмоктваць у сваю рудую гнілую ваду яе Ігната. Адкуль толькі тут ўзяўся Рыгор, яе Рыгорка, такі ж малады, высокі і прыгожы, працягнуў Ігнату руку: «Давай, брат! Не здавайся!..»

...Верка прачнулася недзе сяродначы. Спусціла ногі з ложка і ціха сядзела, доўга ўспамінала, дзе яна, чаму тут, у гэтым дзіўным пакоі. І ачомалася толькі тады, калі раптам пачула за сцяной голас Салавейчыка, які некуды званіў па тэлефоне.

На століку, што стаяў побач з ложкам, зямляк пакінуў яшчэ з вечара чайнік, шклянку з чаем, хлеб і тонкія крышанчыкі сала, два вараныя яйкі. Але есці ёй не хацелася. Яе сэрца шалёна калацілася, і Верка раптам заплакала, успомніўшы такі трывожны сон.

Крыху супакоіўшыся, моўчкі прасіла Бога, каб захінуў ад бяды дарагіх ёй людзей.

Неўзабаве да яе зайшоў Салавейчык і паведаміў, што час ісці на станцыю, адкуль у сем гадзін раніцы пойдзе машына на Петрыкаў. І папярэдзіў аб канспірацыі: «Развітваючыся, абавязкова пацалую цябе. Як жонку. Мы ж тут ноч з табой правялі, нібыта. Усе пра гэта ведаюць. Толькі як мне яшчэ са сваёй кватэрнай мадам сёння ўсё ўладзіць, каб хвост не падымала надта — не ведаю...»

6

У грузавік пад зялёным тэнтам у Гомелі загрузілі дзве скрыні і прыставілі да іх двух немцаў. Салавейчык неж дамовіўся з афіцэрам, каб яго жонка ехала ў цёплай кабіне, а немцы ў кузаве.

Пасля нядаўняга снегападу дарога была слаба ўтаптаная, таму грузавік ехаў павольна. Верка раніцай зразумела, што машына была чужая, не савец-

кая палутарка. Ды і надпіс заўважыла: Mercedes-Benz. Такая тэхніка ёй падабалася. Карцела спытацца ў вадзіцеля: колькі конскіх сіл пад капотам? Але той, хутчэй за ўсё, вольнанаёмны, быў не гаваркі. Гэты малады і хударлявы хлопец, якому на выгляд крыху больш як дваццаць гадоў, час ад часу закурваў папяросы, і яна так і не асмелілася спытацца, баялася выклікаць падазрэнне: жанчына, а цікавіцца тэхнікай.

У кабіне было цёпла. Маркотна і нудна працаваў рухавік, а яна згадвала свой трактар, які перад прыходам немцаў перадалі вайскоўцам. Добра на ім працавалася.

Думала доўгую нудную дарогу пра Салавейчыка: верыла, што слова сваё ён абавязкова стрымае. І Рыгорова золата, якое ён пакінуў іх сыну, павінна выратаваць чалавека, які прыняў яе адзінокую, пакінутую, цяжарную ад іншага. Так, выратаваць таго, хто пакахаў і абагрэў яе гаротную, хто ўзяў за жонку. Хто ж ведае, як бы склаўся яе лёс, калі б тады не Ігнатава падтрымка? Як бы яна жыла цяпер адна з дзіцём... Ехала і ў думках малілася Богу, прасіла яго, каб заступіўся за дзяцей, мужа, за яе, і тады на сэрцы станавілася лягчэй, нібыта тое, аб чым прасіла Усявышняга, ужо здзейснілася.

Апошні дзень студзеня быў марозны, бясснежны і сонечны. Перад уездам у Калінкавічы машыну спынілі немцы. Вадзіцель папярэдзіў: праверка дакументаў. Двое з аўтаматамі стаялі перад машынай, а трэці, відаць, афіцэр падышоў да грузавіка.

Вадзіцель не глушыў грузавік, выйшаў з машыны і працягнуў таму карычневую скураную папку, дзе ляжалі дакументы на груз. Немец падазрона пагартваў іх, абышоў машыну ззаду. Верка пачула, як ахоўнікі ў кузаве ўскочылі, голасна павіталіся:

— Heil Hitler!

— Sieg Heil! — адказаў той і падышоў да дзвярэй кабіны, дзе сядзела жанчына.

— Bitte, Ausweis! — адчыніўшы дзверцу, загадаў ёй.

— Даведку сваю давай! — прашыпеў незадаволена вадзіцель.

Верка дрыжачымі рукамі падала паперку і спалохана пазірала на нямецкага афіцэра.

— Kein problem, frau? — ён вярнуў ёй даведку, акуратна зачыніў дзверцы і кінуў салдатам. Тыя адступіліся, і грузавік рушыў далей.

Успацелая Верка толькі спытала ў вадзіцеля: а што ён сказаў, аддаючы ёй паперку. Той засмяяўся:

— Што ўсё ў парадку, жанчына...

— А я так спалохалася, дурніца.

— Чаго табе было палохацца, у цябе ж мужык — паліцэйскі, — паціснуў плячыма той.

— Ага, усё роўна страшна, — пастаралася выціснуць з сябе Верка.

Яна маўчала ўсю дарогу, пакуль вадзіцель не паказаў паваротку, за якой ён скіруе налева, а там Петрыкаў.

— Табе трэба ўвесь час прама. Можна, у Петрыкаў, там значуеш, а заўтра будзеш дабірацца, — раптам пашкадаваў ён яе.

— Не, сонца яшчэ высока, вёскі ж на дарозе ёсць, няпраўда, пусцяць пераначаваць, палешукі — людзі добрыя.

— Ну, то шчасліва.

Грузавік паехаў сваёй дарогай, а Верка з хвіліну яшчэ стаяла, глядзела яму ўслед. Потым перавязала хустку і пакрочыла па заснежанай дарозе.

Калі барвова-чырвоная сонца апусцілася за сасоннік, яна ўвайшла ў вёску і папрасілася да адзінокай жанчыны пераначаваць, а на самым золаку пакрочыла далей. Ёй пашанцавала: па дарозе яе дагнаў на санях нейкі стары, падвёз амаль да Малых Сялючыц, гэта вёрст дзесяць, а адтуль яна хутка выйшла на шлях, што вёў у Бечын. Зноў ёй пашчасціла: з Міткавіч ехала ў Хвойнішчы кабета, і ўзяла яе ў сані. Прыцемкам Верка нарэшце дабралася да роднага селішча.

7

Жэня ўжо спала, калі Верка пастукала ў акно. Бразнула засаўка на дзвярах, і стомленая жанчына пераступіла парог сваёй хаты. Жэня кінулася запальваць лучыну на прыпечку:

— Верачка, як адчувала, што ты сёння павінна вярнуцца. Мы ж звыліся ў чаканні: ці дабралася, калі вернешся? Дзеці пра маму толькі і пытаюць, — Жэня запаліла лучыну, у хаце адразу пасвятлела, і абняла сяброўку.

— Жывая, Жэнька, здаровая. Ці ўсё добра дома? Малыя паснулі? — з удзячнасцю Верка паглядзіла Жэньку па галаве.

— Ды ўсё добра, галубка мая. Сёння быў дзядзька Сцяпан з бабкай Агапай, Нінку і Васілька забралі на пару дзён на хутар. А Ванька — мужчына ж расце! — адмовіўся. Кажы: цёці Жэні і Святланцы адным будзе страшна, застануся з імі. А раптам заўтра мама вернецца. Некаму ж трэба яе сустрэць дома. Уяўляеш, характар! Давай, галубка, распранайся, — Жэнька дапамагла сяброўцы скінуць цяжкія валёнкі, і паставіла іх сушыцца на прыпечак.

Тым часам Верка зняла кажух і хустку, з палёгкай уздыхнула: дома ўсё ў парадку.

— Табе ж з дарогі паесці трэба, — спахапілася Жэня, вярнуўшыся ад печы. — Ёсць печаная бульба ў мундзірах, кіслае малако.

— Толькі піць, есці нічога не хачу.

— Ёсць у грубцы, так як ты робіш, я ў чыгунку напарыла ліпніку і малініку. Будзеш?

— Гэта тое, што трэба, Жэня.

Яны селі на лаўку каля прыпечку, на кухні. Верка невялікімі глыткамі піла настой, а Жэнька памяншала дымную смалістую лучынку на новую, і нецярпліва чакала, калі сяброўка пачне расказваць пра тое, як з'ездзіла ў Гомель.

— Сагрэлася трохі? — раптам спытала яна ў Веркі.

— Аге ж, Жэня. Ніколі б не падумала, што ледзь не за трыста вёрст падамся. Не ведаю, ці людзі, ці Бог дапамагалі мне, але ўсё зрабіла. Думаю, Салавейчык не падвядзе. Свой ён быў і сваім застаўся, Надзя дарэмна перажывае. Заўтра раніцай пайду да яе, — сказала Верка.

— А можа, хоць вокам удалося пабачыць Іgnата?

— Каб жа... — Верка раптам заплакала. — Там нікога да тых баракаў не падпускаюць. На работы пад канвоем водзяць, страх божы...

— Але ж жывы, здаровы? Што казаў Салавейчык? — Жэнька хацела ведаць пра ўсё.

— Кажы, выкараскаўся... — Верка раптам ажно папярхнулася і пачырванела, згадаўшы тое важнае, што павінна сказаць ёй, Жэньцы.

— Толькі б ты не захварэла, гэтага нам не трэба! — спалохалася тая.

Верка адкашлялася і засмяялася:

— Не, Жэня... Я вінавата перад табою, успомніла...

— Што такое, сяброўка? — насцярожылася Жэня.

— Твой Андрэй там. З Ігнатам разам працуюць, але ў лагеры ў розных бараках яны. Ён жа — афіцэр. Вось што, — Верка зноў, як і пры сустрэчы, паглядзіла Жэньку па галаве. — Хворы, але жывы.

— Няўжо? Ён жа на фронт збіраўся, — сяброўка не ведала ці то радавацца, ці плакаць. Урэшце, заплакала.

— Супакойся, мілая. Мужыкі нашы разам, гэта галоўнае. Жывыя. Там нават сярод ворагаў ёсць многа харошых людзей, тых, хто за савецкую ўладу. Падтрымліваюць адзін аднаго, — Верка, як магла, старалася супакоіць Жэню, але тая сутаргава плакала ў яе на плячы. — Так, дзеўка, вытры слёзы, кажу! Бог дасць, выратуюцца.

Жэнька аціхла, толькі спыталася:

— А ці хопіць таго, што ты аднесла, каб выкупіць двух?

— Салавейчык сказаў, што не толькі двух, больш людзей удасца адтуль выцягнуць.

— Верачка, я разумею, гэта вялікі сакрэт, калі не хочаш, можаш не расказваць, але ж адкуль у цябе тое золата?

— Гэта, Жэнька, асобная гісторыя. Некалі я табе раскажу, калі хлопцы нашы вернуцца ці вестку адкуль дадуць, што жывыя і здаровыя. А цяпер — давай спаць, дарагая мая. Мяне ногі ўжо не трымаюць.

Яны памаўчалі, Жэня потым сумна згадала пра навіну:

— Я ж забылася, сёння суседкі забягалі. Сказалі, што на сельсавеце аб'ява вісіць: каб заўтра ўсе дарослыя сабраліся ранкам ля яго. Хто не з'явіцца, будзе аб'яўлены пасобнікам бальшавіцкага рэжыму. Якраз тут былі твае свёкар і свякруха. Дзядзька Сцяпан сказаў, што таксама з цёткай прыедуць, дзяцей ранкам прывязуць.

— Што гэтыя гады надумалі яшчэ? — засынаючы, прамовіла Верка.

— Кажуць, новую ўладу прызначаць.

Але Верка ўжо заснула і не чула апошніх слоў сяброўкі.

...Апоўначы, калі на хутары ўсе спалі, у кухоннае акно гучна пастукалі.

Сцяпан Адамчык адразу прачнуўся. Ён прастыў і кашляў увесь вечар, жонка нават паставіла яму банькі і пакінула старога на печы, каб што благое не перакінулася на малых, а сама з дзецьмі легла ў чыстай палове хаты. Стары злез з печы, падышоў да акна, запытаўся:

— Хто гэта там?

— Сцяпан Адамчык? — рэзка пачулася з вуліцы.

— Я гэта... А вы хто будзеце?

— Выйдзіце на двор. Размова ёсць, — загадаў той самы голас.

— Што? Канец свету?.. Да раніцы не церпіць гэтая ваша размова? — здзівіўся Адамчык.

— Не хочаш, каб падпалілі хату, выходзь, стары, па-добраму, а то горш будзе!

Старому Адамчыку падалося, што голас яму знаёмы, але ніяк не мог прыгадаць, чый. І раптам успомніў — голас падобны на голас Антона Аскеркі, багацея з далёкага адсюль хутара пад Пуханцамі, што каля Князь-возера. Успомніў і апошняю сустрэчу на судзе, калі кум, Іван Расевіч, судзіўся за сенажаць за Воўчым Логам з гэтым Аскеркам. Тады ён, Сцяпан Адамчык, з іншымі людзьмі быў у сведках, пацвердзілі, хто церабіў тую сенажаць,

карчаваў ад алешніку і кустоў. Ведаў таксама і пра лёс няўдзячных сыноў Аскеркі, калі яго раскулачылі, то пры гэтым і старэйшы яго сыноч быў Паўлюк, кажуць, прысутнічаў, якога потым нехта падстрэліў. А малодшы, Зміцер, казалі людзі, заўжды любіў красці, таму і стаў вельмі сквапным бандытам. І калі Сцяпан Адамчык накідваў на плечы кажух, а затым ішоў у сенцы, ён ужо разумеў, хто чакае яго за дзвярыма.

Ён выйшаў на ганак. Неба было бяззорнае, але светлае, чыстае.

Адамчык не памыліўся: парода выдала ў барадатым мужчыне, які стаяў перад ім, Аскеркавага сына, вечна незадаволенага, пыхлівага і ганарлівага. Ён усё сваё жыццё з-за сквапнасці цураўся людзей. Адамчык таксама заўважыў, што са Зміцерам Аскеркам было некалькі, таксама, як і ён, узброеных паліцаў. Прывітаўся.

— Добрай ночы, Зміцер. І вам хлопцы.

— Бачу, пазнаў-такі, — злосна заскаліў зубы Аскерчык, які стаяў пад грушай, кроках у трох ад старога.

— А як не пазнаць. Ведаў добра бацьку твайго. Гаспадар быў, — спакойна сказаў Сцяпан. — Мы не варагавалі ніколі, дзе мой хутар, а дзе возера і Пуханцы. Рэдка, канешне, бачыліся.

— Ды метка, аднак. На судзе за сенажаць супраць бацькі хто пайшоў? Думаеш, забылася ўсё? — Аскерка злосна спіянуў на снег. — Але тое старое, Бог з ім. За тое, што паслухаў твой Ігнат і цётку маю не крыўдзіў, у спісы ўключыў, калі цялят дзялілі, тая віна з цябе знімаецца. Дужа абараняла цётка твайго сынка. Хоць і падстрэліў я яго, ды жывучы аказаўся. Ладна, хоць ён і паскудзь бальшавіцкая, сям'ю яго не зачэпю. Але ж ты, падла старая, кажуць, навёў партызан на маіх братоў — выкасілі ўсіх за адну ноч.

— Няпраўда гэта, прыдумаў нехта, — ускінуў вочы Адамчык на Аскерку. — Не было такога. Нічога не ведаю.

— Не ведаеш? А людзі на цябе паказалі. Бачылі, як абдымаўся з партызанскай набрыдзю.

— Якія людзі, Зміцер? Пабойся Бога! Дома я быў, шчэдрыкі святкавалі, выпіў, грэшны, а каб на людзей... — Адамчык хацеў адгаварыцца, але зразу меў: не за тым яны прыйшлі сюды сяродначы.

— Ну, па-добраму размовы, бачу, не атрымаецца, — Аскерка з усяе сілы ударыў кулаком старому ў живот, той ледзьве не ўпаў, сагнуўся, схапіўся рукамі і застагнаў.

— За што, Зміцер? — толькі і змог вымавіць Адамчык, і атрымаў яшчэ адзін удар збоку у пах. Стары распластаўся на снезе і сціх, страціўшы прытомнасць. Але праз хвіліну апрытомнеў, аднак сілы пакідалі яго, было балюча паварушыцца, і пачуў, як Аскерка скамандаваў:

— Гэтага ў сенцы! Салому, сена, салярку сюды! Да ветру гэтую паскудзь, каб не смярдзела пад нагамі...

Хутка вакол патыхала едкім дымам, у хаце пачуліся страшныя крыкі Агапкі і плач дзяцей, якія, стары яшчэ ўсведамляў, ад спалоху кідаліся да ахопленых агнём вокнаў, але з вуліцы пачуліся аўтаматныя чэргі, і ў хаце ўсё адразу сціхла. З вачэй старога выкаціліся слёзы распачы і шкадавання, а вусны малілі:

— Дзяцей, дзяцей пашкадуйце...

Але ў тое ж імгненне пылаючая бэлька ўпала на яго.

Гэтая бяззорная ноч была для іх апошняй на зямлі. На досвітку ўсчалася завіруха, якая хоць і старалася, але доўга не магла схавачь сляды страшнага начнога пажару на былым хутары...

8

Раніцай, так і не дачакаўшыся старых, Верка і Жэня вырашылі ісці ў вёску самі. Верка разбудзіла сына, і сказала яму легчы побач са Святланкай, каб тая не спалохалася, калі прачнецца. А як падымуцца, каб паснедалі разам і з хаты — ні нагой.

Ванька вельмі ўзрадаваўся, што маці вярнулася дадому, павіс у яе на шыі. Затым неахвотна перабег на ложка, дзе соладка спала дзяўчынка. І як толькі дакрануўся да падушкі — зноў адразу заснуў.

Калі выйшлі на вуліцу, гэтаксама, як і вечарам Жэнька пачала распытваць сяброўку пра тое, як яна ездзіла ў Гомель, пра хваробу Андрэя, і Верка ўжо была не радая, што расказала ёй пра яе мужа ўсё, што сама ведала. Таму цяпер Верка — яны ж учора прагаварылі пра гэта — зазлавалася на сяброўку:

— Набярыся цярпення, Жэня. Ведаць пра іх — адно. Цяпер трэба спадзявацца, што ў Салавейчыка ўсё атрымаецца. Але ні пры бацьках, ні пры дзецях больш пра тое не заікайся. Абое маўчым. Для ўсіх ты — жонка Міколы, што б там ні было. Нічога не ведаем: ні пра мужоў, ні пра партызан — жывём, як усе. І ні слова пра Гомель: на вуліцу я не паказвалася, бо раптам захварэла, таму і дзеці ў бацькоў на хутары. Слухай, а пра мяне ніхто гэтымі днямі не пытаў?

— Не, здаецца, — адказала, здзіўленая ад такога наступу Веркі Жэня.

— Вось і добра. Была я дома. Хварэла. І кропка. Зразумела? — цвёрда адрэзала сяброўка і дадала: — Так і было, канешне. Хварэла...

Неўзабаве яны прыйшлі да будынка былога сельсавета. Людзей тут ужо сабралася нямала. Яны стаялі купкамі, ціха перамаўляліся між сабой. У асноўным гэта бабы, старыя дзяды ды некалькі хлапчукоў і дзяўчынак, якія павінны былі цяперашняй вясной закончыць школу.

Да Веркі і Жэні, убачыўшы іх, адразу падалася заўважна схуднелая Нюрка. Падышла, спачатку пацалавала Верку, затым крыху насцярожана прывіталася з Жэнькай.

— Даўно цябе не бачыла, сяброўка, — звяртаючыся да Веркі сказала Нюрка. — Думала, прыйсці пакалядаваць, дык страшна цяперака. А тая ноч увогуле, ой, лепш не ўспамінаць.

Нюрка, сказаўшы гэта, спуджана глядзела на Верку, згадаўшы начную партызанскую расправу над паліцаямі.

— Не кажы, Нюра, страх такі, — пагадзілася з ёй Верка. І спыталася пра дзетак: — Як твае малыя?

— Не хварэюць, і тое добра, — адказала Нюрка. — А твае?

— І нашы нічога. Ваня са мной, старыя забралі малых на хутар, я мо з тыдзень нікуды з хаты не выходзіла, прычапілася нешта хвароба, галава як адказвала.

— То прастуда такая, кажуць, ломіць ногі і рукі, галава расколваецца. У маёй суседкі было такое. Таксама адлежала колькі дзён...

У гэты момант з будынка колішняга сельсавета выйшлі чатыры паліцаі. Верка старалася іх разгледзець, але нікога не пазнавала. Усе чужыя, а твары ва ўсіх былі апухлыя.

— Глядзі, у сённяшняга нашага начальства морды памятыя. Ноч, мабыць, самагонку глушылі, — здагадалася Нюрка.

— Цішэй ты. Пачуюць, бяды не абярэшыся, — ціха прашапталі ёй на вуха Верка.

Раптам па парозе сельсавета з’явіўся Зміцер Аскерка. За гэтыя месяцы, як Верка ўпершыню сутыкнулася з ім ў Бечыне, старшы паліцэйскі паспраўнеў. Яго маршчыністы, нават зморшчаны твар стаў масіўным і мясістым. Але ўбачыўшы зараз Аскерку, яна падумала, што на іх, мясцовых паліцаях, немцы эканомяць: апрануты ва ўсё звычайнае, не так як у Гомелі. Відаць, не такі ты, Аскерка, і вялікі паліцэйскі чын, сам вунь у скрадзеным паўкажушку ходзіш. Не тое што Іван Салавейчык, той ва ўсім форменным, новенькім нямецкім амбундзіраванні. Яшчэ раз агледзела ўсіх чужынцаў: толькі павязкі на рукавах з двайным крыжом сведчаць пра службу ў паліцыі, а ўсё астатняе, што ёсць на злыднях, яны, мабыць, нарабавалі ў вёсках.

Аскерка падаўся ёй стомленым, з накінутага на плечы паўкажушка былі відаць расхрыстаныя валасатыя грудзі. Ён падняў з-пад навіслых броваў шэрыя вочы, агледзеў усіх беглым панурым позіркам, і раптам непрыхава-на холадна ўпіўся вачыма ў Верку і нечакана збялеў. У жанчыны ад такога глыбокага, уедлівага пагляду па ўсім целе пайшлі дрыжкі-мурашкі. Нешта нядобрае нёс ён ёй, нейкую злосную і мсцівую пагрозу, але сёння ўсё кепскае яна адганяла ад сябе: яна ж чакае радасных навін аб вызваленні мужа і яго сяброў...

Аскерка спачатку дружалюбна голасна чытаў з паперкі:

— Па загадзе нямецкага камандавання павінен быць праведзены збор зімовага адзення для франтавых часцей. Насельніцтва павінна праз гэты збор выказаць сваю падзяку за вызваленне ад бальшавіцкага іга. Зімовым адзеннем лічацца: кажух, футра, валёнкі, ваўняныя рэчы новыя альбо тыя, якія добра захаваліся, мала панашаныя. Гэта, панове бечынцы, распараджэнне гебіцкамі-сара горада Петрыкава і раённага бургамістра. Рэчы павінны быць дастаўлены ў раённы цэнтр не пазней 26 лютага 1942 года...

Ён раптам спыніўся, зноў затуманена агледзеў усіх вяскоўцаў.

— Нямецкая ўлада — справядлівая ўлада. Сабраныя рэчы будуць адпаведна аплачаны. Будуць прымацца тут, у сельсавеце, у добраахвотным парадку на працягу двух тыдняў. І гэта датычыцца кожнай хаты.

— Вымярзаюць фрыцы пад Масквой, паспрабавалі нашай зімы, — ціха пачалі перагаворвацца паміж сабой людзі.

— Думалі, ураз ухвацяць. З’елі і закусілі.

— Аге ж, дачакаюцца. Тут самім няма чаго насіць.

Верка раптам успомніла самае галоўнае, пра што яна забылася сказаць Жэні. Але спачатку сказала тое Нюрцы:

— Немцаў пад Масквой разбілі, яны адступаюць. Кажы тым, каму давяраеш.

— Адкуль ведаеш? — здзіўлена зальпала вачыма Нюрка.

— Сарока на хвасце прынесла.

— Ясна... — узрадавалася сяброўка, і яе вочы засвяціліся.

Аскерчык, пачуўшы бязладны шум сярод бечынцаў, паківаў галавою.

— Я так разумею, тут некаторыя сумнявацца ўздумалі над рашэннямі справядлівай нямецкай улады. Дык запомніце, — ён марудным цяжкім поглядам акінуў усіх і зноў нечакана спатыкнуўся, як апёкся, ад погляду жонкі былога калгаснага старшыні: Верка глядзела на яго смела, так і не адвёўшы вочы, і ад таго Аскерка яшчэ больш зазлаваў. — Многія з вас жывыя яшчэ толькі таму, што я, старшы паліцэйскі Зміцер Аскерка, пры-

знаю вас за землякоў. Цаніце гэта. Асабліва тыя, што бальшавіцкім духам пранізаны. Тут не партыйны ці камсамольскі сход. Нямецкі парадак — ён дакладны і канкрэтны парадак, які трэба строга выконваць і падначальвацца. Зразумела гэта?

— А што ж тут не зразумець, Зміцер. Памятаеш, як капітцамі сваімі вытанцоўваў у маёй хаце на танцах? Цябе ж мы добра ведаем... — падала голас раздабрэлая Параска Сядуха, і тым выклікала ва ўсіх рогат.

— А ты, цётка Сядуха, дужа не скалься. Я для ўсіх вас цяпер тут улада. І вось што. Расплата не міне нікога, хто будзе супраць мяне выступаць. Тое, што адбылося ў Бечыне у ноч з 13 на 14 студзеня 1942 года, калі астаткі бальшавіцкіх банд загубілі нашых папличнікаў, мы не забылі... — гаварыў Аскерка злосна, самаўпэўнена. — У нас сваё следства, новыя законы. Хто з намі супрацоўнічае, той пад нашай абаронай. А ўрокам для ўсіх вас, бечынцаў, будзе наступнае. За тое, што лясным бандытам было выдадзена распалажэнне паліцэйскіх, сёння прыведзены наш начны прысуд. Вядомы ўсім хутаранец Сцяпан Адамчык сёння ноччу разам са сваім вывадкам з дымам пайшоў на неба...

— Д'ябал! — толькі і паспела ў распачы крыкнуць Верка і страціла прытомнасць. Яе падхапілі на рукі сяброўкі, акружылі бабы.

— Няправільная твая ўлада, Зміцер! — закрычала Параска. — Мо дзед у чым перад табою і вінаваты, а дзеці, дзеці... Гэта ж чыстыя душы, навошта іх звёў?

— Маўчы, сцэрва старая! І вы, бечынцы, не забывайце: так будзе з кожным, хто будзе памагаць партызанам і бальшавіцкім прыхвасням. Сход закончаны!

Паліцэйскія і Аскерка зніклі ў сельсавеце, а бабы, галосычы, акружылі Верку. Жэня абцірала збялелую жанчыну снегам, стараючыся вярнуць ёй прытомнасць. Побач на снезе сядзела на каленях і п'янаватая Надзя, жонка Івана Салавейчыка, якая прыгалошвала:

— Няшчасная ты мая, сірацінка... Пайшлі твае дзетачкі да Бога...

— Адпомсцяць нашы мужыкі. За ўсё адпомсцяць. Вярнуцца. Немцы ўжо выдыхаюцца, пад Масквой драла далі, нашу сілу пачулі — верныя звесткі... — казала Нюра. Пры гэтых яе словах Надзя як абмякла, знійкавала. Галасілі жанчыны, усхліпвалі старыя мужчыны, Верка па-ранейшаму была непрытомнай...

Зміцер Аскерка, незадаволены прайшоўшым сходам, стаяў ля акна і свідраваў вачыма невядомую яму маладую жанчыну, што ратавала Ігнатаву жонку. Нацешыўшыся з Салавейчыкавай, якая цвярозай ніколі з ім у ложка так і не легла б, ён цяпер вырашыў пераклучыцца на малодшую нявестку толькі што загубленага ім Сцяпана Адамчыка.

9

Страшнае, непараўнае гора застыла назаўсёды ў вачах Веркі. Першыя дні пасля таго, як у адной магілцы там жа на хутары аднавяскоўцы пахавалі абгарэлыя астанкі яе дзяцей і старых свёкра і свякрухі, Верка анямела. Яна, нібы нябожчыца, ляжала ў хаце або з закрытымі вачыма, або глядзела ў адну кропку ў столі.

Да маці лашчыўся Ваня, лажыўся побач з ёю, гладзіў яе па галаве, але яна быццам не адчувала сына, не адказвала на яго словы, нават рукой не паварухнула, каб дакрануцца да свайго дзіцяці. Няўцешны хлопчык плакаў, яго, як маглі, супакойвалі абедзве цёткі — Жэня і Нюра. Яны, змяняючы адна другую, сядзелі каля Веркі, расказвалі ёй усе навіны, нават не цураліся плёткаў, але тая ні на што не рэагавала: здавалася, што душа жанчыны сапраўды памерла, але пакуль яшчэ цялесная абалонка была жывая.

Нарэшце, Нюра зразумела, што ўгаворамі тут не дапаможаш: трэба нешта рабіць, бо сяброўка сапраўды памрэ. Адноўчы яна выставіла з хаты Жэню з дзецьмі, і зрабіла тое, што даўно выношвала ў сабе. Нюрка вырашыла — не паможа, то і не пашкодзіць. Трэба было пайсці на хітрасць, каб выбавіць жанчыну з чорнага гора, прымусіць яе ўстаць і жыць далей. А калі той суджана памерці — то што б хто ні рабіў, яна ўсё роўна памрэ.

Ненадоўга Нюрка выйшла ў сенцы, абдумала, што і як скажа, а пасля нібы на крылах уляцела ў хату ды як закрычыць-загалосіць:

— Ой, Верка! Чаго ж ты ляжыш тутака? Ігнат жа твой вярнуўся, саколік твой ясны, вярнуўся. На хутар пайшоў, памянуць бацькоў сваіх ды дзетак вашых кроўных. А ты тутака ляжыш ні мертва, ні жыва... Што ж ты мужа не сустракаеш, дурніца ты гэтакая? Каб мой Аўдзейчык вярнуўся, я б на край света за ім пабегла...

— Ты што ето прыдумала, дурніца? Падмануць мяне вырашыла? — цяжка прамовіла Верка і расплюшчыла вочы. Яна прыўстала, апусціла ногі з ложка. — Дай мне вады папіць... Кепско мне, галава...

— Чакай, чакай, галубка, я зараз! — узрадаваная Нюра пабегла ў прырэдную і хутка прынесла ёй поўную конаўку вады. — Не халодная, пі, галубка.

Белы твар Веркі паціху напаўняўся жыццём, яна спакваля выпіла ўсю ваду, і раптам загаласіла, ды так, што ў Нюры ажно сціснулася сэрца:

— А дзетачкі вы мае любяыя! А крывіначкі вы мае родныя!.. А не ў той час маці ваша неразумная пакінула вас!.. А даруйце вы мне, сонейкі ясныя, ластачкі паднябесныя, бо без вашага даравання не будзе мне жыцця на белым свеце. Анёлачкі вы мае верныя, а глядзіце вы зараз на вашу маці бесталковую. Лепш бы я замест вас згарэла, а вы жылі, адно другога падтрымлівалі... А пакінулі браціка вашага сірацінкаю адною, а сваю матку на здзек людзям...

— Вера! Хопіць! Я табе сказала!!! — Закрычала Нюрка, і нават спалохалася сама свайго крыку.

Яна сядзела на табурэтцы і не разумела, адкуль узяліся сілы, каб так закрычаць, калі і ў яе душа збалелася, і ёй самой хацелася галасіць. Падумала: відаць, цяргенне скончылася, і бачыць сяброўку ў такім стане больш не магла. Але ж дапамагло.

— Але ж, ужо і паплакаць мне не дае, сяброўка верная, — праз слёзы адказала ёй Верка.

— Два тыдні прайшло, а ты ні жывая, ні мёртвая ў хаце. Ваньку пашкадуй — звялося дзіця: татка на вайне, маці розум страціла ад гора. Яму маці трэба!

— Усё, хопіць. Адляжалася. Ідзі дадому, Нюра. У цябе таксама дзеці. Іх беражы, а не мяне... — Вера цяжка ўстала на ногі, хістаючыся, паціху выйшла ў прырэдную, здзівілася. — А дзе ж мой сыноч?

— Ну, слава богу, вярнулася. На вуліцы з Жэняй і Светкай, я выгнала пагуляць. Пакуль цябе падымала... — Нюра падала сяброўцы валёнкі, дапамагла апрануць кажух і завязаць хустку. Затым яны разам выйшлі на вуліцу.

Сонца, яркае, прамяністае, асляпіла Верку. Ногі яе трымалі слаба. Нюра падтрымала, павольна давяла да плота.

— Мамка, ты ўстала! Мамка, ты ходзіш! Мамачка мая, я так чакаў цябе, каб ты паправілася, — сыноч, пакінуўшы цётку і Святланку, што ёсць сілы кінуўся да маці. Але за некалькі крокаў да Веркі, якая працягнула насустрач яму рукі, паслізнуўся і ўсім цела бразнуўся на зямлю.

Спалоханая маці падалася насустрач сыну, забыўшыся на сваю слабасць, падняла яго на ногі. Ваня хныкаў, бо ўдарыўся і не зважаючы на тое, што з яго носа пацякла кроў, быў шчаслівы: яго адбывае маці...

Назаўтра была нядзеля. Верка прачнулася раней звычайнага. Яна сама выпаліла ў печы, прыгатавала снеданне. Нягледзячы на маразы, дзве курачкі ўжо несліся, і Жэня сабрала два дзясяткі яек. Самі жанчыны абойдуцца печанай бульбай з кіслымі гуркамі ды посным кіслым баршчом, а дзеткам знайшла ў дне куфара жменю грэчневай мукі, якой з жанчынамі яшчэ восенню падзялілася нябожчыца Агапка, і напакла блінцоў, выбіла на патэльню дзецям па яйку.

Упершыню пасля такіх цяжкіх дзён, нібы нічога не здарылася, паснедалі. Святланка імкнулася пакарміць Ваню сваім блінцом, а той толькі смяўся. Жэнька, радуючыся няхітрым забавам дзяцей, сур'ёзна сказала:

— Нешта мне падказвае, Верка, пройдзе час, і мы пажэнім нашых дзетак. І будуць у нас агульныя ўнукі.

— Толькі б перажылі гэтую вайну. Хай будзе і так, — згадзілася Верка. — Прыгожая, думаю, будзе пара.

— І ўнукі будуць прыгожыя. Русыя беларусікі...

— Беларусікі-палешукі.

— Ага, твая праўда. Самыя што ні ёсць, беларусікі-палешукі.

Яны абедзве ўсміхнуліся — як родныя сёстры, як самыя блізкія людзі.

10

Вечарам наступнага дня ў хату нібы віхор уляцела Надзя Салавейчыкава. Жанчына была ўжо п'янаватая, у яе быў добры настрой. Верка і Жэня толькі што разам памылі ў начоўках на печы Святланку, пераапанулі дзяўчынку ва ўсё чыстае. Жэня яшчэ бавілася ля дачкі, а Верка пайшла сустракаць нечаканую госцю.

— Не чакалі? То — нічога. Надзя сама да вас дапялася. На сваіх дваіх, — яна дастала з-пад кажушка пляшку і з шумам пляснула яе на стол. — Давай чаркі, Вера, піць будзем! Прычына ёсць. Добра прычына, кажу.

— А без чаркі не абысціся, каб даведацца? — засумнявалася Верка ці варта піць, ды яшчэ ў панядзелак, і, як зразумела, не проста самагонку — чыстая вадкасць у бутэльцы нагадвала знаёмы ёй спірт-пяршак, які яна піла ўжо ў Надзі. — І дзе ты заўсёды знаходзіш такую самагонку — як шкло?

— Вось гэта сакрэт, нікому не раскажу.

— Ну, давай, скідай кажух. Жэня, хадзі сюды, у нас тут Надзя з гасцінцам, — паклікала Верка Жэньку і сама пайшла ў сенцы, адкуль вярнулася з невялікім кавалкам сала і качаном квашанай капусты.

— Ну што ж, калі так, то вып'ем. Толькі спяваць у маёй хаце, Надзя, не будзеш. Ведаеш: жалоба ў мяне, на ўсё жыццё рот закрыла...

— Не буду, Верка. Лепш сядайце, ды я вам сеё-тое раскажу, што ведаю. — Надзя, расчырванелая і пышнагрудая, ажно свяцілася ад радасці. — Налівай, Жэнька, крыху вып'ем за наша гэтае жыццё шалапутнае...

— За такое піць не трэба, Надзя. Якое яно шалапутнае? Гаротнае яно... Трэба за добрае, шчаснае... — запярэчыла Жэня.

— Ну, тады вып'ем за мяне! — прапанавала Надзя. — Я, дзеўкі, ужо п'яная, але сёння апошні дзень. Ёсць таму прычына...

— І што з табою здарылася? — Верка не зводзіла вачэй з Салавейчыхі.

— А цяжарная я. Вось што! Чулі!!! — Паведамiла тая і зарагатала. — Цяпер дзіця ў мяне будзе.

— Ад каго яго? — здзівілася ад нечаканай весткі Вера.

— Зразумела, не ад Салавейчыка. Ён жа не здатны. Цьфу, хiба яго мужчына? Пятнаццаць гадоў рабiў мне такi майстар, усё ялаўкай зваў, а сам пусты... — нядобра рагатала Надзя і нiяк не супакойвалася. — А цяпер ялаўка ды зусiм не ялаўка. За тое і вып'ем. Заўтра, клянуся, не буду!

— А хто? Гэта еты бандзюк, твой майсцер! — ускiпела Верка. — Гэты забойца дзетак маiх? І ты... прыпёрлася да мяне. Вон!..

Яна ўскочыла і кiнулася на яе, гатовая забiць знякавелую жанчыну, але Жэнька перахапiла, убачыўшы ў яе вачах дзiкі адчай.

— Святы Божа, дзеўка! Кiнь дурное, пра вырадка гэтага і сама спакойна не магу думаць... — п'янаватая Нюрка, хоць і спалохалася, убачыўшы такiя перамены ў Верцы, але і брывом не павяла. — Не ён. Чуеш? Выгуляў ён сваё, застудзiў, мабыць, па балотах шастаючы. Тут другi, ды хораша так адрабiў, нiколі такой радасці не мела. Як баба. Чэснае слова... А хто — маё права. Не прызнаюся! Давай вып'ем! — Нюрка залпам вылiла ў рот стограмоўку і закусила лiстом квашанай капусты.

Верка глядзела на яе з недаверам. Але было вiдаць, што паверыла Надзi, удзячна паглядзела на Жэню і спакойна села за стол. А тая — у iншы момант хiба ад яе дакачаешся — сама прапанавала:

— Ну, хiба так, канешне, важная прычына. Каб вынасила, радзiла здаровенькае... Давай, Верка, няхай усё будзе добра ў Надзi...

— Дзiва, гэта дакладна, Жэнька. Ну, давай... — пагадзiлася Верка, і яны разам выпiлі крэпкай пякучкi і хуценька прыкусiлі.

— Ой, дзеванькi, кеб не гэта вайна. Можа, выжывем у гэтай вiхуры як-небудзь. Ха, ось цяперака другi тост. А нямашака больш ентаго Аскерчыка, губiцеля тваiх дзетак, Верка! Слава табе, Госпадзi!

— Як няма? Куды ж ён... падзеўся? — спалатнела Верка ад такой весткi.

— Здох. Учора вёз дабро, што сабраў у Бечыне і другiх вёсак здаваць у раён. Перанялi партызаны. Усiх пастралiлi. Яго ранiлi, павялi ў атрад. Атрад той недзе пад Акцябрскiм, кажуць, у балотах. Туды, кажуць, немцам ходу няма, баяцца, як агню. А там прыгаварылi варажыну гету і расстралiлi.

— За забойцу сваiх дзяцей, свёкра і маёй добрай Агапкi піць не буду... — цiха прамовiла Вера і заплакала.

— А ведаеш, хто прысуд выканаў? То навіна дык навіна... — зашоргала на стале неспакойная Надзя.

Жанчыны застылi, уважлiва паглядзелi на аднавяскоўку.

— Твой і твой, — яна п'янавата паказала пальцам на абедзвюх жанчын.

— Як гэта? Адкуль? — здзiвлiлася тыя.

— Ды ў атрадзе яны ўжо. Хутка сустрэнецся. За гэта і вып'ем! Налiвай, Жэнька!

— Ето праўда? — заплакала, яшчэ не да канца верачы Надзіным словам, Верка, але цяпер горкія слёзы радасці цяклі па яе скронях.

— І ты, ты... не хлусіш, Надзя? — зарумзала ад шчасця Жэня.

— Во, раскісліліся... Кажу, значыць, знаю. Чаго равецце, як каровы нядое-
ня? Там нават трое ці чацвёрта выратаваліся, а мо і больш. Салавейчык мой,
ты, Верка праўду мне казалася, не поганню фашысцкай аказаўся. А што вашы
на волі, гэта дакладна... Ну, піць будзем? — Надзя набычыла свае блакітныя
вочы на жанчын, гатовая іх пабіць, калі адмовяцца.

— Ну, калі праўду кажаш... — не верыла Верка. — Пабажыся!

— Чэснае камсамольскае! Цьфу, дурніца... Пакарай мяне Бог, калі хлу-
шу... — Надзя разліла па сталю самагонку і зазлавалася на аднавясковак. —
Во, самыя залатыя кроплі першаку з-за вас перавяла. А больш няма, гэта яшчэ
з савецкага часу было прыхавана. Ну, будзем, бабы...

— Будзем, дзякуй табе... — прашаптала Жэнька.

Як выпілі, пачалі прыкусваць, хоць п'яная, але не згубіўшая галаву на
плячах, Салавейчыха намерылася ўсё ж выпытаць:

— Цвярозая б, відаць, не спытала. Вера, я ўвесь час думаю... Ты ж за
хлопчаў царскімі залатымі дзесяцірублёўкамі разлічылася... Я ж, як пачула,
пад стол ледзьве не ўпала. Адкуль у цябе, голі перакатнай, такі скарб? Пры-
знавайся, а то памру ад думак, ну так карціць...

— Не, дзеванькі, не пытайце. Хаця чаго там хаваць: гэта слёзы майго пер-
шага каханья, плата за яго, нязбытнае. А большага ведаць нікому і не трэба.

